

*Tshitatamennde tsha Kharikułamu
ya Lushaka*

*Tshitatamennde tsha Pholisi ya
Kharikułamu na u Linga*

CAPS

STRUCTURED. CLEAR. PRACTICAL
HELPING TEACHERS UNLOCK THE POWER OF NCS

*Vhuimo ha Pfunzo na Vhugudisi
ha u Isa Phanda
Gireidi ya 10-12*

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA
GIREDI YA 10-12**

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: <http://www.education.gov.za>

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0538-8

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12*. The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

- (a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;
- (b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and
- (c) *National Protocol for Assessment Grades R-12*.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Motsepe".

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZA TSHITATAMENDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA	3
1.1 Siangane	3
1.2 Nyangaredzo	3
1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhulamu ya Afrika Tshipembe	4
1.4 U avhela tshifhinga	6
1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo	6
1.4.2 Vhuimo ha Vhukati	7
1.4.3 Vhuimo ha Ntha (Sinia)	7
1.4.4 Gireidi ya 10-12	8
KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO	9
2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga.....	9
2.2 Ndivhotiwa dza u guda nyambo	10
2.3 Nyangaredzo ya kharikhulamu ya Nyambo	11
2.4 Thuthwedzo kha u funza zwikili zwa luambo.....	11
2.5 Ngona dza u funza luambo	12
2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhulamu	16
2.7 Thodeya ya u guda na u funza Tshivenda Luambo Iwa Hayani sa theroy	15
KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO	16
3.1 U Thetshelesa na u Amba.....	16
3.2 U Vhala na u Talela.....	25
3.3 U Nwala na u Nekedza	34
3.4 Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	45
3.5 Pulane dza u funza	46
3.5.1 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 10	48
3.5.2 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 11	60
3.5.3 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 12	71

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI.....	82
4.1 Mvulatswinga	82
4.2 U linga ha ḋuvha ḥinwe na ḥinwe kana hu si ha fomala	82
4.3 U linga ha fomala	82
4.4 Mbekanyamushumo ya u linga	86
4.4.1 Nyangaredzo ya ḫhodea.....	86
4.4.2 Milingo	90
4.5 U rekhoda na u vhiga.....	93
4.6 U modareitha ndingo	94
4.6.1 U linga ha fomala.....	94
4.6.2 Mishumo ya u linga Oraḥa	94
4.7 Nyangaredzo	95
GULUZARI.....	96
APHENDIKISI YA 1: ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA LUAMBO (TSHATI YA REFERENSI/ TSUMBEDZI)	101

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA

1.1 Siangane

Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (TKL NCS)) tshi ṭalutshedza pholisi nga ha kharikhulamu na u linga kha miñwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya T̄ nga Tshiven̄da ndi Gireidi ya u T̄anganedza (Gireidi ya T̄).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhulamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḍo thoma u shuma nga ṭwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḥiñwalwa ja Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka ḥithihi ḥi pfeseseaho hu u itela uri therò iñwe na iñwe i vhe na ḥiñwalwa ḥayo. Ḫiñwalo ḫiñwalo ya u shuma vhuimoni ha mañwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa therò dzoñthe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya T̄-12.

1.2 Nyangaredzo

- (a) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:
 - (i) Tshitatamennde tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka tsha therò iñwe na iñwe yo randelwaho;
 - (ii) Ḫiñwalo ja pholisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ḫodea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka Gireidi ya T̄-12; na
 - (iii) Ḫiñwalo ja pholisi, Phurothokhoño ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi T̄-12 (Phando 2012).
- (b) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha
 - (i) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya T-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002*, na
 - (ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005*.
- (c) Zwitatamennde zwa kharikhulamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharathukhu ya b(i) na
 - (ii) zwo faredza mañwalwa a pholisi a tevhelaho ane a ḍo shandukiswa nga zwiñku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)*. Tshandukiso iyi i ḍo thoma u shumiswa nga 2012-2014.
 - (i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ja u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya T-9 na Gireidi ya 10-12;
 - (ii) Ḫiñwalo ja pholisi, *Pholisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi*, yo rwelwaho ḫari kha *Nđivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007*;

- (iii) Liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka* (National Senior Certificate): Ndalukeno ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukeno ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF); le ja andadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005*;
- (iv) Liñwalo ja pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka*: Ndalukeno ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukeno ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhalu, le ja andadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006*, yo katelwa ngomu kha liñwalo ja *Pholisi ja Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12*; na
- (v) Liñwalo ja pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka*: Ndalukeno ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukeno ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na *Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi T-12)*, sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha *Ndivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006*.
- (d) Liñwalo ja pholisi, *Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12*, na khethenkano dzine dza vha kha *Pholisi ya Kharikhułamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heli liñwalo, zwi vhumba tshipida tsha maga ane a fanelu u tevhedza na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethenkano 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996)*, i vhumba tshipida tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwe diimisaho nga zwothe.

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhułamu ya Afrika Tshipembe

- (a) Tshitatamende tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nđivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Thone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nđivho na vhukoni nga nđila dzine dza q̄isa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhułamu i ḥuṭuwedza uri vhagudi vha vhe na nđivho yo godombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasa kana u sathula kuhumbulele kwa mashangodavha.
- (b) Tshitatamende tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi na mishumo heyi:
- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha mirado na ḥthalukanyo, musi hu tshi ḥetshedzwa nđivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango lo vhofholowaho;
 - u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya n̄tha;
 - u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
 - u ḥetshedza vhatoli mbonwasia yo eđanaho na vhukoni ha mugudi.
- (c) Tshitatamende tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi q̄itika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani la pfunzo yo fhelisa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza edana dza pfunzo u itela zwitshavha zwothe;
- U guda nga u qidzhenisa khazwo na vhusedzi: u tujuwedza u qidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou netshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Ndīvho ya nt̄ha na vhukoni ha nt̄ha: maimo o linganywaho a phasisa (gumołku / minimamu) a ndīvho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iñwe na iñwe zwe tiwaho ya dovha ya nea maimo a nt̄ha a swikeleaho kha therodzothe;
- U bvela phanda: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iñwe na iñwe zwe sumbedza u bvela phanda u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhułanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzioni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabułiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela phasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa edana, murafho, mbeu, luambo, miñwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiñwe;
- U dzhiela nt̄ha kana u nea ndeme sisiteme ya ndīvho yapo: u tanganedza lupfumo lwa qivhazwakale na ifa zwa shango lino sa zwithu zwa ndeme siani la u fhała mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha mañwe mashango ho sedzwa tshireme (ndeme), vhugodombeli na zwiñwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tsho qimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ćalusa na u tandulula thaidzo na u nea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga ndila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuđi u wothe na musi u na vhañwe sa murado wa tshigwada;
- qilanga na u laula mishumo yavho nga ndila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga ndila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga ndila dzo fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekhinolodzhi nga ndila i pfadzaho zwavhuđi, hu na vhudifhinduleli siani la mupo na mutakalo wa vhañwe; na
- sumbedza u pfectesa jifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga mañwe maipfi, hu tea u qivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo qimisela nga yothe.

- (e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḥa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiñwe na tshiñwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṭhe vha tshi pfesesa u kona u ḥivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanelia nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuñwa nga zwiimiswa zwa u ḥea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ḥea thuso dzo tiwaho kha Tshiñiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiłasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwitirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U avhela tshifhinga

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha therò dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga ndila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo Iwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	6	6	7
• Nđivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanda (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUȚE	23	23	25

- (b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.
- (c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya T-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza n̄thesa kana gumofulu ḥa awara dza 8 na gumotuku ḥa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo Iwa Hayani na gumotuku ḥa awara dza 2 na gumofulu ḥa awara dza 3 kha Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma kha Gireidi ya T-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḥa awara dza 8 na gumotuku ḥa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo Iwa Hayani na gumotuku ḥa awara dza 3 na gumofulu ḥa awara dza 4 kha Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma.
- (d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nđivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya T-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebu^{lu} i re afho fhasi nga ndila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhino ^{lodzhi}	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo	4
• Vhutsila (Creative Arts)	(1,5)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(1)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1,5)
TSHIVHALOGUTE	27,5

1.4.3 Vhuimo ha Ntha (Sinia)

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Ntha (Gireidi ya 7-9) tsho dzudzanywa nga ndila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhino ^{lodzhi}	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUTE	27,5

1.4.4 Gireidi ya 10-12

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga ndila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo Iwa Hayani	4.5
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma	4.5
Mbalo	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha theror tharuzine ha nangwa khadzo u bva kha Tshigwada B - Anekitscha B, Thebulu B1-B8 dza <i>liphwalo la pholisi</i> , <i>Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12</i> , zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya <i>liphwalo la pholisi lo bulwaho afho nthia</i> .	12 (awara 3x4)
TSHIVHALOGUTE	27,5

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi theror dza TKL (NCS) dzi *loddeaho* dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nthia. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa theror dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mitevhe wa theror dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi *lodda* u nekedza kana u ita theror dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u nekedza idzi theror.

KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhułamu na u Linga tsha Lushaka

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na tsha zwa lunako tshine tsha shumisiwa nga vhathe u itela u pfectesa liphasi line vha khou tshila khalo. U guda u shumisa luambo zwavhuđi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana ndivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhudipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhañwe na u langa shango lavho. Lu dovha lwa nea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanda zwine zwa nga shumiswa u ita uri liphasi lavho li vphonale li ja khwine kha zwine ja vha zwone; lavhuđi u fhirisa zwine ja vha zwone; li tshi pfectesea u fhirisa zwine ja vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhañwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhañwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Gireidi ya 10 - 12 hu katelwa nyambo dzothe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda, Xitsonga - na Luambo lwa Zwanda na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi. Fhedziha, vunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhañwe kana dza vhagudi vhothe vho diñwalisaho, fhedzi vha nga funza nthihi kana mbili dza nyambo kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani. Zwenezwaha, nga madzina uri Luambo lwa Hayani na uri Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma na hu hu tou ambiwa fhedzi maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha Nyambo dza u Engedza) lini. Kha iyi pholisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ñivheha uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone lune lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu nekedza vhukoni ha luambo zwine zwa nea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhañwe vhathe zwine zwa ñodea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfectesa zwa pfunzo zwine zwa ñodea kha u guda kha masia othe a kharikhułamu. Hu na khwathisedzo ya u funza zwikili zwa u thetshelesa, u amba, u vhala na u ñwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu netshedza vhagudi vhukoni ha mañwalwa, u takalela vhuđi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha netshedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwathisedza kupfesesele kwa liphasi line vha tshila khalo. Fhedziha, khwathisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u thetshelesa na u amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanda zwi fhasi ha khwathisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ñwala.

Tshiimo tsha Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma tshi dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha si na ndivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miñwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfectesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi ya 2 na ya 3 vha ranga nga u fhañda ndivho ya u vhala na u ñwala u bva henefha kha mutheo wa oraña. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa litheresi (u vhala na u ñwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Ntha, vhagudi vha bvela phanda na u khwathisedza zwikili zwa u thetshelesa, u amba na u ñwala. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda hu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ñivha zwinzhi nga halwo, zwi hulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga ndila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Gireidi ya 10, vha tea u vha vho no vha na ndivho yo ḥandavhuwaho ya Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a n̄tha. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga ndila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi ya 10-12 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri ɻetshedzo ya kharikhułamu i khou bvela phanda kha vhagudi avho na u swikelela zwikal kana maimo sa zwe zwa tetsheliswa zwone kha Gireidi ya 12. Maimo haya a tea u vha nga ndila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa Luambo lwa u Engedzedza nga ndila ya maimo a n̄tha hu na ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanda na pfunzo dza n̄tha kana kha ɻifhasi ja mushumo.

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo

U guda luambo zwi tea u thusa vhagudi kha u:

- wana zwikili zwa luambo zwi ḥodeaho kha u guda zwa pfunzo kha masia othe a kharikhułamu.
- thetshelesa, u amba, u vhala/u sedzulusa na u ɻwala/u ɻetshedza luambo hu na vhudifhulufheli na u ɻiphina. Zwikili hezwi na kuvhonele/vhuvha hokwu zwi vhumba mutheo wa u guda ha vhutshilo hothe/hu si na u guma.
- shumisa luambo nga ngona hu tshi dzhielwa nzhele vhathtshelesi, ndivho na nyimele.
- ɻea na u khwałisedza, nga u amba na nga u ɻwala, mihibulo yavho, kuvhonele kwavho na vhudipfi havho hu na vhudifhulufheli u itela uri vha vhe vhahumbuli vho vhofholowaho vha re na vhusengulusi.
- shumisa luambo na u vhona nga muhumbulo u itela u ɻivha nga ha vhone vhañe na nga ha ɻifhasi ɻine vha vha khalo. Izwi zwi do vha thusa u kona u amba na u ɻwala nga ha tshenzhemo yavho na zwe vha wana nga ha ɻifhasi.
- shumisa luambo u wana na u langula mafhundo a tshi itela u guda a tshi buđekanya na kharikhułamu na kha masia manzhi o ḥandavhuwaho. Ndivho ya vhuvhali na vhuwali ha mafhundo ndi tshikili tsha ndeme kha uno ‘murafho wa nyandadzamafhundo’ zwa dovha zwa tea mutheo wa vhugudi ha vhutshilo hothe.
- shumisa luambo sa ndila ya u humbula nga ndila i pfadzaho (vhudi na vhuvhi) na u kona u bveledza vhukoni, u sumbedza kuhumbulele kwavho kha zwi tevhedzaho milayo na zwa ndeme, u kona u sengulusa zwibveledzwa zwinzhi zwo fhambanaho, u itela khaedu masia a kuvhonele kwa zwithu, ndeme na maanda zwo farekanywa-ho na zwibveledzwa; na u vhala zwibveledzwa zwo fhambanaho; u vhala a tshi itela ndivho dzo fhambanaho, sa madakalo, ḥodisiso na tsatsaladzo.

2.3 Nyangaredzo ya kharikhułamu ya Nyambo

Kharikhułamu heyi yo dzudzanywa u ya nga ha zwikili, magudiswa na zwiřirathedzhi zwi tevhelaho:

ZWIKILI ZWA LUAMBO	
<p>U thetshelesa na u Amba</p> <p>U thetshelesa</p> <p>Maitele a u thetshelesa</p> <ul style="list-style-type: none"> • U rangelu u thetshelesa • Nga tshifhinga tsha u thetshelesa • Nga murahu ha u thetshelesa <p>Tshaka dzo fhambanaho dza u thetshelesa</p> <ul style="list-style-type: none"> • U thetshelesa u itela u wana mafhuno o nangiwaho • U thetshelesa u itela u sengulusa na u ḥathuvha/saukanya nga vhuronwane • U thetshelesa lwa u itela u khodzedzela na u davhidzana na vhańwe <p>U amba</p> <p>• Maitele a u amba</p> <ul style="list-style-type: none"> • U pulana, u ḥodisia na u vhekanya • U ita ndowendowe na u nekedza • Mbonalo na milayo ya zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha u amba/oraļa 	<p>U vhala na u Talela</p> <p>Maitele a u vhala na zwiřirathedzhi</p> <ul style="list-style-type: none"> • U rangela u vhala • U vhala • Nga murahu ha u vhala <p>U bveledza ḫivhaipfi na u shumisa luambo</p> <p>U vhumba mafhuno na u vhekanya zwibveledzwa</p> <p>Mbonalo dza zwibveledzwa zwa ċitheretsha</p> <p>U Ċwala na u Nekedza</p> <p>Maitele a u Ċwala na zwiřirathedzhi</p> <ul style="list-style-type: none"> • U pulana / U rangela u Ċwala • U ita mvetoveto • U dovhola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula • U nekedza • Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo nga tshifhinga tsha maitele a u Ċwala • Mbonalo dza zwibveledzwa zwo Ċwaliwaho <p>Zwivhumbeo na milayo zwa luambo</p>

2.4 Čħuħuwedzo kha u funza zwikili zwa luambo

U thetshelesa na u amba ndi zwone thikho kha u guda kha theru dzothe. Nga kha zwiřirathedzhi zwi pfadzaho zwa u thetshelesa na u amba, vhagudi vha kuvhanganya khathihi na u lunzhekanya mafhuno, vha fhaña ndivho, vha tandulula thaidzo, na u netshedza mihumbulo na u nea sia ċavho ja kuvhonele kwa zwithu. Zwikili zwa u thetshelesa nga vhuronwane zwi thusa vhagudi u ḥalukanya ndeme na vhuvha zwo faredzwaho kha zwibveledzwa na u shandukisa kuvhonele kwo khakheaho na u itela khaedu luambo lu no dzhia sia na u fhuredzela. Zwikili izwi zwothe zwa vhudavhidzani ha u amba zwi ḥiswa nga u shumisa ngona kha tshivhumbeo tsha luambo. U guda tshivhumbeo tsha luambo zwi tea u thusa kha u bveledza vhudavhidzani havhudni na u ċumanywa na mashumisele oneone a luambo fhethu ho fhambanaho ha matshilisano, sa u amba zwine muthu a khou zwi elekanya kana u zwi pfa; u ḫivhadza vhathu; u nea masia na ndaela. Zwikili zwa u thetshelesa zwi funzwaho zwi do ya nga lushaka lwa tshibveledzwa tsha oraļa na ndivho dza mutetshelesi.

U vhala na u talela ndi zwa ndeme kha u guda kha masia othe a kharikhułamu, na kha u dženelela kha tshitshavha na kha ċifhasi ja mushumo. Vhagudi vha bveledza vhukoni ha u vhala na u talela vhunzhi ha zwibveledzwa zwo tou Ċwaliwaho na zwi so ngo tou Ċwaliwa, hu tshi katela na zwibveledzwa zwa u tou vhona. Vhagudi vha ċalusa uri lushaka lwa ċiňwalwa na redžhisitara zwi dzumbulula hani ndivho, vhathetshelesi na zwo faredzwaho mafhungoni a zwibveledzwa. U pjesesa na u ċalusa zwishumiswa zwa u vhona na u Ċwala zwi itwa nga ndivho ya vhagudi ya

tshivhumbeo tsha luambo, milayo na tshenzhemo ya vhutshilo havho. Zwivhumbeo zwa luambo zwi thusa vhagudi u pfectesa ndila ine zwibveledzwa zwa vhubwa ngayo. Vhagudi vha tea u shumisa u rangela u vhala, u vhala na zwitirathedzhi zwa nga murahu ha u vhala zwine zwa vha thusa u pfectesa na u talusa zwibveledzwa zwo fhambanaho sa; u humbulela, u bvisela khagala, na u thātuvha. Vhagudi vha tea u shumisa ndila dza u rangela u vhala dzi ngaho u sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledzwa, zwipiða zwa bugu na tshivhumbeo tsha dziphara/zwibveledzwa na u guda uri zwi thusedza hani thālutshedzo. Vhagudi vha tea u thuswa kha u wana ñivhaipfi nga u vhala zwibveledzwa zwo fhambanaho. Fhedziha kha uvhu vhuimo ha u fhedza u dzhena tshikolo, vhuunzhi ha idzi nyito kana mishumo i ðo ðoda khwañhisidzo ðukhu zwi tshi ya nga mugudi ene muñe; izwi zwe vha tshipiða tsha mveledziso ya vhagudi kha vhuimo ho fhiraho.

U ñwala na u ñekedza zwi tendela vhagudi u fhaña na u amba ngelekanyo na mihibulo nga ndila yo lunzhedzanaho. Ndowelo ya u ñwala u tshi dovha kha nyimele, mishumo na masia a ther o fhambanaho zwi thusedza vhagudi u davhidzana nga ndila i no tshila na u sumbedza vhukoni. Ndivho ndi u bveledza vhañwali vha re na vhukoni vhane vha shumisa zwikili zwavho u bveledza na u ñekedza zwibveledzwa zwo ñwalwaho nga ngona, zwa u vhona na zwa midia nnzhi kha ndivho dzo fhambanaho. Ndivho ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo zwi ðo thusa vhagudi u bveledza zwibveledzwa zwo lundwaho na u vhekanywa tshidele. Zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u gudiswa u itela u fhaña zwibveledzwa zwi ananaho na nyimele ya mushumo wonoyo. Kushumisele kwa zwivhumbeo zwa luambo ku so ngo guma kha u sengulusa mafhongo o imaho a othe. Hu tea u talutshedzwa ndila ine mafhongo a vhubwa ngayo u fhaña zwibveledzwa zwo fhelelaho sa zwitri, maanea, mañwalo na mivhigo ine vhagudi vha guda u i vhala na u i ñwala tshikoloni.

Zwikili zwi re afho n̄tha zwi tea u gudiswa nga ndila ya ðhanganelano. Kha u ðanganya izwi zwikili, ndavhalelo kha tshikili tshithihi i isa kha u shumisa tshiñwe tshikili. Sa mugudi a re kha dibeithi, u ðo vhala maanea a u taña a konou bvisa awe maanea a u taña a tshi shumisa zwivhumbeo zwa luambo sa pfanywa na mafhambanyi, khanedzano, mañganyi, n.z.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwi na mushumo wa ndeme kha u pfectesa na u bveledza zwibveledzwa zwo tou ñwalwaho na zwa oraña. Ngauralo zwi tea u ðanganywa na zwikili zwa luambo zwo ambiwaho afho n̄tha.

2.5 Ngona dza u funza luambo

Ngona ya u funza luambo kha ano mañwalwa a ñisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ðhanganelano na zwi lumbamaho kha maitele.

Ngona yo ñisendekaho nga tshibveledzwa na maitele a vhudavhidzani vhubhili hazwo zwo ñitika kha u dzulela u shumisa na u sika zwibveledzwa.

Ngona yo ñisendekaho kha tshibveledzwa a funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhañwali, vhasedzulsi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhudifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshelesa, u vhala, u talela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfectesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhubonwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u talusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwo diaho ndi zwiko zwa ndeme zwa magudiswa na nyimele kha u davhidzana, u guda ho ðanganywaho na u funza nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhathetshelesi. Kuitele ukwu ku mbo vha khagala nga u pfectesa uri zwibveledzwa zwi fhañwa hani.

Ngona ya vhudavhidzani a amba uri musi hu tshi guda luambo, mugudi u tea u ñivha nga maanda luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwa u dowela na u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala, vha guda u ñwala nga u dzula vha tshi ñwala.

Ngona ya u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou የwala na tsha oraļa. Vhagudi vha dzenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshesla, u amba na maitele a u የwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshesla na ndivho musi vhe kati na maitele haya. Izwi zwi ደ vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga ndila yone, sa tsumbo, u funza nga ha u የwala a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi ደ sedzavho na ndivho na maitele a u የwala. Kha maitele a u የwala vhagudi vha gudiswa ndila ya u bveledza mihibulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshesla, u የwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u እakedza tshibveledzwa tshire tsha bvisela khagala kuhumbulele kwavho.

Ngona dza u funza ስitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala ስitheretsha kiłasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, lu re khagala, lwa kuambele, nahone zwa ታhalutshedzea nga ndila i pfalesaho tshothe. Musi vhunzhi ha ስitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhařwali makone vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihibulo, ngelekanyo na mafhuno, maitele, kuhumbulele na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana na kana u dzumbululela vhane vha ደ vhala mařwalwa avho. U shumisa luambo nga ndila ya khumbulelwa ndi ደንዬ ገ a u dzumbulula, u khwařhisra, na u እea mavhala a zwi bvaho mihibuloni yavho.

U funza ስitheretsha a zwo ngo leluwa na khathihi, fhedzi zwi a konda arali hu si na u ታlusa nga muthu ene muñe, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhane vhagudi. Arali vha sa guda u pfectsa ስitheretsha nga vhone vhane, a vha nga ደ vha vho guda zwinzhi. Vhagudisi vha tea u sa እea ታhalutshedzo na mihibulo yavho ya ስitheretsha, fhedzi kha vha tendele u dzhenelela ha vhagudi u ya nga hune zwa konadzea ngaho.. U bvisela khagala kupfesesele kwawe a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. I tou vha ndila ine muvhali a ታoda u bvisela khagala kupfesesele kwawe.

Maga avhudisa a u funza ስitheretsha nga ndila yone a nga katela zwiřwe kana zwothe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga ndila dzothe u vhona uri bugu dza ስitheretsha dici vhalesiwe kiłasini hu si khou awelwa ha itwa muřwe mushumo na khathihi. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ታmbaho nga ha zwine zwa khou bvelela buguni vha tshi kha ደ tou bva fhasi nayo. U fhedzesavho tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledzwa/bugu zwi a ደ thithisa kha u pfectsa havhuđi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziřwe kiłasi dici a kona u vhala zwibveledzwa dici si khou thusiwa. Zwi tea u ታluwedzwa hezwi. *Vhurendi* vhu tea u gudiswa, hu si zwirendo. Kha vha vhale zwirendo zwinzhi kiłasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u የwala zwirendo nga vhone vhane.
- Tsenguluso yo diaho ya mařwalwa ndi mushumo wo tetshelwaho maimo a yunivesithi, zwo ralo vhagudi kha vhuno vhuimo a vha tei u guda tsenguluso ya mařwalwa zwi kha maimo o angalalesaho lini. Fhedziha muhumbulo wothe wa u funza ስitheretsha ndi u sumbedza vhagudi uri Luambo lwa Hayani lu nga shumiswa hu na nzhele, vhuđali, khumbulo na vhuđi. Hezwi zwi amba u vha na vhusedzesi ha urii ስitheretsha i sikwa hani, ya shumiswa hani, na u dzudzanyululwa hafhu u itela u bvisela khagala na u khwařisedza zwine zwa khou ambiwa. Mishumo iyo i nga kwama u sedzulusa u vha hone na u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo, uri ndi zwifanyiso zwa muhumbulo zwifhio zwo nangiwaho nga muřwali na uri ndi ngani; tshivhumbeo tsha mafhuno na u የwala pharagirafu, kana tshivhumbeo tsha zwirendo, kunangele kwa maipfi, zwiřwedzi u buđekanya na tshibveledzwa; kushumisele kwa zwiga, mubvumo na muvhala ho teaho. Vhunzhi ha mushumo uyu wo ደisendeka kha ስitheretsha, fhedzi u sengulusa mutalo muřwe na muřwe wa tshibveledzwa zwi kwasha ndeme yatsho.

- Vhukoni ha u የѡලѡ vhу tea u ታመክናንዋ na u guda ስትሬትሻha. Mishumo ya u የѡලѡ ine ya ታዶ a pfeſeſiwa ha ስትሬትሻha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vh-agudi. Nyambedzano kiļasini dzi a vha dzavhudì arali muñwe na muñwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi nyambedzano dza kiļasini dzi no livhisa kha mishumo ya u የѡලѡ dzi ደ Isa ndivho na mbuelo yavhudì.
 - Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri ስትሬትሻha a si mafhungo a uri phindulo dzone ndi dzifhio lini: muhumbulo wa uri, sa tsumbo, tshirendo tshi nga kona u amba zwiñwe na zwiiñwe arali muthu a tshi nga kona u zwi sumbedza zwi nga vho amba uri ስትሬትሻha ndi mazwifhi nahone zwi ita uri muthu a vhe na kuelekanye le ku si na ndavha na uri ስትሬትሻha i shuma hani. Tshibveledzwa tshothe tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipidapiða zwatsho lini. U vhala tshibveledzwa nga ndila yavhudì zwi ita uri zwe የѡልዋዎ zwi kone u ታሉሰያ, u sikea, na u dzhiea nga muthu nga u shumisa maitele one a u sedzulusa.

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhulamu

Kharikhułamu ya Luambo lwa Hayani yo avhelwa awara 4.5 nga vhege. Nwaha wa tshikolo kana pfunzo u na vhege dza 40. Magudiswa othe (zwi re ngomu) a luambo ane a vha kha iji linwalo o dzudzanywa u ya nga sekele ya vhege mbili. Zwi amba uri Luambo lwa Hayani lwo avhelwa awara dza 9 kha sekele ya vhege mbili. **Vhadededzi a vha tei u tou fombe kha heyi sekele, vha i shumisa yo tou ralo naho zwi sa anani na nyimele yavho. Fhedzi vha tea u vhona uri nangoho zwikili zwa luambo, nga maanda u vhala na u nwala, zwi khou dzhielwa nthia tshifhinga tshothe.** Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwe fhambanaho kha Gireidi ya 10 na 11 ndi vhege dza 36. Vhege nja dzo vhetshelwa mulingo. Tshifhinga tsho avhelwaho Luambo lwa Hayani kha Gireidi ya 12 ndi vhege dza 30. Vhege dza fumi dzo tetshelwa milingo.

Mbekanyatshifhinga/tsumbatshifhinga i tea u ita uri nga vhege hu vhe na pheriodo mbili dzi no da khathihi dzi tsini na tsini. Kha mumono/sekele wa vhege mbili tshifhinga tshi tevhelaho tsho avhelwa zwikili zwa luambo zwe fhambanaho sa zwe zwa anganyiswa zwone afha phasi:

Zwikili	U tetshelwa ha tshifhinga kha sekele ya vhege mbili (awara)	%
*U Thetshelesa na u Amba	1	10
*U Vhala na u Talela: Tholokanyonđivho na Litheretsha	4	45
*U Nwala na u Nekedza	4	45

*Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo angaredzwa kha tshifhinga tsho tetshelwaho u funza zwikili zwi re afho nthya.

2.7 Thōdea dza u guda na u funza Luambo lwa Hayani sa therō

- Mugudi muñwe na muñwe u tea u vha na:
 - (a) Bugupfarwa yo randelwaho ya luambo
 - (b) Bugu tharu (3) dzo randelwaho dza tshaka dza litheretsha dzi tevhelaho:
Nganea/Folokuloo
Dirama
Vhurendi
 - (c) Thalusamaipfi
- (d) Zwishumiswa zwa midia: Khuvhanganyo ya gurannda na magazini
- Mudededzi u tea u vha na:
 - (a) Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuļamu na u Linga tsha Lushaka
 - (b) Pholisi ya Luambo Pfunzoni (PLP)
 - (c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziñwe bugupfarwa sa zwiko zwa u engedza kha idzo dzo randelwaho
 - (d) Bugu tharu (3) dzo randelwaho dza tshaka dza litheretsha dzi tevhelaho:
Nganea/Folokuloo
Dirama
Vhurendi
 - (e) Thalusamaipfi
 - (f) Zwishumiswa/zwiko zwa midia: Tshaka dzo fhambanaho dza gurannda, magazini na burotsha

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Heyi khethekanyo yo khethekanywa ya bva zwipiда ZWIVHILI: Nyangaredzo ya Zwikili, Magudiswa na Zwitirathedzhi na Pulane dza u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kiłasirumuni naho lu si lwa fomała musi vhagudi vha tshi ḥanganedza kana u amba mafhongo. U thetshelesa na u amba ha fomała ha zwivhumbeo zwo nangiwaho, sa dibeithi, hu ḥoda u funza ho diaho vhukuma. U thetshelesa na u amba ha fomała na hu si ha fomała ho vangana na u vhala, u ḥwala na ndowendowe ya luambo, nahone u amba hu nga ḫea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha orała (sa u vhalela ḫtha).

U THETSHELESA

Maitele a u thetshelesa

U funza u thetshelesa zwi anzela u shuma zwavhuđi nga u tevhedza zwiteňwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza zwitirathedzhi zwa u thetshelesa zwi imaho nga zwothe u itela u pfesesa na u wana mulaedza wa tshipitshi na zwiňwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. Maga o raloho ha nga tevhelwi hothehothe kha maitele aya. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa ḥhalutshedzo yo rekodiwaho vha ḫo ranga nga nyito ya **u vhala ha thangeli** hune ha ḫuđula u thetshelesa hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḫikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u thetshelesa** dzi vha thusa u elelwa zwothe nga vhuđalo na u ela vhuđi ha mulaedza. **U vhala ha nga murahu** hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha nyambedzano.

Nđowendowe dza tholokanyondivho ya u thetshelesa na u linga zwi ḫea tshikhala tsha u funza vhagudi u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa

- o Mudededzi u ḫea nyimele ya u thetshelesa
- o U ḫuđula dzangalelo ḫa vhagudi
- o U ḫuđula ḫivhaipfi ḫa vhagudi
- o Vhagudi vha humbulela magudiswa
- o Mudededzi u ḫuđula ndivho i re hone ya vhagudi
- o Mudededzi u sedzulusa maimo a u thetshelesa
- o U fhađa ndivho ya u rangela
- o Vhagudi vha wana ndivho ya u tshetshelesa

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa

- Vhagudi vha sengulusa

- o mulaedza
- o muambi
- o vhułanzi ha muambi, u humbula na madakalo a nyanyulaho
- ita vhułumani ha muhumbulo
- wana ḥhalutshedzo
- vhudzisa mbudziso
- humbulela na u khwałhisidza zwe vha humbula
- U vhuisa muhumbulo na u ḥathuvha

Nga murahu ha u thetshelesa

- U vhudzisa mbudziso (nga vhagudi/mudededzi)
- Vhagudi vha amba nga zwo ambiwaho nga muambi
- Vhagudi vha nweledza zwo ḥekedziwaho nga u tou amba
- Vhagudi vha sedzulusa notsi
- Vhagudi vha sengulusa na u ḥathuvha zwe zwa ambiwa
- Vhagudi vha ḥidzhenisa kha mishumo ine ya bveledza zwiteńwa kana khontseputi dzo gudiwaho
- Vhagudi vha vhuisa muhumbulo kha zwo ḥekedziwaho

Tshaka dzo fhambanaho dza u thetshelesa

U thetshelesa u itela u wana mafhungo o tiwaho

U thetshelesa, hu si u tou pfa muungo wa zwine zwa khou ambiwa, ndi zwone zwa ndeme kha u ḥea phindulo ya vhułali kha ḥifhasi ḥo ri tangaho. Kha ḥifhasi ḥine thekhinołodzhi ya ri ḥisela vhunzhi ha mibvumo, maipfi, muzika na u amba, u guda u thetshelesa fhedzi kha zwine zwa vha zwa ndeme kana zwi no shuma ndi zwa vhułhogwa. Zwinzhi zwa zwe zwa dodombedzwa afha phasi, zwine zwa bvelela kha maimo o fhambanaho a maitele a u thetshelesa o bulwaho afho ḥtha zwi ḥo vha zwi sa ḥivhiwi nga matshuden a re kha vhuimo uvhu, na uri vhagudi vha tea u shuma fhedzi na maitele ane vha pfa uri kiłasi dzavho dzi ḥoda u shumisa one.

- U ḥułuwedza/u nyanyula ḥivho ya siangane u sa athu u thetshelesa
- U ḥivha ndivho ya muambi
- U ḥea vhuvha ha muthu hołhe kha mushumo wa u thetshelesa na u sumbedza dzangalelo
- U ḥoda ḥhalutshedzo
- U sedzulusa u pfectesesa ha mulaedza nga u ita vhułumekanyi, u bvumba na u khwałhisidza zwo bvumbiwaho,

u humbulela, u thathuvha, na u humbula

- U ita notsi dzi no amba, u nea mavhala, u mepa, u khethekanya, u nweledza, u ita mutese wa u sedzulusa, u talutshedza
- U pfectesa milaedza i bvaho kha muambi
- U dzhiela nzhele nyimele na thalutshedzo na mishumo ya maipfi
- U divha, u talusa na u thathuvha milaedza
- U pfectesa ndaela, masia na maitele
- U topola mihumulo mihulwane na i i tikedzaho
- U ita uri u pfectese mafhungo: u vhambedza, u thonifha ndaela, u dadza magake, u wana phambano, u swaya zwipida, u pfukisa mafhungo, u tevhekanya, u fanyisa, u pfa thalutshedzo
- U tevhelela zwe zwa nekedzwa nga: u fhindula mbudziso, notsi dza tsedzuluso, u vhekanya mihumulo, u nweledza, u bvisela khagala, u vhuisa muhumulo, u amba kana u rwala

U thetshesela u itela u sengulusa na u thathuvha/saukanya nga vhuronwane

Vhunzhi ha maitele o dodombedzwaho afha fhasi a thusa kha u guda zwibveledza zwa jitheretsha, khungedzelo na marwalo a zwa polotiki. Nga murahu ha mushumo wa u thetshesela, vhagudisi vha nekedzwa tshifhinga tsha nyambedzano, fhedzi ndi zwa ndeme u dzhia mishumo iyi ya itiwa ya u tou rwala. Ha tou bviswa tshipida tshituku kha mubvumo wa luimbo lwa fijimu tshipida tshenetsho tshi nga shumiswa u thoma maanea a nganetshelo (“Naa no pfa mini? Edzisani u wana uri zwi ambani). U nangwa ha maipfi a tshivhalo a no nyanyula kha tshipitshi kana kha tshirendo tshe tsha vhalwa zwi nga dzheniswa kha mushumo wa u rwala u yelanaho na zwi re ngomu mafhungoni. Dzhenisani maipfi kha tshitatamennde tsho fhambanaho na zwe zwa ambiwa kha tshipitshi; kana ni shumise maipfi anu kha tshirendo uri ni pfectese maipfi zwavhudi.

- U divha na u talutshedzela luambo lwa u kwengweledza, lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela, u dzhia sia, lu-vhengelambiluni na u vhona zwithu nga ito jithihi
- U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele
- U fhindula kha tshitaila, thounu na redzhisitara na u pima nga ndila yone.
- U fhindula nga ha tshitaila, thounu na ridzhisitara na u thathuvha nga ngona
- U pfectesa kutevhekanele kwone kwa mafhungo
- U hatula na u nea vhutanzi
- U humbulela na u anganyela masiandaitwa
- U pfectesa kushumisele kwa luambo, u nanga maipfi, tshivhumbeo na kubulele kwa maipfi

U thetshesela lwa u itela u khodedzela na u davhidzana na vharìwe

Mishumo iyi ya u thetshesela i shumiswa zwavhuđi kha dibeithi, nyambedzano ya zwigwada zwiłuku na kha nyambedzano ya tshivhumbeo tshińwe na tshińwe. U vhona zwipiđa zwa filjimu zwi a thusa u sengulusa mbonalo sa zwe zwa tehekanywa afha fhasi.

- U fhindula nzulele dla vhudavidzani
- U shumisa milayo ya u sielisana kha u haseledza
- U vhudzisa mbudziso uri vhudavidzani vhu bvele phanda
- U fhindula nyambo, u amba nga zwiga, u amba nga mađo na luambo lwa muvhili
- U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u ḥonifha maitele a mvelele
- U fhindula kha zwivhuya zwa lunako lwa tshibveledzwa tsha orađa, tsumbo: mutevhetsindo, tshikhala, zwi diswaho nga mibvumo, zwifanyiso zwa muhumbulo, ngafhadzo dzine dla tshimbilelana na tshibveledzwa.

U AMBA

Kha uyu murole une khawo vhagudi vha khou khunyeledza pfunzo yavho, vha vho kona u amba hu na vhulelu, zwi pfalahi na nga ngona, vho ambadzwa tshiala tshihulwanesa tsha vhutshilo havho, vhone sa vhathu khathihi na kha zwa phurofesheni. U sika vhudifilufheli uvhu ndi zwa ndeme u fhira iñwevho thekhiniki kana vhungle ha u amba na vhathu. Vhagudi vha tea u ḫivha uri musi vha tshi amba, a hu nga vhi na u seiwa kana u holedzwa, vha tea u fulufhedzisa uri musi vha tshi amba vhagudisi vha do vha tikedza lwo fhelelaho na u vha ḫuļuwedza tshifhinga tshođe.

Vhagudi vho funzwa vhunzhi ha thekhiniki dza mutheo wa u ita tshipitshi tshavhuđi vha sa athu u swika kha uvhu vhuimo. Vhone kha vha funze vhana zwine vha tea u guda fhedzi.

Maitele a u amba

Mafunzele a u amba a tea u dzhiela nzhele maitele na zwiłirathedzhi zwa vhudavidzani zwi tehelaho:

- U pulana, u ḫodisisa na u dzudzanya
- U ita ndowendowe na u ḫekedza

U pulana, u ḫodisisa na u vhekanya

Vhagudi vha tea u sumbedza u pulana, u ḫodisisa na u dzudzanya zwikili zwa u ḫekedza nga:

- u shumisa ridzhiſara yone, tshitaila na ipfi u ya nga ha vhathetshesi, ndivho, zwi re ngomu mafhungoni na muhumbulo muhulwane;
- U shumisa luambo lwone;
- U sumbedza u dzhiela nzhele kushumisele kwone kwa luambo nga u nea mbuno na u bvisela khagala kuvhonele kwa ene muñe kwa zwithu nga u shumisa ḫalutshedzo i re khagala na ḫalutshedzo yo dzumbamaho na ḫalutshedzo ya u tou humbulela

- U bvisela khagala zwa ndeme, maime, u dzhia sia, u sedza zwithu nga ito lithihi (siteriothaiphi), luambo lwa u nyanyula, lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela;
- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa mañwalwa sa thalusamaipfi na thesorasi u nanga ñivhaipfi yone i no shuma na u ita ñetshedzo nga u shumisa notsi na propo, zwa odio na/kana thusedzi dza u vhona na girafu u ita uri zwiñetshedzwa zwi kunge na u sa vha na vhukhakhi.

U ita ndowendowe na u ñekedza

Vhagudi vha tea u ita ndowendowe u itela u sumbedza zwikili zwa u ñekedza zwa orała nga:

- U amba o sedza vhathetshelesi mañoni
- U shumisa zwiko/zwishumiswa zwinzhi two teaho zwe zwa ñoliwa, zwi katelaho mbuno na tsumbo nnzhi u ya nga ha ñhodea dza mushumo wo ñewaho.
- U shumisa mathomo a no nyanyula na magumo a re na maanda; u bveledza mihibulo na u ñea thikhedzo nga ndila ya u tevhelelea; u amba mbuno fhedzi kha tshipitshi wa litsha u bva kha mudzedze, u dovhola hu so ngo teaho na kushumisele kwa maipfi nga ndila yo kalulaho lune a vho sala a si na ndeme.
- U shumisa zwivhumbeo zwa u dzudzanya mafhongo, sa u tevhekana, u shumisa ñoho, mvelelo na zwiitisi, u fhambanyisa na u fanyisa, u tandulula thaidzo, u vhudza na u ñuñuwedza
- U shumisa thounu yone
- U ñekedza na u bveledza thikhedzo ya mihibulo yau zwavhuði na u nanga lushaka lwone lwa vhutanzi (tsumbo, mbalombalo (tshitatisitiki), vhutanzi, nzulele iyo) zwine zwa swikelela zwiga two tewaho zwa ndingo dza vhutanzi, zwi tshi katela na vhudzivha, ndeme na u tshimbilelana hazwo na nyimele na vha ñanganedzaho mafhongo
- U shumisa zwivhumbeo two teaho zwa kuambele na vhathu kana u dovhola (tsumbo: ‘vhanna na vhafumakadzi; ndi tea u ombedzela uri...’)
- U nanga maipfi o teaho, zwivhumbeo zwa luambo na milayo
- U shumisa thekhiniki ya u tou amba na ya u sa amba kha u ñekedza (tsumbo, thounu, u bvisa ipfi/modulesheni kana muungo, volumu, u elela/thempho, u vhumba mafurase, u shumisa maño, u amba nga tshifhañuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili) musi a tshi khou amba.

Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa orała

Tshipitshi tsho lugiselwaho

Zwoñthe two dodomedzwaho fhasi ha u ita ndowendowe na u ñekedza zwi shuma na hafha.

Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho

- U shumisa thounu, u bvisa ipfi, u elela, u livhanyisa/tanganya maño, kuimele na u amba nga zwiga
- U shumisa ñivhaipfi yo teaho nahone i no shuma na zwivhumbeo zwa luambo
- U shumisa mathomo na magumo zwavhuði

Inthaviyu

- U shumisa u vhudzisa, u kwengweledza, u dzhia notsi, u nweledza, zwikili zwa u thetshelesa na zwi si zwa u thetshelesa nga ngona.
- U pulana na u lugisa, u wana ndivho, siangane, u ɳea mavhala, mbudziso, tshifhinga, fhethu, u tevhekanya, fhethu (tolani Mbonalo dza u ɻwala).
- U shumisa thekhiniki dza u inthavuwa nga u sielisana:
 - o Mathomo (u ɖidivhadza; u amba ndivho)
 - o Rapoto (u sika muya wa u fulufhedzana)
 - o Mbudziso (u vhudzisa mbudziso nyangaredzi na dzo nangiwaho, mbudziso dzo teaho; u shumisa luambo lwo ɻambaho, lu no pfela vhułtungu, lu re na ɻhonifho, lwa u kwengweledza: u thetshelesa zwavhuđi, u ɻhałhuvha phindulo, u fhindula zwone u sumbedza ndivho)
 - o Manweledzo (u rekhoda phindulo nga u dzhia notsi, u nweledza, u tevhekanya na u dzudzanya phindulo na zwidodombedzwa zwa ndeme nga ndila yo lunzhedzanaho
 - o U vala (u livhuwa vhainthaviwiwa; u ɳea zwidodombedzwa zwa vhukwamani).

U ɖivhadza muambi

- U ɖivhadza muambi kha vhathetshelesi nga vhułdalo nahone nga ndila yo teaho
- U pulana, u dzudzanya na u ɳekedza.
 - o U katela luambo lwa fomała kha u ɻanganedza na u ɖivhadza muambi. Hu so ngo itwa miswaswo
 - o U ita ɻhodisiso u itela u wana mafhuno kha muambi na maipfi ane vha ḋo a shumisa hezwi vha tshi mu ɖivhadza
 - o U wana kha muambi uri hu shumiswa zwifhio kha CV yawe
 - o U ɳea mafhuno o teaho nga ha siangane ya muambi.
 - o U amba zwituku nga ɖivhazwakale ya muambi sa pfunzo yawe, ndalukanyo dzawe na ɖivhazwakale ya kutholelwé kwawe
 - o U amba zwi no takalelwé nga muambi zwi livhanaho na tshipitshi
 - o U amba zwa n̄thesa zwe muambi a zwi swikelela
 - o U ɻumanya mathomo na muhumbulo muhulwane wa zwine zwa ḋo ambiwa (sa tsumbo: ndi ngani muambi o rambiwa u ɻa u amba vhułamboni).
 - o U ɖivhadza dzina ɻa muambi mafhedziselonu na u ɻi bula nga ndila yone nahone zwavhuđi.
 - o U pfuhifhadza mathomo: vhathetshelesi vho ɻa u thetshelesa muambi hu si muđivhadzi.

U ɳea ndivhuo

U livhuha muambi musi a tshi fhedza u amba tshipitshi tshawe na vhathetshelesi

- U pulana, u lugisa na u ɳekedza.
- U thetshelesa muambi zwavhuđi, u itela u sumbedza zwa ndeme zwi bvaho kha maambiya.
- U dobedza mbuno dza ndeme kha zwi ambiwaho (tsumbo: u livhuha muambi kha u dzumbulula mihumbulu kana mafhungo e a vha a sa ɖivhei kale)
- U ɳea ndivhuwo nga u pfufhifhadza nahone hu si na u monamona.

Nyambedzano ya phanele

- Vhaambi vha amba nga ha tshiteriwa tsha ʈhoho tsho nangiwaho
- Kushumisele kwa mafurase/kuambele kwone ku shumiswaho kha nyambedzano ya phanele
- Mishumo ya mudzulatshidulo:
 - o U ita uri hu vhe na mulalo kana oda (u sa vha na u thithiswa kana thavhithavhi)
 - o U langa tshifhinga
 - o U omelela kha adzhenda
 - o U ʈuʈuwedza u dzhenelela kana u shela mulenzhe
 - o U sa dzhia sia
 - o U vhidza mahumbulwa kana vouthu

Nyambedzano i si ya fomala/u haseledza

- U thoma nyambedzano na u ri i bvele phanda
- Milayo ya u sielisana kha nyambedzano
- U imelela vhuimo
- U ambedzana
- U ɖadza magake na u ʈuʈuwedza muambi
- U kovhekana miumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfectesa maipfi a thikho/khonseputi.

Dibeithi

- **Liambiwa kana likumedzwa:** ndi tshitatamennde/fhungo line zwigwada zwivhili/ thimu mbili dza khou hanedzana/tāsisana nga hālo (tsumbo: ‘U lāta mapfumo ndi yone thandululo i yōthe ya mulalo na vhudziki kha liphasini ’).
- **Mbuno dza u hanedza :** u ṭalutshedza uri ndi ngani iñwe thimu i tshi fhambana kana u hanedzana na iñwe thimu.
- **Vhaambi vha no ima na thoho:** vha ima na thoho. Thimu i no ima na thoho i na muhwalo wa u ita uri vha pfiwe, vha thoma na u fhedza dibeithi.
- **Vhaambi vha no hanedza thoho:** A vha imi na thoho nga u nekedza zwi no pfala zwi hanedzanaho na vha no ima na thoho, na u tikedza vhuimohavho.

Matshimbidzele a dibeithi

- Thoho na likumedzwa ja u thoma zwi thoma u ambiwa nga muambi a no ima na thoho wa u thoma.
- U tāta ha u thoma hu nekedzwa nga muambi wa u hanedza wa u thoma.
- Muambi a imaho na thoho wa vhuvhili u nekedza khanedzano ya tshigwada tshawe.
- Muambi wa vhuvhili a no hanedzana na thoho u tikedza mihumbulo o imelela thimu yawe.
- Muambi wa vhuvhili a no hanedza thoho u tikedza mihumbulo o imelela thimu yawe.
- Thimu i no ima na thoho na ine ya hanedza na thoho i newa minete ya 5-10 ya u awela u lugisela **u dzudzanya** mbuno dza u hanedza vhūanzi ha tshiñwe tshigwada. Thimu iñwe na iñwe i tea u hanedza zwi ambiwaho nga vhane vha khou tāsisana navho na u fhāna u imelela mafhungo avho.
- Thimu ine ya khou hanedza i nea mbuno mbili dza u hanedza thikhedzo mbili dza mihumbulo dzo newaho nga tshigwada tshine tsha khou ima na thoho khathihi na u nea thikhedzo dzavho mbili.
- Thimu ine ya khou ima na thoho i nea mbuno mbili dza u hanedza thikhedzo mbili dzo newaho nga tshigwada tshine tsha khou hanedza khathihi na u nea thikhedzo dzavho mbili.

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa do shumiswa kha u thetshelesela u itela u pfectesa

Zwibveledzwa	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)
• Oraja, zwibveledza zwa u vhonwa na u thetsheleswa na zwa midia nnzhi sa athikili dza magazini, gurannqa, khathuni, khunguwedzo	10	200
• Dikishinari/Thestorasi	11	300
• Zwibveledzwa zwa odio (U thetshelesela u itela u pfectesa. Kha Gireidi ya 10 na ya11 - kilipi ya vhulapfu ha minete mivhili (2), kha Gireidi ya 12 - kilipi ya vhulapfu ha minete miraru (3) 0. Tshibveledzwa tshi nga kha di vhaliva luvhili hu sa athu u lingwa.		
• Bugu ya mutevhe wa thingo, shedulu na gaidi ya TV	12	400
• Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani na zwa vhusiki		
• Zwibveledzwa zwa mafhungo na zwa referentsi		
• Zwibveledzwa zwa u engedzedza ndivho		
• Zwibveledzwa zwa u u pfiwa na u vhonwa (Filim, mbekanyamushumo na dokumenthari dza thelevishini, zwo rekhwodwaho, mbekanyamushumo dza radio, zwinepe kana zwifanyiso, vidio dza muzika)		
KANA thesite ya minete ya 30 (hu tshi katelwa na kilipi ya u tou thetshelesa ya minete mivhili [Gireidi ya 10 & ya 11], kilipi ya u tou thetshelesa ya minete miraru [Gireidi ya 12] na u fhindula mbudziso).		

Tshifhinga tsho anganyelwaho malugana na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha oraJa

Zwibveledzwa	Tshifhinga Gireidi ya 10 - 12 (minetse)
U haseledza, dibeithi, nyambedzano ya foramu/tshigwada/ phanele	20 - 30
Mufhindulano wa vhavhili (dailogo)	6 - 8
Masia na ndaela	4 - 5
Inthaviyu	10 - 15
U ddivhadza muambi; dzindivhuho	4 - 5
Tshipitshi tsho lugiselwaho, muvhigo, riviyu	4 - 5
Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho	2 - 3
U anetshela tshitorri	8 - 10
Mutangano na maga ane a fanela u tevhedzwa	10 - 15

3.2 U VHALA NA U TALELA

Tshipida hetshi tshi shumana na maitele a u vhala na u talela khathihi na zwitirathedzhi zwa u vhala u itela u psesa na u takalela zwibveledza zwa litheretsha khathihi na izwo zwi si zwa litheretsha.

Maitele a u vhala

U funza u vhala zwi katela u shuma nga zwipiда zwa maitele a u vhala. Iyi ndi nyito ya maga mararu ine ya nea tsumbo ya zwitirathedzhi zwa u vhala u wothe u itela u talutshedzela na u psesa tshibveledza. Fhedzi hu nga di vha na nyimele ine a i tei u shumisa liga linye na linye lini. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi khou vhala lushaka lwa zwibveledza lu so ngo doweleaho, vha do tea u ita nyito ya **u rangela u vhala**, u itela u divha mbonalo dza nga nnda dza lushaka ulu lwa tshibveledza, zwine zwa do sia vha tshi vho zwi konanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi do vha thusa u sengulusa mbonalo dza luambo na tshivhumbeo nga vhudalo. **Nga murahu ha u vhala**, vhagudi vha lingedza u bveledza kana u dinwalela lushaka lwa tshibveledza tshe vha vhala nga hatsho nga vhone vhane.

U rangela u vhala hu divhadza vhagudi nga ha tshibveledza. Hafha vhagudi vha tea u shumisa tshenzhemo yavho.

- u sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledza: dzina ja bugu, thoho, thohwana, khephusheni, zwipiда zwi vhonwaho na mafhuno a girafiki, tsumbo, fontho na u nombora, nzudzanyo, aikhoni/zwiga, nyolo, girafu, tshati, daigiram, mapa, misvhe, maipfi a ndeme ane a nga shumiswa kha u setsha, nz.
- u sikima na u sikena zwipiда zwa bugu, tsumbo: siahari ja dzina ja bugu/ khavara, thebulu ya zwi re ngomu, ndima, gujosari, indekisi, aphendikisi, notsi dza magumoni a siahari, nz.
- u humbulela nga u shumisa ndivho kana mafhuno u bva kha u vhala nga nthia (u sikena na u sikima) u itela u wana zwidodombedza zwa tshibveledza
- u shumana na divhaipfi ya ndeme iwe na iwe ine vhagudi vha nga vha vha sa i talukanyi.

U vhala zwi katela u psesa zwine tshibveledza tsha amba zwone na u dzhiela nzhele mbonalo dza luambo dzo shumiswaho

- U vhona uri nangoho tshibveledza ndi tsha mudzio/ndeme
- U wana thalutshedzo dza maipfi a so ngo doweleaho na zwifanyiso nga u shumisa zwikili zwa ndivho ine wa vha nayo kha zwipiда zwa ipfi na u vha na luvhonela lwa thalutshedzo lwo disendeka nga nyimele
- U shumisa zwitirathedzhi zwa u psesa: u kona u tumanya, u ingamela u itela u psesa, u sudzulusa luvhilo lwa u vhala u ya nga ha vhukondi ha tshibveledza, u dovhola u vhala musi two tea, u lavhelesa phanda kha tshibveledza hu ndingedzo dza u todha mafhuno ane a nga u thusa, u vhudzisa na u fhindula mbudziso (dza maimo a fhasi u ya kha a nthia), u vhumba zwifanyiso mihibuloni, u humbulela, u vhalela u todha mihibuloni na midzedze mihibulane, u sedza kushumisele kwa maipfi na zwivhumbeo zwa luambo, u divha lushaka lwa tshibveledza nga u shumisa mbonalo dza tshivhumbeo na luambo
- U ita notsi kana u nweledza mihibuloni mihibulane kana ine ya tikedza

Nga murahu ha u vhala zwi ita uri vhagudi vha kone u talela na u fhindula tshibveledza nga vhudalo

- U fhindula mbudziso dzine dza bva kha tshibveledza dza maimo a fhasi na dza maimo a nthia

- U fhambanyisa na u fanyisa; u ḥanganyisa
- U pima ndeme, u dzhia tsheo na u amba vhudipfi hau.
- U bveledza hafhu tshibveledzwa tsha litheretsha nga u tou ḥwala (tsha lushaka lwonolwo) (musi zwo tea)
- U bveledza ndivho ya kushumiselwe kwa luambo nga ndila ya vhudzivha:
 - Mbuno na kuvhonele kwa muthu
 - Thalutshedzo yo livhaho na ya u tou humbulela
 - Thalutshedzo i re khagala/ i so ngo dzumbamaho na yo dzumbamaho
 - Siangane ya tshibveledzwa na muṇwali malugana na zwa matshilisano a vhatu na zwa politiki na zwa mvelele
 - Masiandaitwa a u nanga na u siedza kha zwine zwithu zwa amba zwone
 - Vhushaka vhukati ha luambo na maanda
 - Luambo lu nyanyulaho na u fhuredzela, u kwengweledza, u dzhia sia, u ḥalula, u sedza nga ito l̄ithihi, u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u shumisa luambo, u humbulela, u tikedza mbuno, ndivho ya u katela kana u sia nn̄da maṇwe mafhungo, nz

U ḥalutshedzela zwibveledzwa zwa u vhonwa (zwibveledzwa zwo vhalaho zwa girafiki /nyolo na zwa u tou vhonwa)

Kha vhagudi vhanzhi tshikirini ndi tshone tshiko tshihulwane tsha u wana hone mafhungo ane vha tou a vhonu u fhirisa ane a tou vhaliva kana u gandiswa. L̄itheresi kana vhufunzei ha u tou vhonu ndi tshikhala tsha ndeme kha u guda; nga maṇwe maipfi, khomphyutha ndi tshone tshiko tsho pfumaho tsha u wana mafhungo a u tou vhonu. Kha hu senguluswe ndeme ya kudzulele kwa tshibveledzwa kha webusaihi (lubuvhisia) yo ḥoweleaho; ndila ine tshenzhemo ya vhatu ya dzhiwa nga vhakunguwedzi; ndila ine kutshimbilele na mivhala zwa kona u kwengweledza mushumisi uri a kandele kha maṇwe masia.

- Thekhiniki dza u kwengweledza: Luambo lu nyanyulaho, u kwengweledza, u dzhia sia, luambo lwa u fhuredzela
- Ndila ine luambo na zwivhumbeo zwa humbudza na u dzudzanya ndeme na maime: zwifanyiso na luambo lwa u ḥalula nga mbeu, luambo lu sumbedzaho u ḥalula nga muvhala, lu ḥalulaho nga vhukale kana u ḥitika nga u ombedzela kha u vhonu tshithu nga ito l̄ithihi, zwihuluhulu kha khungedzelo
- Zwi ḥiswaho nga u shumisa tshaka dza fontho na saizi dzadzo, ḥohoho na khephusheni
- U sauksanya, u ḥalusa, vhupimandeme na u fhindula kha mutevhe wa khathuni/miswaswo.

Mveledziso ya divhaipfi na kushumisele kwa luambo

Ndīvhō ya zwiga zwa divhaipfi na kushumisele kwa luambo zwi tea u funziwa vhagudi sa zwine zwa vthonalisa zwone kha tshibveledzwa zwa nganetshelo (phurosa) na zwirendo, zwa vhukuma na zwa kholekhole (fikishini na zwi si zwa fikishini). Sa tsumbo, musi ri tshi shumisa figara dza muambo, ndi zwa ndeme u amba uri ndi ngani ho shumiswa figara ya muambo nthani ha u sokou dzi divha. Zwi khwine u vhudzisa mbudziso, sa: "Mat̄akheshanda ndi mini? Ndi ngani muñwali o shumisa mat̄akheshanda afha?", u fhirisa u vhudzisa uri: "Ndi figurađe ya muambo yo shumiswaho afha?" ; ha sa kođelwe na nga mbudziso ine ya ri "Ndi ngani muñwali o shumisa figara iy?".

Hu tea u tou pfi fombe kha zwi tevhelaho:

- Luambo lwo dzumbamaho na zwishumiswa zwa mbudziso dzi si na phindulo: maidioma, maambele, mirero, figara dza muambo (lifanyisi, methafore, liedzamuthu, oximoroni, methonimi, onomatopia, haiphabola, lifambahanyi, lishandi, muhoyo/sathaya, tshigodo, mat̄akheshanda, lidihanedzi, phani, sinodotshi, anthithesisi. Naho hu uri ndīvhō ya figara dza muambo i ya ndeme, zwiteñwa izwi zwi tea u gudiswa vhagudi musi zwi kha tshibveledzwa tsha vhukuma, phurosa na vhurendi vhuvhili hazwo, fikishini na zwi si fikishini. A zwi tei u gudiswa nga tshithihi nga tshithihi lini. Zwi fanela u gudiswa fhasi ha nyimele kana nzulele ine ya khou itea nga tshenetsho tshifhinga. A hu tei u tou vha na pheriodo ya uri ñamusi ndi khou ya u funza, tsumbo, nga ha maidioma kana iñwe figara ya muambo.
- U sumbedza phambano kha ḥhalutshedzo i re khagala (dinothesheni) na ḥhalutshedzo yo dzumbamaho (khonothesheni)
- U shumisa ḥalusamaipfi, thesori na dziñwe bugupfarwa u wana zwine maipfi kana zwithu zwa amba zwone, mupeleñ, kubulele kwa maipfi, u khethekanya madungo na zwipiđa zwa muambo zwa maipfi a so ngo ḥoweleaho.
- U divha zwine thangi dzo ḥoweleaho dza amba zwone (tsumbo : ra-, nya-, ne-) na mitshila yo ḥoweleaho (tsumbo: -nyana, -lume, -kadzi)
- U ḥalusa zwine maipfi a amba zwone na vhułumani hao na maipfi a no fana nao hu tshi shumiswa lushaka lwa mudzi, mutshila na thangi.
- U shumisa nyimele (tsumbo, ḥhalutshedzo ya ipfi i re kha fhungo), (tsumbo: khoma, zwidēvhe) na zwiga zwa girafiki (u swifhadza ipfi) u itela u divha zwine maipfi a so ngo ḥoweleaho a amba zwone
- U ḥalusa pholisemi hu tshi khou shumiswa zwibveledzwa zwi leluwaho zwi no khou amba nga ha ḥoho dzi vthonalaho na u farea. Tsumbo, na homonimi.
- U divha aļushini dzo ḥoweleaho. Tsumbo, u divha aļushini musi ri tshi i bađekanya na muthu a no timatima ra ri: Ndi Tomasi matenda nga u vhona.
- U sumbedza u pfesesa mafurase, mirero na maambele a Tshivenda zwo ḥoweleaho.
- U sengulusa ndila ine maipfi a no bva kha mvelele dza dziñwe nyambo a vha na mvelelo kana masiandaitwa kha tshibveledzwa (tsumbo, maipfi ane vhubvo hao a vha a Tshivhuru, Tshiisimane, Tshilatini, Tshigerika, nz., hu tshi katelwa na maipfi a no bva kha luambo lwa tshiřarađani/ndilani, luambodavhi, mathemo a murafho nz.
- U ḥalukanya maipfi o ḥoweleaho a shumiswaho nga ndila ya u đadisa, homonimi, maambahunzhi, homogirafu, U dovholola tshiřori kana fhungo hu tshi shumiswa maipfi a sa fani na a u thoma (lobilazwithihi (sinonimi), lifambahanyi (antonimi)).

- U shumisa ipfi *lithihi* li no imela *lifurase* (makateli).
- U shumisa maipfi a no shuma o^{the}. Tsumbo, bannda na vhurukhu, khii na ganzhe, nz.

Zwivhumbeo zwa mafhungo na kudzudzanyele kwa zwibveledzwa

Vhunzhi ha zwitehwa zwi tevhelaho zwi do vha zwo no di tanganiwa nazwo kha vhuimo ho fhiraho kana ha vhukati na ha nthia. U gudiswa ha izwi zwivhumbeo zwi shuma zwavhu^{di} kha ngudo dza u nwala musi vhagudi vha na khonadzeo ya u shumisa maanda avho tswii, u fhirisa uri vha tou talusa u bva kha tshibveledzwa tsha mu^{hwe}.

- U divha, u talutshedza na u saukanya zwi ambiwaho na mishumo ya zwivhumbeo zwa luambo na milayo ya luambo kha zwibveledzwa:
 - Maipfi a rathelaho/ma^{tan}ganyi: tsha u thoma; nga iⁿwe ndila... ngauri.
 - Tshaka nzhi dza mapfuhifhadzi kana aburiviesheni.
 - Zwivhumbeo zwa maiti na matikedzi u bvisela khagala tshifhinga na mamudi zwavhu^{di}.
 - Fhungotswititi, -mbumbano, -tserekano, -mbumbano-tserekano, nga u shumisa mafurase na ma^{tan}ganyi.
 - Maambwaita na maambwaitwa.
 - maambaambiwa na maambaambelwa.
 - Mutevhe wone wa maipfi.
 - Lipfanisi, athikili, *lⁱtidzina*, mbofho, thangeladzina).
 - Tshiga tsha u vhala (ndogazwiga).
- U saukanya tshivhumbeo/nzudzanyo ya zwibveledzwa zwine zwa shumisa kha therodzo^{the} dza kharikhulamu na maipfi ane a shumisa a vhudavhidzani: nzudzanyo i lunzhedzanaho/tevhekanaho, thalutshedzo, zwiitisi na mvelelo, maitele, u fanyisa/fhambanya, mutevhe u ya nga ndeme, nzulele, pharagirafu ya u nanga, pharagirafu ya khethekanyo, pharagirafu ya thalutshedzo, pharagirafu ya u sedzulusa, pharagirafu ya thalutshedzo, pharagirafu ya u bvisela khagala, ripoto, pharagirafu ya u vhina (hu sedzwe pharagirafu ya maipfi-maratheli).

Mbonalo dza zwibveledzwa zwa *litheretsha*

Vhaⁿwali vha shumisa zwibveledzwa u dzumbulula mihumbulu yavho. Vhaⁿwali vhomakone vha a nyanyulea na u tata uri luambo lwo salelaho, lu sa divhei tshothetsho^{the} sa Iwa Tshivenda naho lwo leluwa hani lu sa ngalangale. Naho zwi zwa ndeme uri hu gudiwe mbonalo na zwivhumbeo zwa *litheretsha* na zwine zwa bveledza na kuvhumbelwe kwazwo, ndeme khulwane i kha u psesa mvelelo ine zwiga zwa i bveledza kha mulaedza na mulaedza une muⁿwali a *to^{da}* u u pfukisela kha vha tanganedzaho mafhungo (vhaⁿaleli/vhavhali).

Vhurendi

Hu tou vha na mbudziso dza ndeme mbili dzine mugudi a tea u dzi vhudzisa nga ha tshirendo: Hu pfi mini? Ndi zwi divhisa hani? Mbudziso ya vhuvhili i nea muvhudzisi u tendisea ha phindulo ya u thoma, ya u thoma i wana zwine mbudziso ya vhuvhili ya do dzumbulula zwone. Vhaⁿwali vha *litheretsha* vha nwala nge vha vhe na zwine vha *to^{da}* u amba, zwiⁿwe zwine vha humbula uri zwi do takadza kanzhi zwine vha humbula uri ndi zwa ndeme kha mvelele ya tshitshavha tshine vha khou nwalela tshone. Ri guda *litheretsha* ri tshi tikedza, u dadzisa

vhułanzi, u bvisela khagala, na u dzumbulula zwine vhańwali vha tea u ri vhudza zwone. Mushumo uyu u ḥoda ri tshi lavhelesa kuambele na kushumisele kwa luambo ro sedza ndila ya kuvhumbelwe kwa fhungo, mitaladzi ya ndimana na tshirendo tshothe, ra sedza kunangele kwa zwivhumbeo, mutevhetsindo, nyelelo/pheisi, na mubvumo zwine zwa bveledza ngaho u nyanyuwa ha zwipfi. Hezwi ndi u lingedza u swikela tshikhala tsha u vhina nga ndila ya nthesa zwine muńwali a nga vha o tama uri nga murahu a wane zwibveledza zwi na mafhungo a ndeme. Zwi a kondà u tou wana zwibveledza zwa zwirendo zwavhuđi zwi tshi vhinwa nga muhumbulo muthihi wa guma.

Mutevhe wa zwiterwa zwi tevhelaho u kona u khwinifhadza vhupfesesi ha mulaedza wo livhiwaho khawo:

- Thalutshedzo zwayo
- Thalutshedzo yo dzumbamaho
- Limudi
- Muhumbulo muhulwane na mulaedza
- Khumbulelo (zwifanyiso)
- Figara dza muambo, maipfi o nangiwaho, thounu, zwishumiswa tsha u ḫifisa luambo, phindulo i sumbedzaho u nyanyuwa, mitaladzi, maipfi, ndima, mutevhetsindo, vhułumanı, pfanapheledzo, kuriwalele, ndogazwiga, rifureini, ndovhololo, zwiterwa zwa mubvumo (alitheresheni/thevhékano ya themba (khonsonentsi) thevhékano ya pfalandothe/asongentsi, raimi, rizimu, onomatopea, enjambamenthe.

Dirama

Dirama a si mafhungo a malugana na maipfi na luambo fhedzi lini: I amba nga ha sudzuluwa, ipfi, tshedza na swiswi, vhukwamani, na u sumbedza kha tshięeidzhi. Kusudzulutshele kwa ḥitambwa (u sielisana) ndi zwa ndeme kha vhukwamani ha vhatambi, zwine vha ita musi vho fhumula, zwine zwifhałuwo zwavho zwa amba zwi nga shandukisa muhumbulo wa mutualadzi, hezwi zweithe zwi nga xedzwa arali ḥitambwa ji tshi vhalwa sa nganea. Fhedziha, a si zwavhuđi u sumbedza vidio ya ḥitambwa hu sa athu gudiwa, u amba na u tambiwa nga kiłasi. Zwa sa ralo, vidio i mbo ji vha ambadzifhele ya ḥitambwa lune ha do tou vha na zwiętukutku zwa u sumbedza u pfectesa ḥitambwa ijo.

Khumbulelo ndi wone mudzi wa musi hu tshi vhaliwa ḥirama. Musi ri tshi vhona nga mađo a muhumbulo zwine zwa bvelela tshięeidzhini na ndila ine vhatambi vha vthonalisa ngayo, na u dovha u shuma uri ndi mitaladzi mingana kana zwipitshi zwine zwa nga ambiwa zwi vha zwipiđa zwa ndeme kha u shuma ḥirama ngomu kiłasini. Puloto na puloto ḥukhu, ndila ine ḥitambwa ja nekedzwa ngayo, ji sumba vhatambi, na uri vha aluwa hani na ḥitambwa, fethuvhupo na siangane (hune ra ḥoda u pfectesa ḥitambwa), u sielisana, u shumisa zwifanyiso zwa muhumbulo na zwiga, thekhiniki dza ḥitambwa, sa u amba u wothe, ḥishandi ja ḥitambwa, ndangulo ya tshięeidzhi, u ḫisa mutsimbelano kana midai kana ḥikhaulambilu ndi zwine zwa tea u gudiwa musi hu tshi vhaliwa ḥitambwa.

Zwiga zwi tevhelaho nga ha zwibveledza zwi nga kona u khwinisa u pfectesa ha mugudi:

- Tshivhumbeo tsha ḥitambwa: Puloto na puloto ḥukhu (u bvisela muhumbulo khagala, nyito i takuwaho, khudano, mađakheni, nyito i waho, mađakheshandwa, mafhedzele/tsheo, u anetshela zwa phanda, na u anetshela zwa murahu)
- U ola muanewa/vhuanewa
- Mushumo wa kuvhonele kwa muanetsheli/muthu ene muńe

- Muhumbulo muhulwane na milaedza
- Siangane na fhethuvhupo - na u kona u fananya muanewa na muhumbulo muhulwane
- Limudi na thounu
- Magumo a Lishandi
- Ndango ya tshīteidzhi
- Vhūumani vhukati ha nyambedzano/monologo/u amba u wōthe na nyito
- Lishanda litambwa (ironi ya dirama)
- Mudzedze wa tshifhinga

Nganea/Nganepfufhi/Folokūloo/ngano

(Nganeapfufhi dzi tou vhalelwa u tou engedza ndivho fhedzi)

Nganea na dzīwe tshaka dza phurosa dza nganetshelo dzi tea u vhaliwa, u ambiwa, na u takalelwa. U vhalela nthia musi ri kīlasini ndi zwa ndeme, zwihiulwane musi vhagudi vha si na dzangalelo la u vhala, kana vha tshi hana u vhala. U vhala nga u ṭavhanya na u dzhia dzangalelo la u thetshesela nga u vhala nga ndila yo leluwaho ndi ndila ya u ṭutula u lindela zwi tevhelaho na u bvumba, na u ela ndeme na u takalela. Mishumo yo leluwaho i dzhiaho lūa lwa manweledzo a khumbulelwa (u nwala manweledzo a tshītori nga maipfi a si gathi a tshi itela khonani, u vha girafu ya u vhona ngomu kīlasirumuni, u vula tshiphiri nga ha vhaanewa dendele, u sedza na u nwala, mbonalo ya maipfi na zwivhumbeo zwine zwa khwathisedza mahumbulwa na muhumbulo muhulwane kha nganea) ndi zwine zwa nga thusa vhagudi u kona u vhala nga luvhilo. Nga murahu ha u vhala lwa u thoma vhagudi vha tea u vhona phambano vhukati ha nganetshelo (hu do itea mini nga murahu?) na puloto (ndi ngani zwo rali?), u sedzulusa zwēthe zwine tshītori tsha nga amba na ndila dzine dza thusa nga pindulelwa ngadzo, u sedzulusa ndila ye mūwali a shumisa ngayo luambo u ola muanewa (thalutshedzo na maambiwa thwii), ndila ine vhaanewa vha kwamana ngayo, fhethuvhupo (luambo lwa u buletshedza na vhadzheneli/zwīwe-vho kha nganea) nahone hune zwa konea hu dzumbululwe mihumbulo yo dzumbamaho, ngelekanyo na mihumbulo zwine zwa langula nganea yōthe. Mvelele dzōthe, na vhatu vhanzhi, vha tshila matshilo o amaraho zwītori. Tshīwe na tshīwe tshine mugudisi a ita nga nganea na tshītori e ngomu kīlasirumuni, mudifho wa u d̄idzenisa ngomu ha zwītori zwavhūdi u tea u dzula u hone.

Zwiga zwi tevhelaho nga ha tshibveledzwa zwi kona u khwinisa u pfectesa ha mugudi:

- Puloto, pulotōthukhu (ubvisela khagala, nyito i takuwaho, khūdano, mathakheni, nyito i waho/mathakheshandwa, mafhedzele/tsheo, u anetshela zwa pand̄a, na u anetshela zwa murahu. Puloto ya folukūloo i na mathomo, mutumbu na magumo zwo nangiwaho, hu thomiwa lungano nga maipfi haya: ‘Salungano! Salungano!’ Mutumbu wa lungano u nga vha na zwiimbo kana dirama, ngeno magumo a tshi vhiniwa nga maipfi haya: ‘Ndi hone u fa ha lungano. Salungano.’
- Khūdano
- U ola muanewa
- Mushumo wa muanetsheli
- Milaedza na mihumbulo

- Siangane, fhuthuvhupo, na u kona u fananya muanewa na muhumbulo muhulwane
- ·imudi, tshanduko ya lishandi/magumo a lishandi

U engedza kha izwo zwiterwa zwi re afho nt̄ha, zwi tevhelaho zwi do gudwa kha folukuloo:

- **Vhurendi:** zwikhodo zwa mahosi na vhahali, zwiimbo, tsumbo, mafhuwe, nyimbo dza davhani, dza minyanya, dza khalañwaha, dza lufuno, zwikhodo zwa mitupo, zwidade n.z
- **Maambele a lushaka:** tsumbo: mirero, maidioma, thai, khube

Ngudo dza filimu (u itela u engedza ndivho)

Ngudo ya filimu a i fani na musi hu tshi khou vhaliwa nganea. Naho u senguluswa ha filimu hu tshi nga tevhedza phatheni ya u funza dirama na nganea. Ipf 'thekheniki ya sinemathogirafi' afho fhasi li tod̄a u sedzuluswa lwa tshipentshala. 'U vhala' filimu nga vhuronwane kanzhisa zwo disendeka kha nyimele ine mutaleli a vha a tshi dzhiela nzhele zwithu zwi no nga sa u editha, phungudzo, u foda, mbekanyo ya dzintha na mabono (thekheniki ya u bveledza filimu hune ha tumekanywa zwipiða), muzika, zwiambaro, kuvhonetshale, na mibvumo. Ndivho ya hezwi zwiterwa i engedza ndivho ya mutaleli wa filimu. Musi mutaleli a tshi vhona filimu a na iyi ndivho, zwi ita uri a divhe na u pfectesa vhunzhi ha zwithu. Zwi sia mutaleli a sa sokou talela filimu fhedzi, u vha a na ndivho ya uri ndi ngani tshigede tsho itea nga u rali u fhirisa muthu ane a do vha a khou sokou thetshelesa zwine zwa khou ambiwa. Mutaleli uyo u a pfectesa uri zwiwo na zweþte zwine zwa bvelela kha filimu a si zwa vhukuma, ndi maitwa nga vhabveledzi, muedithi na vhashumisani navho vhane vha dzudzanya zwithu nga ndila ine ya do nyanyula vhaþaleli nga ndila dzo fhambanaho.

- Mufhindulano na nyito, na vhushaka hazwo na vhaanewa na therò; u vhala na u nwala zwikiriputi zwa filimu
- Puloto, puloto þukhu, kubveledzele kwa muanewa, khudano, tshivhumbeo na tshivhumbeo tsha litambwa; hu tshi katelwa lishandi muhoyo wa dirama, magumo a lishandi; zwimangadzo na u shusha, na ndila ye zwa bveledzwa ngaho

Thekheniki ya sinemathogirafi (dza u tou vhona, u thetshelesa na u vhona-thetshelesa) sa kushumisele kwa muvhala, vhupinduleli ha u tou nwala musi mutambi a tshi ambanga luambo lusili kha filimu, vhubveledzi, mufhindulano, muzika, muungo, tshedza, u editha, u fureima, zwitaela zwa u foda, thekheniki dza khamera, kutshimbidele kwa khamera, zwidaphanda, zwidamurahu

ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NDILA YA THANGANELANO KHA GIREIDI YA 10-12

Nga nda ha bugu dza u vhala dzo randelwaho ngudo dza fomała, tshaka dza marławala dzine dza tea u itwa kha Gireidi ya 10-12 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou የውልዋ (zwiñwalwa), zwivhonwa na vhunzhi ha nyandazamafhongo zwiine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiñwe zwibveledzwa zwi የውልዋ gudwa ho sedzwa khwalithi yazwo, ngeno zwiñwe zwi tshi የውልዋ shumiswa sa tsumbo ya lushaka lwa marławala khathihna u zwi shumisa sa tsumbo ya musi hu tshi የውልዋ nwaliwa. Vhagudisi vha fanela u vhona uri vhagudi vha vhala zwibveledza zwinzhi vhukati ha የውልዋ. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuđi (ngudo ya tshibveledzwa tsha fomała kha bugu dzo randelwaho), zwibveledzwa zwa u andazwa hunzhi kha midia, zwibveledzwa zwi vhonalaho u itela u diphinä.

Zwibveledzwa zwa Litheretsha zwa u guda ha fomała. Hu tea u vhalwa kana u gudwa zwo fhambanaho kha Gireidi ya 10-12.	Zwibveledzwa zwo የውልዋ u itela mafhongo	Zwibveledzwa zwinzhi zwa midia / zwa u vhonwa u itela mafhongo
Tshaka dzo themendeliwaho		
Hu tea u gudwa/vhalwa tshaka dzi tevhelaho dzo ስitheretsha kha dzo themendelwaho u bva kha Khathałogo ya ስitheretsha ya Lushaka:	Thalusamaipfi (Dikishinari) Entsiklopedia Shedulu Bugu ya mitevhe wa ቁิง (founu) Bugupfarwa Thesaurasi Tsumbatshifhinga Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV	Tshati, mapa Girafu, thebuļu, tshati ya phayi Mapa wa muhumbulo, daigiram Phositara Fuļaya, phamfulēthe, burotsha Zwiga Dokumenthari dza TV Masiaṭari a webu, webusaithi, bulogo Feisibugu na dzīnwe ችumanyo dza matshilisano
Nganea/Folokuloo	Zwibveledzwa zwa u የውልዋ kha midia	
(Gireidi ya 10 -ngano dza 8 (Gireidi ya 11 - ngano dza 8 (Gireidi ya 12 - ngano dza 10	Athikili dza magazini Athikili dza gurannda Khethekanyo ya mihibulo/Edithoriaļa Nđivhadzo Nganeavhutshilo Riviyu Khungedzelo (dza vhubindudzi na dza mbilo) Burotsha	Mutshini wa u vhonestshela data Zwivhonadzi
Dirama		Zwibveledzwa zwa mediannzhi/ zwa u vhonwa zwa ndivho ya zwa lunako
Vhurendi		Filimu Zwineppe Nyolo
(Gireidi ya 10 - zwirendo zwa 10 (Gireidi ya 11 - zwirendo zwa 10 (Gireidi ya 12 - zwirendo zwa 12		Zwibveledzwa zwa mediannzhi/ zwa u vhonwa u itela ndivho ya zwa lunako/ ደምሁም
U engedza nđivho	Tshaka dici የውልዋ dzo zwibveledzwa zwa u tou pfiwa	Filimu Mbekanyamushumo dza TV
Nganeapfufhi Ngudo ya Filimu Dokumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV	Nyambedzano Zwipitshi Nyimbo Miswaswo	Vidio dza muzika Khathuni Zwipiđa zwa tseiso Miswaswo (nyolo)
Dirama dza radio Maanea Ngudafilimu	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa vhukonani	Girafiti
Nganeavhutshilo nga muñwe Nganeavhutshilo nga iwe muñe	Marifhi Dayari Thambo Emeili Sms, thwita	Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Zwitheletsheleswa)
Dzingano Thai	Notsi Mivhigo	Mbekanyamushumo dza radio U vhalwa ha ደrama U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhi Zwipitshi zwo rekhwodwaho
	Zwibveledzwa zwa matshilisano na vhubindudzi zwa u tou የውልዋ	Khungedzelo kha radio, TV, guranna na magazini
	Marifhi a tshiofisi Minetse na adzhenda	

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa tea u shumiswa/u vhaliwa

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	TSHIVHALO TSHA MAIPFI	
Tholokanyandivho	10	500-600	
	11	600-700	
	12	700-800	
LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	TSHIVHALO TSHA MAIPFI	VHULAPFU HA MANWELEDZO (MAIPFI)
Manweledzo	10	280	80-90
	11	320	
	12	350	

3.3 U ÑWALA NA U ÑEKEDZA

U ñwala na u ñekedza zwi katela zwiteñwa zwiraru zwo þanganelaho: 1) U shumisa maitele a u ñwala; 2) U guda na u shumisa ndivho ya zwivhumbeo na mbonalo ya tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa/tshaka dza mañwalo; 3) U ñivha na u shumisa ndivho ya phara, zwivhumbeo zwa mafhungo na zwiga zwa u vhala.

Maitele a u ñwala

U funza u ñwala zwi ðo dzulela u shumisa maitele a u ñwala. Honeha a si zwipiða zwoþhe zwa maitele a u ñwala zwine zwa ðo shumiswa kha nyimele dzoþhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi ñwala lushaka lwo ðoweleaho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuðalo. Hu nga ði vha na nyimele dzine mugudisi a nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u ñwalwa ha phara kana vhagudi vha ñwala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetamveto vha tshi lugisela mulingo.

Musi vhagudi vha tshi ñwala vha tevhedze zwi tevhelaho:

- U pulana/u rangela u ñwala
- U ita mvetoveto
- U dovhola
- U dzudzanya
- U vhalulula u itela u khakhulula
- U ñekedza

U pulana / u rangela u ñwala

- Vha dzhia tsheo nga ha ndivho na vha þanganedzaho mafhungo zwi tshi kwama zwibveledzwa zwine zwa tea u ñwaliwa/kana u dizainiwa.
- Vha ñivha þodea dza tshivhumbeo/fomethe, tshitaela, kuvhonele
- Vha karusa muhumbulo nga u shumisa, tsumbo, mapa wa muhumbulo, mitevhe ya tshipaida webe, fulou tshati kana mitevhe
- Vha shumisa zwiko zwo teaho, vha nanga mafhungo o teaho

U ita mvetomveto

- Shumisani mihibulo muhulwane na i tikedzaho lwa mveledzo u bva kha maitele a vhupulani
- Vha ñwala mvetomveto ya u thoma ine ya sumbedza ndivho, vha þanganedzaho mafhungo, þohoho na lushaka lwa zwibveledzwa.
- Vha vhala mvetomveto lwa tsatsaladzo u itela u wana mahumbulwa a bvaho kha vhañwe
- Vha dzudzanya kunangele kwa maipfi nga u shumisa maipfi a þhaluso na a þokonyaho, mafurase u itela uri tshibveledzwa tshi vhe tshi pfalaho, tshi kokodzaho

- Vha dzudzanya kuvhonele kwavho ku re khagala na tshitaela nga u shumisa luambo na thounu zwi ananaho na vhaṭanganedzi na ndivho ya u ኮwala.
- Vha ḥalutshedza kuvhonele kwavho nga u ḥalutshedza maime, zwine vha tenda khazwo na tshenzhemo yavho
- Vha katela zwidodombedzwa zwo nangiwaho zwa zwibveledzwa zwi Teaho u ኮwaliwa (hu shumiswe khouthesheni, zwi tikedzaho na zwi ṭuṭuwedzaho mihumbulo).

U dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ḥekedza

- Vha shumisa maga a u sedzulusa mushumo wa vhuṇe na wa vhařwe zwi tshi itelwa u khwinisa
- Vha khwinisa kunangelwe kwa maipfi, tshivhumbeo tsha fhungo na tsha phara
- Vha bvisela thungo mafhingo a siho khagala, u dovholola zwi so ngo fanela, luambo lwa ndilani kana tshiṭaraṭani na luambo lu no vhaisa vhařwe
- Vha sedzulusa zwi re ngomu, tshitaela na ridzhisiṭara
- Vha shumisa zwiga zwa u vhala, mupeleṭo na girama nga ndila yone. Zwithu izwo zwi fanela u shumiswa nga ndila yo teaho nahone nga ngona
- Vha ኮwala mvetomveto ya u fhedza
- Vha ḥekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ኮwala

Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi (vhudipfi)

- U shumisa redzhisiṭara yo teaho: fomaļa, zwi si zwa fomaļa, tsumbo: u shumisa tshitaila tshi si tsha fomaļa/ tsha nyambedzano nga u shumisa muthu wa u thoma kha vhurifhi ha vhukonani na luambo lwa fomaļa kha vhurifhi ha tshiofisi.
- U amba thwii na muvhali nga ndila ya u tou livhana nae sa muthu
- U ኮwala hu na u tendisea na vhudifulufheli, u so ngo dzulela u humbelo pfarelo kha vhuimo vhuřwe na vhuřwe ho dzhiwaho.
- U shumisa ndila dzo fhambanaho dza kuvhonele hune zwa tea.

Kunangele kwa maipfi

- U shumisa maiti, maṭaluli na mađadzisi u itela u ḥea vhupfiwa na ḥhaluso i gobolaho, yo nangiwaho musi hu tshi khou ኮwalwa, sa tsumbo, maanea a nganetshelo, maanea a mbuletshedzo/ḥhaluso.
- U shumisa luambo lwa fomaļa na lu si lwa fomaļa (luambo lwa tshiṭaraṭani, jagoni/luambo lu shumiswaho kha tshiimiswa tshenetsho) nga ndila yo teaho.
- U ḥea mbuno na u bvisela khagala miumbulo yawe.
- U kona u shumisa ḥhalutshedzo dzi re khagala, dzo dzumbamaho, na dzi monaho zwi tshi ya nga nyimele.

- U qibvisela khagala kha zwa ndeme, maime, bayasi (u dzhia sia) u sedza zwithu nga ito lithihi (siteriothaiphi), luambo lwa nyanyuwo, luambo lwa u kwengweledza na lwa u fhuredzela, tsumbo, kha tshibveledzwa tsha u kwengweledza sa maanea a u tāta khani, athikili ya guranna
- U shumisa zwiko na zwishumiswa zwa referensi sa dikishinari/thalusamaipfi na thesorasi u itela u nanga divhaipfi yoneyone i shumaho.

Kuvhumbele kwa fhungo

- U ñwala tshaka dzo vhalaho dza mafhongo na mafhongo a vhulapfu ho fhambanaho
- U shumisa thinwaipfi dza muambo nga ndila kwayo.
- U shumisa nefhongo, jiiti, tshiitwa, zwifhinga, mamudi, thenda, khanedza, maambaitwa, maam-biwa na maambelwa
- U shumisa mavhudzisi (Nga mini? Lini? Hani? Mini?)
- U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza mafhongo, tsumbo: tshitatamennde, mbudziso, fhungotswititi, fhungombumbano, fhungotserekano, fhungombumbanoterekano.
- U shumisa mañanganyi, masala, mañadzisi, mapfukeli u vhumba mafhongo a tumekanaho
- U shumisa masala o fhambanaho u sumbedza ndivho, u khwañisedza, u sumbedza tshiitwa na u fhungudza lunzi lwa maipfi
- U shumisa thevhekano yone ya maipfi u itela dzangalelo na u khwañisedza
- U shumisa jipfanisi/vhupfanisi nga ndila yo teaho.

Kuinwalele kwa pharagirafu

- U ñwala zwipiða zwo fhambanaho zwa pharagirafu: fhungo ja ñhoho, mihibulo mihibulo na i tikedzaho, marangaphanda a gobolaho, mutumbu, na magumo na fhungo ja u vhina.
- U itela ñhumano, ñwalani phara na zwibveledzwa zwo fhambanaho hu tshi shumiswa mañanganyi /mavhofhi na mafurase sa:
 - nzudzanyo i sumbedzaho ndunzhendunzhe/thevhekano: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsha vhuña, hu sa athu, musi, nga murahu ha, lini, ngavhuya, u swika, zwi ñaho, zwinozwino, kaleni, nga murahu, na mañwe
 - ñhalutshedzo / zwiitisi na mvelelo: honeha, ngauralo, ngauri, nga ñthani ha, u bva, zwo itiswa nga, zwino, arali
 - maga ane a tea u tevhedzelwa: lwa u thoma, lwa vhuvhili, lwa vhuraru
 - u fanyisa/u fhambanya: u fana, u fhambana, tshiñuku kha, tshihulwane kha, honeha, hone
 - nzudzanyo i lunzhedzanaho/ tevhekanaho: tshi tevhelaho, nga murahu, mafheloni
 - thevhekano u ya nga zwikhala: ñtha, fhasi, tsha monde, tsha uña,

- o nyangaredzo: nga u angaredza magumoni, na
- o pharagirafu ya u vhina: hu so ngo vha manweledzo a zwe zwa ንwalwa. Ndima ya u khunyeledza i tea u sia muvhali e na muhumbulo une wa ዳ dzula u khae nga murahu ha musi maanea othe o no hangwiwa. Manweledzo a si kanzhi a tshi ita izwo; ngauralo a a hangwea.

Zwiga zwa u vhala na mupeleto

- U shumisa madanzi, khoma, zwiđevhe, khoļoni, u talela nga fhasi, tsendamiso, tshiawelonyana, aphositirofi, tshifhandi, deshe, zwitangi.
- U shumisa ndivho na milayo ya mupeleto u itela u bula maipfi zwavhuđi
 - o Ndivho ya phatheni dza maipfi na miđa
 - o Ndivho ya midzi, thangi na mitshila
 - o Ndivho ya madungo a maipfi
- U shumisa ተhalusamaipfi na zwi ተlaho mupeleto.
- U shumisa pfufhifhadzo na akhironimi zwi tshi tea midia dzo fhambanaho na vha ተanganedzaho mafhungo.

Tshaka dza zwibveledzwa: fomethe/zwivhumbeo na mbonalo

Khethekanyo heyi i ተalusa tshaka dza zwibveledzwa (maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani) dzo fhambanaho dzine vhagudi vha tea u funzwa u dici ንwala kha gireidi ya 10-12.

Maanea:

Maanea a u anetshela

Nganetshelo ya u ንwala i vha ine ya ንekedza zwiitei zwinzhi zwi no amba zwo vhewa nga ndila i pfecteseaho. Zwi tevhelaho ndi mbonalo dza maanea a nganetshelo:

- U ንwala tshiṭori/ zwiitei zwo fhiraho/ fikishini;
- U shumisa thevhekano/puloto ya tshiṭori i tendiseaho;
- U shumisa tshifthinga tsho fhiraho, fhedzi vhahwali vhanzhi vha shumisa tshifthinga tsha zwino u ዓisa vhupfiwa ha tsini, na u bveledza ndivhanyo;
- U shumisa pharagirafu ya marangaphanda i kungaho;
- U lingedza uri magumo anga vha a fushaho, kana a kanganyisaho a dovha a ዓisa ndado, fhedzi a so ngo vhuya a humbulelea;
- U shumisa maambaambiwa arali ni tshi ተoda uri vhathu vha ተavhanye vha pfectese kana u mandafhadza muanewa; u shumisa maambaambelwa arali ni tshi ተoda uri muvhali a vhe kule na muambi; na
- U shumisa zwipiđa zwa ተhaluso ho teaho, fhedzi zwiṭori zwavhuđi zwo farina/kwakwana, nahone maipfi othe

a si na ndivho a a khwathelwa. Nganeapfufhi ya ‘maipfi a futhanu’ i anzela u vha yone nyito yavhuđi kha u khwathisa hovhu vhuđanzi.

Maanea a mbuletshedzo

Mbuletshedzo i nga di tou vha tshumoitwa na mateletele. Ndila dzothe dzi ḥoda luambo lwo kunaho, lu sa kondi. Vhagudi vha tea u bviswa kha maitele a u ḥalusa nga ndila yo kalulaho, zwo dadzeswaho maṭaluli, kana u sokou rwa nga n̄tha. Kha hu gudiwe ḥhaluso dza ndima dza vhařwali vhomakone. Vhunzhi havho a vha shumisi na maṭaluli zwao u bveledza mbuletshedzo dzine dza nga shuma zwavhuđi. Kha hu itwe uri vhagudi vha edzisele ndimana dzo raloho nga u tou isa phađa na mbuletshedzo u bva he ya tumulwa hone. Mbuletshedzo ya tshumoitwa/ya u tou ita a i tou takadza zwavhuđi, fhedzi i na ndeme kha zwa matshilisano: u ḥalusa zwithu zwazwo nga vhuronwane, sa tsumbo, tshiđepulara, selefounu kana u ḥalusa vhathe u bva kha zwifanyiso kana zwinepe zwo n̄ewaho. ḥhaluso kanzhi i a shumiswa nga maandā u bveledza nyimele na ċimudi u fhirisa tshifanyiso: filimu dzi anzela u zwi ita hezwo, vhařwali vha ita hezwi nga maipfi, hune kunangele kwa maipfi kwa vha kwo sumbedziwa nga ḥhalutshedzo i siho khagala u fhira ine ya vha khagala. Iyi ndi miňwe mihumbulo hu tshi űwalwa maanea a ḥhaluso:

Dziňwe khumbudzo nga ha maanea a **mbuletshedzo** asidzi:

- U ḥalusa muňwe muthu/tshiiňwe tshithu u itela uri muvhali a vhe na tshenzhemo ya ḥoho muhumbuloni.
- U vhumba zwifanyiso nga maipfi.
- U nanga maipfi nga vhuronwane u itela u swikela zwine zwa khou ḥodea.
- U ḥalusa u tshi khou fhađa zwifanyiso zwa u vhona, mubvumo, u pfa, u thetshela na u kwama; na
- U shumisa figara dla muambo.

Maanea a u ḥađa, disikhesivi, khumbudzo/u vhuisa muhumbulo.

Maanea a u ḥađa a n̄ekedza u ḥađa wo ima kana u tshi hanedza tshithu (‘Ndi ngani ndi tshi tenda uri vhafumakadzi vho dzia u fhira vhanna’), maanea a disikhesivi one a imela masia othe hune ha vha u tenda na u hanedza tshithu (‘Vhafumakadzi vho dzia u fhira vhanna? Ee na hai, fhedzi n̄ne ndi khou

u ri Ee’); maanea a khumbudzo a n̄ekedza mahumbulwa na muhumbulo nga ha ḥoho, hu si na u ḥađa kana u imeela tshithu (‘Mufumakadzi wa musalauno: muhumbulo wanga’)

- Maanea a u ḥađa muňwali u a űwala a tshi tikedza vhuimo na kuvhonele kwawe hune u ditsireledza hawe a hu shanduki nahone zwi tea u imeela zwavhuđi nga ndila ya u dzhia sia: magumo a tea u sumba sia le a imela ċone na tshiitisi
- Maanea a disikhesivi one a vha a tshi khou lingana, a sedzulusa masia othe a u ḥatisana. One ha dzhii sia fhedzi muňwali a nga sumbedza vhuđipfi hawe ene muňe. Na musi luambo lu nyanyulaho lu tshi nga vha hone, u ḥađa havhuđi hu no wina ndi hu re na mbuno dzo dziaho. Magumo a sia muvhali a tshi ćivha zwine muňwali a imela zwone.
- Kha maanea a khumbudzo/ a u vhuisa muhumbulo, muňwali u n̄ekedza kuvhonele, mihumbulo, ḥhalukanyo, na vhuđipfi nga ha ḥoho ine a űwala ngayo; zwiħulu ine a pfa e na vhukwamani nayo. I vha i ine ya mu kwama hu si na u dzhia sia, i ḥoda vhuronwane kha tshivhumbeo fhedzi ha tei u ri n̄ea magumo a re khagala. Naho zwi tshi nga di itea, a zwi tou vha khombekhombe u bveledza u ḥađa ho linganaho. A nga di vha maanea a vhuđali kana a u dzhia muhumbulo wo khwathahao.

Maanea a litheretsha

Maanea aya a ri nekedza phindulo ya muñwali nga ha tshibveledzwa tsha litheretsha nga ndila ya u talutshedzela, u saukanya, u vhuisa muhumbulo, naho kha tshiñwe tshifhinga a tshi bvisela khagala vhuñipfhi ha vhuñe. Mihumbulo i nga nekedzwa ya tikedziwa kana ya ñea nyolo nga ha tshibveledzwa; luambo lwa tshibveledzwa lu nga ñoliwa lwa dovha lwa sumbedziwa sa lwo hwalaho mbonalo dza jingwistiki na litheretsha. Tshitaela ndi tsha fomaña, fhedzi iyi a si ñhodea ya khombekhombe uri tshi so ngo sumbedza u dzhia sia. U nyanyulea ha ene muñe hu a konadzea kha mañwe maanea, zwi hulu musi ho humbelwa uri zwi itwe nga u ralo

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani:

Vhurifhi ha tshiofisi/ha fomaña

U ñwala vhurifhi ha fomaña zwi ño dzula zwi zwithu zwa ndeme kha vhutshilo hashu ha ñuvha ñiñwe na ñiñwe. Vhagudi vha ñi tea u dzhiela nzhele zwivhumbeo na fomethe two randelwaho. Vhagudi vha tea u ñwala marifhi a vhukuma, nahone, hune zwa konadzea, vha a rumele vha lindele phindulo. Marifhi a fomaña a no ñwaliwa a si na nyimele yo teaho a ñea gonobva. Marifhi a khumbelo nga ha mafhongo a kwamaho zwibveledzwa, yunivesithi, matshimbilele, phurofesheni, arali o rumelwa kha vho teaho a ño fhedza o fhinduliwa. Ndeme ya vhurifhi ha fomaña i fhedza yo no vha khagala. Nga ndila yeneyo, ndi zwavhuñi u rumela rumela mafhongo kha guranñda dzapo, zwi hulu hulu arali mafhongo a hone a tshi khou amba nga zwithu zwine vhatu vha khou amba nga hazwo nga tshifhinga tshenetsho. Naho arali vhuthihi ho gandiswa, zwine ha ñisa kha kilasi zwi vha na ndeme vhukuma. Zwi re ngomu, hu si tshivhumbeo, ndi zwa ndeme kha mañwalo haya.

Hu itwe ñdowendowe ya u ñwala marifhi a tshiofisi o fhambanaho, sa tsumbo, vhurifhi ha u humbelu mushumo, vhu yaho ha mudzudzani wa guranñda, ha mbilaelo na mañwe.

- Kha hu tevhelwe ñhodea dzo fhambanaho dza marifhi a fomaña u fana na tshitaila na tshivhumbeo.
- Hu ñwalwa nga luambo lwo livhaho, lwo leluwaho
- Vha tea u elelwa uri vha ñanganedzaho mafhongo vha tea u pfectesa zwine zwa khou davhidzaniwa nga hazwo u itela mvelelo/phindulo i vhe yo teaho
- Kuñwalele ku vhonale nahone ku vhe khagala, kwo lunzhedzanaho, kwo pfufhifhadzwaho nahone ku sa mon-amoni.
- U ñwala hu tea u sumbedza redzhisiñara ya luambo lwa fomaña.
- U ñwala ñlo ñi tea u sumbedza magumo a fomaña a tevhelwaho nga tshifani na inishiala zwa muñwali.

Vhurifhi ha vhukonani/vhu si ha fomaña

Naho u ñwala marifhi a vhukonani ho no dzhielwa vhuimo nga vhudavhidzani ha elektroniki (sa imeili na fekisi na sms), vhagudi vha tea u ñi gudiswa u a ñwala. Vhunzhi ha marifhi vhu tea u katela marifhi zwao a yaho kha mashaka dñithama u ya na kha marifhi a si a fomaña a yaho kha dziguranda, sa tsumbo.

Zwi tevhelaho ndi mihumbulo nga ha kuñwalele kwa marifhi a vhukonani kana a si a fomaña:

- U shumisa redzhisiñara ya lumbo na tshitaila zwi si zwa fomaña na zwa fomañanyana.
- U ñwala nga luambo lwo leluwaho nahone lu tshilaho.

- U tevhela nzudzanyo i tevhekanaho na u bvisela khagala ndivho yo tewaho
- Hu tea u vha na mvulatswinga, mutumbu na magumo.
- Diresi nthihi ya muñwali, datamu ye vhurifhi ha ñwalwa ngayo nga fhasi ha ñiresi.
- U vha na theshano i si ya fomaña na ine ya vha ya fomañanyana i tevhelaho ñiresi ya muñwali
- Magumo a dzhiaho kuñwalele kwa fomaña u ya kha fomañanyana, a tevhelwaho nga dzina ja muñwali.

Adzhenda ya muñtangano/Maambiwa a muñtangano

U ñwala memorandamu, adzhenda na minetse zwa muñtangano ndi zwa ndeme arali hu na zwine zwa amba. Ndila ya khwine ya mishumo iyi ya u ñwala ndi u ita uri vhagudi vha ñalele video kana u dzenela muñtangano vha konou dzhia minetse, vha ite adzhenda, vha konou vhambedza zwavho na zwa vhukuma zwi kwamaho muñtangano. Zwa sa ralo vhagudi vha tea u ñvhadzwa nga ha kuñwalele kwa izwi zwibveledzwa nga ndila ya u shumisa nyimele dza khumbulelwa. Vhone (mugudisi) kha vha sike adzhenda ya muñtangano wa komitikhumbulelwa vha ite uri vhagudi vha ñwale zwine vha humbula uri zwe vha zwi tshi do vha zwi maambiwa a muñtangano uyo vha tshi khou tevhela ñhoho dzi re kha adzhenda iyo. Uyu u tou vha mushumo wo fhambanaho kule na uyo wa u ñwala maambiwa a vhukuma a muñtangano wa vhukuma.

- U gavhagavha nga ha zwi no ñdo ambiwa muñtanganoni.
- U rumela hu tshee na tshifhinga zwe na gavhagavha kha vhathu/vhurumelwa ho rambiwaho muñtanganoni.
- U dzudzanya zwiterñwa hu tshee na tshifhinga hu tshi tevhedzwa ndeme yazwo.
- U wana uri ndi tshifhinga tshingafhani tshine tsha ñdo avhelwa kha tshiterñwa tshiñwe na tshiñwe.

Minetse

- Hu rekhodwe zwe bvelelaho muñtanganoni.
- Hu sumbedzwe zwi tevhelaho:
 - Dzina ja dzangano
 - Datumu ya muñtangano na fhethu na tshifhinga tshe muñtangano wa farwa ngatsho
 - Ridzhisitara ya u sumbedz miraðo yo ñaho muñtanganoni.
- U khoutha tsheo ipfi nga ipfi
- U ñea manweledzo nga zwe kumedzwaho na zwe zwa swikelelwa
- U ñwala nga tshifhinga tsho fhiraho.

Tshipitshi, mufhindulano, inthaviyu

Maitele aya a u የwala a ተumana na u amba, nahone ha tei u tou shumiwa sa ነውendowe dza u የwala fhedzi lini.

Tshipitshi

- U thoma nga u የwala na u fara tshitaila tshine tsha ፖ shumiswa: Lini?, Ngafhi?, Ngani? (ndivho), Nnyi? (vhathelesi) na Mini?
- Mathomele a kunga dzangalelo ገa u thetselesa
- Mbuno dici fhaṭwe tshidele zwavhuđi nahone hu litshwe lunzi lwa maipfi
- Hu shumiswe mafhingo mapfufhi a re na mihibulo yo leluwaho na tsumbo dzo ደዕለاهو
- U linganya tsatsaladzo nga u እea ነስል dza khwine dza kuitele kwa zwithu
- Magumo ndi a ndeme, nahone ha tei u vha manweledzo a zwe zwa የwala na khathihi.

Mufhindulano

- Kha hu ታንዬ nyambedzano vhukati ha vhathu vhavhili kana vhanzhi
- Hu rekhodiwea u fhindulana nga u sielisana, u bva kha kuvhonele kwa muambi
- Hu shumiswe mutualadzi muswa u muambi muswa muንwe na muንwe.
- U tsivhudza vhabvumbedzwa (kana vhavhali) nga ha kuambele kana kūnetshedzele kwa nyito i re zwitangini vha sa athu amba
- U ita tshiketshe tsha nyimele hu sa athu u የwaliwa
- Mufhindulano u እea ነስል ya khwine ya u thoma mbekanyamushumo dza u የwala, vhunga mufhindulano wavhuđi u tshi ታ኏ Tshivenda tshi ambiwaho zwi tshi tou vhonala tshireidzhini. Mufhindulano a u tei u tou vha vhukati ha vhathu fhedzi lini.

Inthaviyu

- U ተኋና muinthaviwiwa nga mbudziso
- U እea/የwala madzina a vhaambi kha tshanda tsha monde kha bammbiri
- U shumisa mutualadzi muswa u sumbedza muambi muswa
- Dziinthaviyu dici ደን tshila tshitaila tsha maanea a u anetshela. Musi vhagudi vha tshi የwala tshileidzhini, vha ተኋና u kona u fhambanya luambo lwa Tshivenda lwa u amba na lwa u የwala, nahone vha dovha vha tumbula uri u እኝedza inthaviyu i vhaleaho zwi kwama u ተola zwe wa የwala nga vhuronwane. Heyi ndi yone ndeme ya u gudisa vhagudi u የwala inthaviyu, hu si magudiswa fhedzi lini.

Mivhigo (wa fomaላ na u si wa fomaላ)

Mivhigo nga yothe ndi mañwalwa a fomaላ vhukuma. A shuma zwavhuđi tshothe musi zwine zwa ተola zwi zwine zwa tshila nahone zwi zwa ndeme kha vhagudi. A hu na zwithu zwo vhifhaho u firisa u የwala mivhigo ya mafanedza,

kana mivhigo ine vhagudi vha si vhe na dzangalelo nayo.

- U ɳea mafhugo one nga ha tshiwo, sa tsumbo, khombo ya goloi, na mawanwa .
- U ɳea ʈhoho, mathomo (siangane, ndivho na tshikoupu), mutumbu (Nnyi?, Ngani?, Ngafhi?, Lini?, Mini?, Hani?), magumo/mawanwa, themendelo, referentsi, aphendisisi.
- U pulana, u kuvhanganya, na u dzudzanya mafhungo; u ɳwala mbuno
- U shumisa ridzhisitara na tshitaila tsha luambo zwa fomaļanyana u ya kha zwa fomaļa.
- U shumisa
 - o tshifhinga tsha zwino (nga nn̄da ha mivhigo ya ɖivhazwakale)
 - o madzina zwao
 - o muthu wa vhuraru
 - o u buletshedza ʈhalutshedzo
 - o maipfi a thekiniki na mafurase; na
 - o Luambo lwa fomaļa lu sa shumisi 'masala a muthu'.

Tsedzuluso/Riviyu

- Tsedzuluso a dici anzeli u tevhela phatheni yo tou ʈalulelaho. A dici vhuyi dza tea u tou katela zwiterīwa zwo tiwaho zwa bugu, filim kana CD. Nga u tou angaredza, vhasedzulusi vha ranga nga u wana zwine vha ʈoda u sedzulusa na uri ndi vhonnyi vha kwameaho, fhedzi nga murahu ha izwo, tshiřwe na tshiřwe tsho tendelwa. Tsedzuluso dzavhuđi dici lingedza u vha dza vhukuma nahone dici fulufhedzeaho; dici si dzavhuđi ndi idzo dzo sheleswaho muňo. Miswaswo yo ɖala kha tsedzuluso; kha vhařwe vhasedzulusi zwi vho tou ɖivhea sa tshitaela tshavho. Vhagudi kha vha sumbedzwe tsedzuluso dzo fhambanano dici bvaho kha zwiko zwo fhambanaho uri vha kone u vhona uri zwibveledzwa izwi zwi na zwivhumbeo zwo fhambanaho.
- U sumbedza u nyanyuwa ha muthu kha mushumo wa vhukoni, filim, bugu, mutambo, n.z.
- U rangisa phanda 'tsheo' yawe kha mushumo wo ɳekedzwaho
- Tsedzuluso dici kwama muňwali sa muthu ene muňe: vhasedzulusi vhavhili vha nga nyanyulea nga nđila dici sa fani kha zwine zwa khou sedzuluswa.
- U ɳea mbuno dzo teaho, tsumbo: dzina ja muňwali / mubveledzi / muoli, dzina ja bugu/mushumo, dzina ja mugandisi/dzina ja khamphani ya u bveledza na mitengo (arali zwo tea).

Athikili ya gurannda

- U buletshedza mbuno nga u pfufhifhadza, fhedzi nga u tou korola
- U lingedza u amba zwa vhukuma u sa xedzi muvhali
- U nweledza nga ngona hu si na u shanda ngoho

- U nea ḥoho pfufhi na u engedza kuṭohwana ku no pfala
- U thoma nga mbuno dza ndeme: ndi nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani na uri zwi swika kha vhuhuluđe / vhunzani.

Athikili ya magazini

Tshifhinga tshinzhi, kha athikili dza magazini, u takalela na u sa takalela na tshitaila tsha kuhumbulele kwa muñwali ndi zwa ndeme, nahone zwi tea u ḥuṭuwedzwa kha vhagudi. Vhagudi vha tea u ḥwala athikhili dza vhukuma dza magazini, nga ha zwine vha zwi dzhia zwi zwa ndeme malugana na athikili dzavho dza u takadza kana u seisa, u nyefula, u gayela, u sea, u sasalandza iñwevho ya dzīthoho. Vhunzhi ha athikhili dza magazini dzine vhagudi vha whala ndi dza lushaka ulwu.

Inthanethe yo ḥala nga dziathikili, naho tshitaila na magudiswa zwi so ngo tou fhambana na zwe zwa tou ḥwalwa kha mabammbiri, ndi zwa ndeme u dici ḥola, sa izwo dici tshi wanala kha dzibulogo, zwine zwa vha kuñwalele kuswa kune kwa shumiswa hoñhehoñhe. U ita uri vhagudi vha ite bulogo (kha mabammbiri, naho zwi sa timatimisi uri vhagudi vho no vha na bulogo dzavho) vha ḥwala mafhungo o ḥalaho nga zwinzhi zwavhuđi, vho sedza vha ḥanganedzaho mafhungoi, mafhungo a zwino na thounu yo teaho.

Hu dzhielwe nzhele zwi tevhelaho:

- ḥoho i tea u kunga na u takadza
- Tshitaila tshi tea u vha tsha ene muñe muñwali, tshi tshi amba tsho livhana na muvhali
- Tshitaila tshi tea u buletshedza na u shumisa luambo lwo dzumbamaho, u itela u kokodza vhavhali
- Madzina, fhethu, zwifhinga, vhuimo na zwiñwe-vho zwidodombedzwa zwi tea u džheniswa kha athikili.
- Athikili i tea u ḥutula dzangalelo na u fara muvhali a tou fombe.
- Sa tsedzuluso/riviyu, a hu na tshivhumbeo/fomethe tsho ḥaluleaho tsha athikili ya magazini

Liñwalo ja vhuñe (Kharikhulamu Vitae)

Samusi vhathu vhanzhi musalauno vha tshi shumisa themphuļeithi, ndi zwa ndeme u ḥivha uri themphuļeithi yavhuđi i vhonala nga zwifhio, na uri ri u i ḥowela hani na uri i ḥadzwa hani lwa u shumisea.

- U ḥitana iwe muñe nga liñwalo kha shango
- U ḥidivhadza hu vhe ha maimo a nñha na zwenezwo
- U vhea zwidodombedzwa nga nđila i re khagala, hu si na u dzhia sia, nahone nga u pfufhifhadza
- U amba/ bula poswo ine muñodi wa mushumo a khou ḥoda yone
- Hu nekedzwa
 - o zwidodombedzwa zwa vhuñe
 - o ndalukano dza fomaļa
 - o tshenzhemo ya mushumo

- o vha kwamiwaho

Nganeavhutshilo

Mafhundo a tevhelaho a ndeme a sumbedzwa kha nganeavhutshilo:

- Dzina na tshifani zwa mufu, adiresi, minwaha, mađuvha a mabebo na a u lovha, fhethu he muthu a lovhele hone, tshivhangi tsha lufu, tshifhinga tsha u lwala na madzina a mashaka
- Zwe zwa swikelelwa/ zwa ndeme zwo swikelelwaho: pfunzo/u qidzhenisa kha mishumo ya zwitshavha
- Nganeapfufhi nga ha mufu: u amba zwine mashaka na dzikhonani vha ḥo mu humbula ngazwo. Muvhali u tea u vha na tshifanyiso thone tsha mufu.
- U dzeniswa ha milaedza ya ndiliso u bva kha muṭa.

DZHIELANI NZHELE:

- Dzihwe nganeavhutshilo dici kwamaho vhutshilo ha mufu dici dzhia tshivhumbeo tsha tshirendo tsha lufuno.
- Luambo, tshitaila na ridzhisitara zwi tea u vha fomaļa.
- U shumisa matatathino sa ‘vho ri sia’ nthani ha ‘u fa’.

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwo ḫwaliwaho

Zwibveledzwa	Gireidi	Vhurendi (Tshivhalo tsha maipfi)	Nganea/Dirama/ folokuoo (Tshivhalo tsha maipfi)
Maanea a litheretsha	10	150 - 200	300 - 350
	11	200 - 250	350 - 400
	12	250 - 300	400 - 450
Zwibveledzwa		Gireidi	Tshivhalo tsha maipfi
Maanea Nganetshelo / mbuletshedzo / u vhuisa muhumbulo / u ḫata / disikhesivi / u senguluse		10	300 - 350
		11	350 - 400
		12	400 - 450
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani Liriwalo la vhune na luriwalo lwa u fhelekedza/Inthaviyu ya u ḫwala/Muhindulano/Luriwalo lwa fomaļa na lu si fomaļa lu yaho kha gurannđa/Manwalo a fomala a u apulaya/ khumbelo/mbilaelo/u pfela vhutungu/ndivhuho/u tamela mashudu na ha mabindu/Manwalo a vhukonani/ Athikili ya magazini/Athikili ya gurannđa na khołumu/maambiwa na adzhenda (zwi vhudziswa zwo ḫanganyiswa)/ Nganeavhutshilo/Mivhigo (fomaļa na i si fomaļa) /Tsedzuluso/zwipitshi zwa u ḫwala zwa fomaļa na zwi si zwa fomaļa	10 - 12	180 - 200 (zwi re ngomu fhedzi)	

3.4 ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Musi vhagudi vha tshi sala vha tshi swika kha uvhu vhuimo, vha tea u vha vha tshi vho ḋivha zwinzhi malugana na zwipiда zwa mutheo zwa girama: zwipiда zwa muambo (kiłasi dza maipfi), milayo ya lipfanisi, kushumisele kwa zwifhinga, maitimatikedzi na mamudi, na zwivhumbeo zwa fhungo. Ngauralo, ngudo ya zwivhumbeo zwa luambo a yo ngo tsha tea u fhiwa tshifhinga tsha u i funza i yothe: zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u shumiselwa u swikisa vhagudi hune vha tea u ya hone (u kona u davhidzana nga luambo) kha masia mavhili a tevhelaho:

- Zwivhumbeo zwa luambo ndi zwa ndeme kha u ḫodisisa, u sengulusa na u saukanya zwibveledzwa, zwa fikishini khathihi na izwo zwi si zwa fikishini. Hafha vhagudi vha tea u sengulusa ndila ine, sa tsumbo, vhañwali vha shumisa ngayo zwivhumbeo zwa girama; phatheni dza mafhongo dzine dza tea u dzhielwa n̄tha (vhulapfu hadzo, vhutserkano kana vhutswititi ha tshivhumbeo), u vha hone kana u sa vha hone ha thinwaipfi dza muambo (u vha hone kana u sa vha hone ha mañaluli kana maiti, sa tsumbo); u shumisa tshifhinga tsha jiiti nga ndila i so ngo ḫoweleaho (tsumbo, tshifhinga tsha zwino madzuloni a tsho fhiraho tsho lavhelelwaho); u shumisa maambiwa o livhaho kana maambelwa; u shumisa jiitiitwa madzuloni a jiitiita. Nga u tou sedza uri zwivhumbeo zwa luambo zwi na mushumo wa vhukuma u swika ngafhi kha u bvisela khagala ḫalutshedzo, kha u u bvukulula ngoho khathihi na u ḫuwedza kupfesesele ku re khagala kwa tshibveledzwa na uri tshi shuma hani, vhagudi vha ḫo kona u pfectesa uri ndi nga mini girama i tshi tea u funziwa, na uri ndi nga mini i tshipiда tsha ndeme kha u amba hufhio na hufhio kha Tshivenda.
- Zwivhumbeo zwa luambo ndi zwa ndeme kha u ḫwala havho. Ngauri u ḫwala ndi tshiñwe tsha mushumo muhulwane kiłasini uvhu vhuimo, ndi zwa ndeme uri vhagudi vha ḫwale mvetomveto dza maanea avho musi vhe kiłasini. Hezwi ndi u itela uri vhagudisi vha kone u wana tshikhala tsha u sumbedza vhagudi vhukhakhi havho malugana na girama musi vha tshi ḫwala. Zwenezwi vha tshi khou lulamisa vhukhakhi hafha, u fhirisa zwiła mushumo wo no ḫetshedzwa, vhadededzi vha ḫo wana uri a hu tshee na zwinzhi zwine vha tea u koreka, nahone vhagudi vha ḫo sumbedzwa, vha sa athu na u fhedza, uri vha nga khwinisa hani mushumo wavho. Vhagudi a si kanzhi vha tshi takalela u khakhulula mushumo wo vhuiswaho khavho, nahone a hu tou vha na zwinzhi zwine vha zwi guda. Maitele haya a dovha hafhu a nea khonadzeo vhagudisi uri vha vhone arali hu na maiwe masia a girama ane a khou litshedzelwa, zwine zwa nga mbo ḫi tea u funzwa kiłasi yothe. Iñwe ndila ya u ḫumanya girama na u ḫwala ndi u nea vhagudi khophi dza mushumo we vha ḫwala (zwavhuđi hu si wa mugudi ene muñe), vhagudi vha konaha u lulamisa vhukhakhi ha luambo vhe nga vhavhilivhavhili, vha ‘ḥalutshedza’ muñwali wazwo uri ho khakhea mini nahone ndi ngani. Vhadededzi hafha vha nga tea u tou sedzesha vhukhakhi vhune ha fana (sa tsumbo, u shumisa tshiga tsha u swaya maipfi u itela uri ipfi ji ambe zwi pfalaho), kana vha nga shumana na vhukhakhi ho angalalaho vha vhu lulamisa. Zwavhuđivhuđi ndila ya khwinesa ya u shuma na zwivhumbeo zwa luambo ndi u shumisa zwo ḫwalwaho. Vhuvhili hazwo ndi khii na ganzhe, nahone u bveledza vhukoni ha n̄tha kha tshiñwe ndi u mbo ita zwa mathakheni na kha ijo jiñwe sia.

Thebulu ine ya vha kha Aphendisi ya 1, yo faredza mutevhe wa Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwine vhagudi vha nga zwi shumisa nga tshifhinga tsha u thetshelesa, u amba, u vhalala na kha maitele a u ḫwala. Zwivhumbeo hezwi zwi fanela u gudiswa sa zwo ḫodeaho kha nyimele ifhio na ifhio ya tshaka dza zwibveledzwa zwa oraļa, zwa u tou vhonwa na zwo ḫwalwaho. Kha pulane dza u funza dzi re kha themo iñwe na iñwe yo bulwaho afha fhasi hu na sekele yo khethelwaho u funza zwivhumbeo zwa luambo fhedzi, sa tsumbo, vhege ya 7 na ya 8 kha Gireidi ya 10. Honeha ngudo nthihi kha vhege i nga shumisa u funza zwiñwe zwivhumbeo zwa luambo sa zwine zwa ḫodea.

3.5 PULANE DZA U FUNZA

Mbekanyamushumo dza vhege nga vhege dzi tevhelaho dzo ḥetshedzwa fhedzi sa **sumbandila/magaganywa** hu tshi itelwa vhadededzi, fhedzi a dzo ngo itelwa u thivhela dziñe we ngona dza u funza dzine dza nga shuma u fhirisa pulane idzo dzo ḥetshedzwaho. Tsumbo, mudededzi a nga nanga u vhala tshibveledwa tsha *litheretsha* kiłasini, zwine zwa nga dzhia vhege mbili. Arali ngona iyi mudededzi a vhona i tshi mu shumela, ha tei u khakhisa maitele ane a ḫivha a tshi shuma nga n̄thani ha pulane iyi. Nga mañwe maipfi, kha hu vhe na ndalamo ya maitele ane mudededzi a ḫivha a tshi shuma. Mudededzi a nga kha ḫi nanga u kumedza ngudo nthihi kana dzo vhalaho kha girama ya fomała sa zwine zwa ḫodea.

Pulane dza u funza dza Gireidi ya 10, ya 11, na ya12 dzo ḫisendeka nga sekele ya muṭanganelano ya vhege mbilimbili, hune ha vha na tshifhinga tsha u funza tsha awara dza ṭahe (9) nga sekele. Zwavhuđivhudı hu do vha na nyengedzedzo kha awara hedzi, musi hu tshi dzheniswa mishumo ya thandela, u vhala ho engedzedzwaho, na tshuňwahaya. Vhagudi vha Gireidi ya 10-12 vha tea u ita tshuňwahaya dza awara tharu kha vhege khathihi na u vhala ho engedzedzwaho nga luambo lwo tiwaho. Vhagudi vha nga khunyeledza mishumo ya u ḫwala sa tshuňwahaya.

Musi hu tshi dizainiwa sekele yo ḫanganelanaho ya vhege mbili, mudededzi a nga engedza nyito zwi tshi bva kha ther. Tsumbo, *Lifhasi* *lì Shumaho*, sa, tshanduko ya kilima, mushumo wa sethe, tshikili tshine tsha bva kha kharikhulamu, tsumbo, dibeithi, tshibveledzwa kana maanea a u ṭaṭa khani, zwivhumbeo zwa u ṭaṭa khani, kana tshibveledzwa kana tshigwada tsha zwibveledzwa u bva kha “Tshibveledzwa tshine tsha shumiswa malugana na u funza ha muṭanganelano wa zwikili zwa luambo.” Thevhekano ya ngudo kha sekele ya vhege mbili i nga itwa nga n̄dila iñwe na iñwe. A hu tou pfi tshikolokolo zwi itwe zwo tou ralo lini. Tsumbo, sekele i nga thoma nga u vhala, ha mbo ḫi pfukelwa kha nyambedzano (u amba), ha kona u ḫa u ḫwala. Musi zwo tea, hu nga kha ḫi shumiswa tshibveledzwa tsha mushumo wa sethe, kana tshibveledzwa tshihnevho hu tshi itelwa nyito dzo lugiselwaho afho fhasi.

Sempulu ya / tsumbo dza pulane dza u funza dzi tevhelaho dzo dzudzanywa nga n̄dila ine nga murahu ha vhege mbili dziñe we na dziñe we vhagudi

- vha do dzhenelela kha n̄dowedzo ya u thetshelesa na u amba
- vha vhala ndima ya tholokanyondivho vha fhindula imbudziso kana vha ita manweledzo
- vha vhala bugu dza *litheretsha* dze vha randelwa
- vha ḫwala maanea na/ kana tshibveledzwa tsha vhudavhidzani na
- u bveledza na u ita n̄dowendowe ya n̄dīvho ya zwivhumbeo na milayo zwa luambo hu u itela ndivho dza vhudavhidzani (u amba, u thetshelesa, u vhala na u ḫwala).

Mudededzi ha tei u koreka mishumo yothe ya orała na ya u ḫwala ya vhagudi. Pulane ya u funza i sumbedza tshivhalo na lushaka lwa mishumo ya u linga ine ya korekwa nga vhadededzi. Miñwe mishumo i nga korekwa nga vhagudi kana ḫama dzavho hu na thuso ya mugudisi. Mudededzi a nga nanga mishumo i si ya fomała ya vhañwe vhagudi a koreka yone kana zwipiđa zwa iyi mishumo i si ya fomała u itela u nea mahumbulwa nga ha mushumo.

Sa tsumbo, Gireidi ya 10 themo ya 1, vhagudi vha tea u ḫwala **maanea mavhili na tshibveldzwa tsha vhudavhidzani tshithihi. Maanea mathihi fhedzi na tshibveledzwa tshithihi tsha vhudavhidzani zwi korekwa sa mishumo ya u linga ya fomała**. Miñwe mishumo a i nga korekwi nga mudededzi, nga nn̄da ha musi a tshi nanga u ita nga u ralo.

U tevhekana ha magudiswa o dubekanyiwaho a ita mutevhe a zwo ngo tou vha zwo randelwaho, na tshifhinga tsho neiwaho ndi u tou anganyela uri zwi nga dzhia tshifhinga tshingafhani u fhedza magudiswa ayo. Vhadededzi vha tea

u ola Shedulu dza Mishumo dzavho (kana u shumisa/u edzisela ine ya bva kha bugupfarwa) u funza magudiswa nga themo hu tshi shumiswa kutevhékanyele kwone na kusielisanele kwo teaho.

Sa izwi vhulapfu ha themo vhu tshi fhambana u bva kha የwaha uno u ya kha muñwe, pulane ya u funza/Shedulu ya Mushumo i tea u konou dzudzanya የwaha muñwe na muñwe.

Zwikili, magudiswa na zwiṭirathedzhi zwi re afha fhasi a two ngo fhelela heneffa. Mudededzi u tea u shumisa mutevhe u re na zwikili, magudiswa na zwiṭirathedzhi zwinzhi kha Khethekanyo ya 3.1 - 3.4.

U funza zwivhumbeo zwa luambo two ḥisendeka kha tshibveledzwa na maitele a vhudavidzani; zwi so ngo itwa thungo two ima nga zwoṭhe. Nzudzano dza pulane dza u funza dici tea u vha nga ndila ine zwivhumbeo zwa luambo two džheniswa na u ḥanganywa na u gudiswa ha zwiñwe zwikili.

Naho zwikili kha pulane ya u funza two ḥekedzelwa thungo, zwi tea u gudiswa two ḥanganyiswa hune zwa konadzea, sa tsumbo, kha u funza inthaviyu ya oraļa vhagudi vha a kona u vhala tshibveledzwa tsho የwala walo u itela uri nga murahu vha wanale vha khou ḥekedza inthaviyu ya u የwala. Kunangele kwa zwivhumbeo zwa luambo zwine zwa tea u gudiswa kha sekele/mumono zwi tea u konisa u bveledzwa na u pfeseswa ha zwibveledzwa zwa oraļa na u የwala zwine zwa ḥo bveledzwa kha wonoyo mumono, tsumbo, maṭaluli, pfanywa, mafhambanyi, maḍadzisi na tshifhinga tsho fhiraho, u ḥo kona u lugisela vhagudi u የwala maanea a nganetshelo kana zwibveledzwa zwa u ḥalutshedza. Limudi ja thendelo ndi ja ndeme musi vhagudi vha tshi የwala maanea a u vhuisa muhumbulo.

Zwiṭirathedzhi zwa oraļa na zwa u የwala zwine zwa tea u funzwa kha mumono/sekele ya vhege mbili diciñwe na diciñwe zwi tea u langiwa nga lushaka lwa tshibveledzwa tshire tsha ḥo bveledzwa, tsumbo, musi hu tshi funzwa maanea a nganetshelo, vhagudi vha tea u funzwa kushumisele kwa maipfi a u pfukela ane a sumbedza zwiitisi na mvelelo na/kana u tevhékana ha zwithu.

3.5.1 PULANE YA U FUNZA YA GIREDI YA 10

GIREDI YA 10 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
1 na 2	<p>U thetshelesa u itela u pñsesa: (U thetshelesa u itela u wana mafhundo, u sengulusa, u khoedzela u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> Mbonalo dza ndeme dza zwibveledzwa na zwipida zwa bugu, hu tshi katelwa na tshaka dza marivalwa a litheretsha Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibvedzwa tsha vhudavhidzani: Vhirifhi ha vhukonani/ fomaña (khumbelo/mbilaelo/apuļaya/ mabindu)/marifhi a fomaña na a si fomaña a yaho kha gurannda/ liñwalo la vhuñe na luñwalo lwa u fhelekedza/nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa a muñangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana/u rangela u ñwala, u ita mvetoveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhundo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleño <p>Zwivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
3 na 4	<p>Dibeithi:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todísisa, u dzudzanya, u ita ndowendowé na nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pñsesa: Zwitrathedzhi hu tshi khou shumiswa zwibveledzwa zwa u ñwala: Hu sedzwe 3.2 Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>1 x Maanea: Nganetshelo/ mbuletshedzo/u taña</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana/u rangela u ñwala, u ita mvetoveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhundo U ñwala pharagirafu zwiga zwa u vhala namupeleto <p>Zwivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
5 na 6	<p>U thetshelesa u itela u pfectesa: U thetshelesa u itela u wana mafhongo, u sengulusa, u khogedzela u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: U talutshedzela zwibveledzwa zwa u vhonwa Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: Muvhigo/ tsedzuluso/athikili ya gurannda/ athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala</p> <p>U pulana/u rangela u ñwala, u ita mvetoveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
7 na 8	<p>Nyambedzano/u haseledza:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todisia, u dzudzanya na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: Mveledziso ya qivhamaipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>	<p>1 x Maanea: Nganetshelo/ mbuletsedzo/u taña</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala</p> <p>U pulana/u rangela u ñwala, u ita mvetoveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga:awara 4</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u ūtalela	U ūwala na u ūnekeda
9 na 10	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ūtōdīsisa, u vhekanya na u ūnekeda <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ūwala manweledzo Ngudo ya ūtheretsha. <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi / mufhindulano/ inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ūwala</p> <p>U pulana/u rangela u ūwala, u ita mvetoveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u ūnekeda</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ūwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupele <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

Mishumo ya u linga ya foma			
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo wa 4
<p>Orala: U thetshelesa u itela u pvesesa</p>	<p>*U ūwala: Maanea nganetshelo/mbuleshedzo/a u ūtata</p>	<p>*U ūwala: Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani</p>	<p>Thesithe ya 1: Kushumisele kwa luambo kha nyimele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

***U ūwala:** Nangani ūtoto nthihi ya maanea, na tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshithihi u itela u linga ha foma mafheloni a themo.

GIREDI YA 10 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U የwala na u ነ kedza
11 na 12	<p>Mufhindulano / inthaviyu/tshipitshi:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ታdisisa, u dzudzanya na u ነ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u p fesesa: Zwirathedzhi hu tshi shumiswa tshibveledzwa tsha u የwala. Ngudo ya jitheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana/u rangela u የwala, u ita mvetoveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula, u ነ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>
13 na 14	<p>U amba ho lugiselwaho/hu so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo (thekh-iniki, tshivhumbeo, na maitele a ndugiselo) zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho U pulana, u ታdisisa, u dzudzanya na u ነ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U የwala manweledzo Ngudo ya jitheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>1 xMaanea: Nganetshelo/mbuletshedzo/u ተታ</p> <p>Livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ነ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 10 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
15 na 16	<p>Nyambedzano i si ya fomała/ u haseledza:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U talutshedzela zwibveledzwa zwa u vhonwa, tsumbo: khungedzelo, khathuni, zwifanyiso</p> <ul style="list-style-type: none"> Ngudo ya Jitheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifhi a vhukonani/ a fomała (khumbelo/mbilaelo/apulaya/ mabindu) /Marifhi a fomała na a si a fomała a yaho kha kha gurannda/ ljiñwalo ja vhuñe na luñwalo lwa u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa a muñangano:</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
17 na 18	<p>Nyambedzano nga phanele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u todísisa, u dzudzanya na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pfectesa:</p> <ul style="list-style-type: none"> U bveledza qivhamaipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya Jitheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Muvhigo/u sedzulusa/athikili ya gurannda/athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
19 na 20	Milingo ya vhukati ha ñwaha		

Mishumo ya u linga ya fomała		
Mushumo wa 5	Mushumo wa 6	Mushumo ya wa 7
Orala: Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho	Litheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi Maanea a jitheretsha	Milingo ya vhukati ha ንwaha: Bammbiri ja 1-Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja vhu2- Litheretsha Bammbiri ja vhu3- U ንwala (-i nga ንwalwa nga Lambamai/ Fulwi)

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U riwala na u nekedza
21 na 22	<p>Mitangano na matshimbidzele a muṭangano:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa • U pulana, u ḥodisisa, u dzudzanya, na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U vhala u itela u pfectesa: <p>Zwiṭirathedzhi hu tshi shumisiwa zwibveledzwa zwo riwaliwaho: Hu sedzwe 3.2</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifi a vhukonani/ a fomaṭa (khumbelo/ mbilaelo/apulaya/ mabindu)/Marifi a fomaṭa na a si a fomaṭa a yaho kha gurannda/linwalo la vhunę na luṛwalo lwa u fhelekedza/nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiya a muṭangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u riwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U riwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
23 na 24	<p>U anetshela tshitorı:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa • U pulana, u ḥodisisa, u vhekanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pfectesa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • U bveledza ḥivhamaipfi na kushumisele kwa luambo • Tshivhumbeo tsha fhungo • Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>1 x Maanea:</p> <p>Nganetshelo/ mbuletshedzo/ u ḥata</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u riwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U riwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 10 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
25 na 26	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todisia, u dzudzanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pafesa: U shumisa zwibveledzwa zwo ñwalwaho: Hu sedzwae Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleño <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
27 na 28	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshi so ngo lugiselwaho</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todisia, u vhekanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala manweledzo Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>1 x Maanea A Nganetshelo/ mbuletshedzo/ a u taña khani</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleño <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
29 na 30	<p>U thetshelesa u itela u pñesesa: (U thetshelesa u itela u wana mafhundo, u sengulusa, u khodedzela u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pñesesa: Zwiñirathedzhi hu tshi shumiswa tshibveledzwa tsha u ñwala: Hu sedzwe Khethekanyo ya 3.2 • Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/u tsedzuluso/athikili ya gurannda/athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhundo • U ñwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

Mishumo ya u linga ya foma	
Mishumo wa 8	Mishumo wa 9
<p>Orala: Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho</p>	<p>Thesite ya vhu2: Litheretsha – Mbudziso dza phindulo pfufhi na maanea a litheretsha – mbudziso ndapfu</p>

GIREDI YA 10 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ነwala na u nekedza
31 na 32	<p>U divhadza muambi/u nea ndivhuho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todisia, u dzudzanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: <p>U ተlalutshedzela tshibveledzwa tsha u vhona</p> <ul style="list-style-type: none"> Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifhi a vhukonani/na a fomaña (khumbelo/mbilaelo/apulaya/mabindu) ወንዃል ገዢ አገልግሎት ተከተል/ርስጥጥሽ tsha u ነwala/adzhenda na maambiwa a muṭangano/Marifhi a fomaña a si a fomaña a yaho kha gurannä</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ነwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya , u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ነwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
33 na 34	<p>Nyambedzano nga phanele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pfectesa:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mveledziso ya ዓላማipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>1 x Maanea:</p> <p>Nganetshelo/ mbuletshedzo/ u ተታ</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ነwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ነwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 10 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
35 na 36	<p>Nyambedzano nga phanele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala manweledzo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Muvhigo/ tsedzuluso/ athikili ya gurannda/ athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwihumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
37 na 38	<p>Nyambedzano dza Foramu/ dza tshigwada/ dza phanele</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U lugisela mulingo</p> <p>Kushumisele kwa luambo kha nyimele:</p> <p>Tholokanyondivho</p> <p>Manweledzo</p> <p>Zwivumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <p>litheretsha:</p> <ul style="list-style-type: none"> *Nganea *Dirama *Zwirendo <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>U lugisela mulingo</p> <p>U ñwala na u neaedza:</p> <p>Maanea</p> <p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwihumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
39 na 40		Milingo ya mafheloni a ñwaha	

Mishumo ya u linga ya foma	
Mushumo wa 10	Mushumo wa 11
Ora la: Tshipitshi tsho lugiselwaho - U ñivhadza muambi/ndivhuho	Milingo ya mafheloni a ñwaha : Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala Bammbiri ja 4 – Ora

3.5.2 PULANE YA U FUNZA YA GIREDI YA 11

GIREDI YA 11 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ḥwala na u nekedza
1 na 2	<p>U thetshelesa u itela u pfectesa: U thetshelesa u itela u wana mafhungo, u sengulusa, u khoqedzela na u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa na zwipida zwa bugu hu tshi katalwa na tshaka dza litheretsha Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani</p> <p>Marifi a vhukonani/ fomaña(/ khumbelo/mbilahelo/ u apulaya/ mabindu) marifi a fomaña na asi a fomala a yahoo kha gurannda/ liñwalo la vhune na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiba a muñangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ḥwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
3 na 4	<p>Dibeithi :</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ḥodisisa, u dzudzanya, u ita ndowendōwe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pfectesa: Zwiñirathedzhi hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwa u ḥwala: Hu sedzwe Khethekanyo ya 3.2</p> <p>Ngudo ya litheretsha</p> <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>	<p>1 x Maanea: Nganetshelo/ mbuletshedzo/u ḥata</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ḥwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U nwala na u nekedza
5 na 6	<p>U thetshelesa u itela u pafesesa: U thetshelesa u itela u wana mafhongo, u sengulusa, u khogedzela na u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: Awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pafesesa: <ul style="list-style-type: none"> Mveledziso ya divhaipfi na kushumisele kwa luambo O Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya lithertsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/u sedzulusa/athikili ya gurannدا/athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u nwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U nwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
7 na 8	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <p>Thekiniki ya u amba na vhathu, tshivhumbeo na maitele a ndugiselo</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u todisia, u vhekanya u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U talutshedzela tshibveledzwa tsha u vhona. <p>Tsumbo: khungudzelo, khathuni, zwifanyiso</p> <ul style="list-style-type: none"> Ngudo ya lithertsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u nwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U nwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho.</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u ṭalela	U ᶫwala na u ḥekedza
9 na 10	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ḥodisisa, u vhek-anja, u ita ndowendowe na u ḥekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ᶫwala manweledzo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ᶫwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ḥekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ᶫwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo dza tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

Mishumo ya u linga ya fomaṭa			
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo wa 4
Orala: U thetshelesa u itela u pfectesa	*U ᶫwala: Maanea a u vhuisa muhumbulo/a mbuletshedzo/ a u ṭata	*U ᶫwala: Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani	Thesite 1: Kushumisele kwa luambo kha nyimele : Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo zwa luambo

***U ᶫwala:** U nanga ḥohoho nthihi ya maanea, na tshibveledzwa tshithi tsha vhudavhidzani u itela u linga ha fomaṭa mafheloni a themo.

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
11 na 12	<p>Mufhindulano/inthaviyu nymbedzano/u haseledza:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ḥodisisa, u dzudzanya, u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: <ul style="list-style-type: none"> Mveledziso ya qivhaipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya Jitheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
13 na 14	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ḥodisisa, u vhekanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala manweledzo Ngudo ya Jitheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>1 x Maanea:</p> <p>U vhuisa muhumbulo /disikhesivi/ a u ṭaṭa</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 11 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u ñekedza
15 na 16	Nyambedzano ya phanele: <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo Tshifhinga: awara 1	<ul style="list-style-type: none"> U talusedzela zwibveledzwa zwa u vhona sa, khungedzelo, khathuni, zwifanyiso Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/u sedzulusa/athikhili ya gurannda/athikhili ya magazini Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ñekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara dza 4
17 na 18	Nyambedzano i si ya fomala/u haseledza: <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo Tshifhinga: awara 1	U vhala u itela u pfesesa: Zwitirathedzhi hu tshi shumiswa tshibveledzwa tsha u ñwala: Hu sedzwe kha Khethekanyo ya 3.2 <ul style="list-style-type: none"> Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara dza 4	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ñekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupelelo Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4
19 na 20	Milingo ya vhukati ha ñwaha		

Mishumo ya u linga ya fomala		
Mishumo wa 5	Mishumo wa 6	Mishumo wa 7
Oraña: Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho	Litheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi Maanea a litheretsha	Milingo ya vhukati ha ñwaha Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri ja u2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala (i nga ñwalwa nga Lambamai/ Fulwi)

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
21 na 22	<p>Miñangano na matshimbidele a muñangano:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana u ita ñhodisiso, u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: U ñalutshedzela zwibveledzwa zwa u tou vhona Ngudo ya Jitheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifi a vhukonani/ fomaña (/ khumbelo/mbilahelo/ u apulaya/ mabindu)/ marifi a fomaña na a si a fomaña a yaho kha gurannda/ ñirñalo ja vhune na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambia a muñangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleþ <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
23 na 24	<p>U anetshela tshiñori na/kana zwikhodo :</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa dzudzanya na u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfectesa: U shumisa tshibveledzwa tsha u ñwala. Hu sedzwe Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya Jitheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>1 x Maanea:</p> <p>Maanea a u vhuisa muhumbulo// a disikhesivi/ a u ñaþa</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleþ <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u ūtalela	U ñwala na u nekedza
25 na 26	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ūtōdisisa, u dzudzanya, u ita nđowendōwe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfesesa: <ul style="list-style-type: none"> o Mveledziso ya ñivhaipfi na kushumisele kwa luambo o Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani :</p> <p>Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhoholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupele <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
27 na 28	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ūtōdisisa, u dzudzanya u ita nđowendōwe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala manweledzo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/ mufhindulano/ inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhoholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupele <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U የwala na u ነ kedza
29 na 30	<p>U thetshelesa u itela u pfesesa: U thetshelesa u itela u wana mafhungo, u sengulusa, u khoqedzela na u davhidzana) Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u pfesesa: Zwiṭirathedzhi hu tshi khou shumiswa zwibveledzwa zwa u vhona Hu sedzwe Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4</p>	<p>1 x Maanea: U vhuisa muhumbulo/ disikhesivi/a u ታታ Livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ነ kedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U የwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>

Mishumo ya u linga ya foma	
Mishumo wa 8	Mishumo wa 9
Orala: Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho	Thesite ya 2: Litheretsha: Mbudziso dzi ታዶaho phindulo pfufhi na maanea a litheretsha

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U የwala na u እ kedza
31 na 32	<p>U ደivhadza muambi/divhuho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ታodisisa, u dzudzanya u ita ndowendōwe na u እ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u p fesesa:</p> <p>U shumisa zwitirathedzhi zwa zwibveledzwa zwa u tou vthona</p> <p>Hu sedzwe kha Khethekanyo ya 3.2</p> <p>Ngudo ya litheretsha</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Maanea:</p> <p>U vhuisa muhumbulo/ disikhesivi/ a u ታታ</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u እ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
33 na 34	<p>Nyambedzano i si ya fomala/u haseledza:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U vhala u itela u p fesesa:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mveledziso ya ደivhaipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo <p>Ngudo ya litheretsha</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifi a vhukonani/ fomala / khumbelo/mbilahelo/ u apulaya/ maabindu)/ marifi a fomala na asi a fomala a yahoo kha gurannda/ linwalo ja vhuñe na vhurihi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiba a a muṭangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u እ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga awara 4</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshesela na u amba	U vhala na u talela	U የwala na u ነ kedza
35 na 36	<p>Dibeithi/Nyambedzano ya phanele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ቁርስ ስልጣን, u dzudzanya, u ita ካውንድ ውስጥ ነ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U የwala manweledzo Ngudo ya ስitheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: Muvhigo/ tsedzuluso/athikhili ya gurannđa/ athikhili ya magazini</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ነ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
37 na 38	<p>Muvhigo/u sedzulusa:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u ቁርስ ስልጣን, u dzudzanya, u ita ካውንድ ውስጥ ነ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U lugisela mulingo:</p> <p>Kushumisele kwa luambo kha nyimele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Tholokanyonđivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo zwa luambo <p>Subheretsha:</p> <ul style="list-style-type: none"> Nganea/folokuļoo Dirama Vhurendi <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>U lugisela mulingo</p> <p>U የwala na u ነ kedza:</p> <p>Maanea</p> <p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ነ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiṭara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
39 na 40	Milingo ya mafheloni a የwaha		

Mishumo ya u linga ya fomała	
Mushumo wa 10	Mushumo wa 11
Orała: Tshipitshi tsho lugiselwaho - Muvhigo/u sedzulusa	Milingo ya mafheloni a ንwaha: Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ንwala Bammbiri ja 4 – Orała

3.5.3 PULANE YA U FUNZA YA GIREDI YA 12

GIREDI YA 12 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u t̄alela	U ūwala na u nekedza
1 na 2	<p>U thetshelesa u itela u p̄fesesa: (U thetshelesa u itela u wana mafhundo, u sengulusa, u khodzedzela na u davhidzana)</p> <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> Mbonalo dza ndeme dza zwibveledzwa na zwipiđa zwa bugu, hu tshi katelwa na tshaka dza litheretsha Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifi a vhukonani/ fomaļa(/ khumbelo/mbilahelo/ u apulaya/ mabindu)/ marifi a fomaļa na asi a fomala a yaho kha guranndā/ liñwalo ja vhuñe na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa a muñangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ūwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiđara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhundo U ūwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleđo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>
3 na 4	<p>Nyambedzano/u haseledza/ muvhigo/u sedzulusa:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u t̄odisia, u dzudzanya, u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u p̄fesesa: Zwiđirathedzhi hu tshi khou shumiswa zwibveledzwa zwa u ūwala: Hu sedzwa kha Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Maanea: 1 x U vhuisa muhumbulo/ nganetshelo/a u t̄ata/disikhesivi/ mbuletshedzo</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ūwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiđara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhundo U ūwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleđo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 12 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u t̄alela	U ñwala na u ñekedza
5 na 6	<p>U thetshelesa u itela u p̄fesesa: U thetshelesa u itela u wana mafhongo, u sengulusa, u khod̄edzela na u davhidzana) Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u p̄fesesa: <ul style="list-style-type: none"> o U bveledza ñivhamaipfi na kushumisele kwa luambo o Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/u sedzulusa/athikhili ya gurannda/ athikhili ya magazini Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ñekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>
7 na 8	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo (thekhiniki dza u amba fhethu ha nnyi na nnyi, tshivhumbeo na maitele a ndugiselo) U pulana, u ñodisia, u vhekanya, u ita ñdowendowé na u ñekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ñalutshedzela zwibveledzwa zwa u tou vhona: 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Marifhi a vhukonani/ fomaña(/ khumbelo/mbilahelo/ u apuñaya/ mabindu)/ marifhi a fomaña na a si a fomala a yaho kha gurannda/ liñwalo ja vhuñe na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa a mutangano Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u ñekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisiñara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhongo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U nwala na u nekedza
9 na 10	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshib-veledzwa U pulana, u todisia, u vhekanya, u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U nwala manweledzo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tsumbo: khungedzelo, khathuni, zwifanyiso</p>

Mishumo ya u linga ya foma				
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo wa 4	Mushumo wa 5
<p>Orala: U thetshelesa u itela u pfesesa</p>	<p>*U nwala: Maanea</p>	<p>*U nwala: Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani</p>	<p>Orala: Tshipitshi tsho lugiselwaho/ tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho</p>	<p>Kushumisele kwa luambo kha nyimele: Thesite ya 1: Tholokanyondivho, Manweledzo, Zwivhumbeo na milayo zwa luambo</p>

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U የwala na u እ kedza
11 na 12	<p>Mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Tshivhumbeo /mbonalo :</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ታdisisa, u vhekanya, u ita ndowendowe na u እ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u p fesesa: Zwiirathedzhi hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwo የwaliwaho: Hu sedzwe Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u እ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupele <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
13 na 14	<p>Dibeithi/foramu/nyambedzano ya tshigwada/nyambedzano ya phanele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ታdisisa, u vhekanya, u ita ndowendowe na u እ kedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U የwala manweledzo Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	<p>Maanea: 1 x U vhuisa muhumbulo/nganetshelo/ a u ታta/ disikhesivi/mbuletshedzo</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u እ kedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U የwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupele <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>

GIREDI YA 12 THEMO YA 2			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
15 na 16	<p>Nyambedzano i si ya fomala/u haseledza:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U ḥalutshedzela zwibveledzwa zwa u tou vhona: <p>Tsumbo: khungedzelo, khathuni, zwifanyiso</p> <ul style="list-style-type: none"> Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani:</p> <p>Marifi a vhukonani/ fomala/ khumbelo/mbilahelo/ u apulaya/ mabindu)/ marifi a fomala na a si a fomala a yaho kha gurannدا/ ḥinwalo ja vhunę na vhurifhi ha u thelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiwa a muṭangano</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
17 na 18	<p>Tshipitshi tsho lugiselwaho/tshoso ngo lugiselwaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U pulana, u ḥodisia, u vhekanya, u ita ndowendowe na u nekedza <p>Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfesesa: <ul style="list-style-type: none"> Mveledziso ya ḥivhaipfi na kushumisele kwa luambo Tshivhumbeo tsha fhungo Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/ mufhindulano/inthaviyu</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleṭo <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara 4</p>
19 na 20	Milingo ya vhukati ha ñwaha		

Mishumo ya u linga ya foma		
Mushumo wa 6	Mushumo 7	Mushumo wa 8
Litheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi na maanea a litheretsha *	Oraja: Tshipitsho tsho lugiselwaho / tshi so ngo lugiselwaho	Milingo ya vhukati ha nwaha: Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U nwala (i nga nwaliwa nga Lambamai/Fulwi) thesite ya u nwala

***Milingo ya vhukati ha nwaha:** Kha Gireidi ya 12 muñwe wa mishumo ya Themo ya 2 na/ kana Themo ya 3 u fanela u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine kha Gireidi ya 12 ha vha ho tou nwaliwa mulingo muthihi fhedzi wa nga ngomu, uyo muñwe wa milingo u fanela u imelwa nga thesite mafheloni a themo (Mushumo wa 8 na 10).

GIREDI YA12 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
21 na 22	Nyambedzano i si ya fomala/u haseledza: <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo Tshifhinga: awara 1	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfesesa: Zwiñirathedzhi hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwa u ñwala: Hu sedzwe kha Khethekanyo ya 3.2 Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara dza 4 	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/u sedzulusa/athikhili ya guranna/athikhili ya magazini Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4
23 na 24	U ñivhadza muambi/ndivhuho: <ul style="list-style-type: none"> Mbonalo na milayo zwa tshibveledzwa U shumisa milayo Tshifhinga: awara 1	<ul style="list-style-type: none"> U vhala u itela u pfesesa: U talutshedzela zwibveledzwa zwa u tou vhona Ngudo ya litheretsha Tshifhinga: awara 4 	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Tshipitshi/mufhindulano/inthaviyu Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo <ul style="list-style-type: none"> Ridzhisitara, tshitaila na ipfi U nanga maipfi U vhumba mafhungo U ñwala pharagirafu Zwiga zwa u vhala na mupeleto Tshivhumbeo na mbonalo dza tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4

GIREDI YA12 THEMO YA 3			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
25 na 26	<p>U modareitha orała: Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U ñwala manweledzo • Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Marifi a vhukonani/fomała (khumbelo/mbilahelo /u apulaya/ mabindu)/ vhurifhi ha fomała na vhu si ha fomała vhu yaho kha gurannda/linwalo ja vhuñe na linwalo ja u fhelekedza/ adzhenda na minetse dza mułangano</p> <p>Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U ñwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara 4</p>
27 na 28	<p>U modareitha orała: Tshifhinga: awara 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U vhala u itela u pfesesa: <ul style="list-style-type: none"> ◦ Mveledziso ya qivhaipfi na kushumisele kwa luambo ◦ Tshivhumbeo tsha fhungo • Ngudo ya litheretsha <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Muvhigo/ riviyu/athikili ya gurannda/ athikili ya magazini</p> <p>Livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisitara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U ñwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho Tshifhinga: awara dza 4</p>
29 na 30	Mulingothangeli/ Thirayala		

Mishumo ya u linga ya foma	
Mushumo wa 9	Mushumo wa 10
Orala: U amba ho lugiselwaho: U ñivhadza muambi/ u ñea maipfi a ndivhuwo	*Thiraya / Milingothangeli Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – itheretsha Bammbiri 3 – U ñwala (i nga ñwalwa nga Thangule/ Khubvumedzi) KANA Thesite yo ñwaliwaho

***Milingothangeli/Thiraya**: Kha Gireidi ya 12 muthihi wa mishumo kha Themo ya vhu 2 na/kana kha Themo ya vhu 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Arali zwa nga itea uri hu tou ñwaliwa fhedzi muthihi kha iyo milingo mivhili ya nga ngomu, uyo muñwe mulingo u tea u thivhiwa nga thesite mafheloni a ñwaha (Mushumo wa 8 na wa 10).

GIREDI YA 12 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U nwala na u nekedza
31 na 32	<p>U modareitha orała: Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U lugisela mulingo nga u shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho:</p> <p>Kushumisele kwa luambo kha nyimele:</p> <ul style="list-style-type: none"> Tholokanyondivho Manweledzo <p>Zwivhumbeo na milayo zwa luambo</p> <p>Litheretsha:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nganea/ Folokułoo • Dirama • Vhurendi <p>Tshifhinga: awara 4</p>	<p>U lugisela mulingo nga u shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho kha:</p> <p>U nwala</p> <p>Maanea</p> <p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u nwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisiłara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U nwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p> <p>Tshifhinga: awara dza 4</p>
33 na 34	<p>U modereitha orała: Tshifhinga: awara 1</p>	<p>U lugisela mulingo nga u shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho zwi tshi yelana na:</p> <p>Kushumisele kwa luambo kha nyimele:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tholokanyondivho • Manweledzo <p>Zwivhumbeo na milayo luambo</p> <p>Litheretsha:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nganea/ Folokułoo • Dirama • Zwirendo <p>Tshifhinga : awara 4</p>	<p>U lugisela mulingo nga u shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho kha:</p> <p>U nwala</p> <p>Maanea</p> <p>Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani</p> <p>Livhanya kha:</p> <p>Maitele a u nwala pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza</p> <p>Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ridzhisiłara, tshitaila na ipfi • U nanga maipfi • U vhumba mafhungo • U nwala pharagirafu • Zwiga zwa u vhala na mupeleto <p>Tshivhumbeo na mbonalo zwa tshibveledzwa tsho nangiwaho</p>
35 na 36	Milingo i no u bva nnđa		
37 na 38	Milingo i no bva nnđa		

GIREIDI YA 12 THEMO YA 4			
Vhege	U thetshelesa na u amba	U vhala na u talela	U ñwala na u nekedza
39 na 40	<p style="text-align: center;">Milingo i no bva nnda</p>		
	<p>Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala Bammbiri ja 4 – Oraja</p>		

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI

4.1 Marangaphanda

U linga ndi maitele o pulaniwaho ane a do dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u talusa mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi dzhia maga maña: u bveledza na u kuvhanganya vhułanzi ha tswikelelo; u talusa vhułanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u psesesa na u do thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele othe mavhili ane a si vhe fomała (U linga ha vhugudisi) na ha fomała (U linga ha u guda). Kha nzulele dzothé idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshothé u khwałhiseda tshenzhemo ya u guda.

U linga zwikili zwa luambo zwi tea u tanganywa. U linga tholokanyondvhho zwi tea u tumanywa na kushumisele kwa luambo. U linga u rwala zwi tea u dzenisa thoho dzine dza vha dza zwithu zwi no bvelela kha vhutshilo ha vhukuma.

4.2 U linga hu si ha fomała kana ha ɖuvha ɿńwe na ɿńwe

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshothé nga ha vhukoni ha mugudi vhune ha nga shumiswa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomała ndi mushumo wa ɖuvha ɿńwe na ɿńwe wa u lavhelesa mvelephanda ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, nyambedzano, tsumbedzo dza u ita (phurakhithikhala), khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u tangana hu si ha fomała kiłasini, n.z. U linga hu si ha fomała hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fhano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanda. U linga hu si ha fomała hu tea u shumiswa u vhiga mawanwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea kiłasini. Vhagudi kana vhagudisi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

U ɖilinga na u linga khonani zwi dzenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomała dza ɖuvha ɿńwe na ɿńwe a dzi rkhodiwi lwa fomała nga nn̄dani ha musi arali mudededzi a tshi ʈoda u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomała dza ɖuvha ɿńwe na ɿńwe a dzi dzhielwi nt̄ha kha u phasisa na kha thanziela.

4.3 U linga ha fomała

Mishumo yothe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo dza u linga dza fomała dza rwaha dzi dzhiwa sa u linga ha fomała. Mishumo ya u linga ya fomała i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomała nga mugudisi lwa u phasisa na thanziela. Mishumo yothe ya u linga ya fomała i tea u moderethiwa u itela u khwałhiseda vhunzani (khwałithi) na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomała hu nea vhagudisi ndila ya sisitemethiki ya u thałuvha yavhuđi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha gireidi na kha ther. Tsumbo ya u linga ha fomała ndi thesithe, milingo. Mishumo ya u ita, thandela, u netshedza ha orała, tsumbedzo, kushumele, n.z. Mishumo ya u linga ya fomała i vha tshipida tsha Mbekanyamushumo ya u linga ya rwaha wothe kha gireidi ińwe na ińwe na ther.

Thebuļu dzi tevhelaho dzi nea thodea dza u linga ha fomała kha Nyambo dza Hayani:

Thebu_u ya 1: Nyangaredzo ya u linga ha fomala Gireidi ya 10-11

U linga ha fomala		
Vhukati ha ñwaha	Mulingo wa mafheloni a ñwaha	
25%	75%	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA)	Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ñwaha	
25%	62,5%	2,5%
<ul style="list-style-type: none"> • thesithe 2 • mishumo ya 7 • mulingo 1 (wa vhukati ha ñwaha) 	Milingo i ñwaliwaho Bammbiri ja 1 (Awara 2) - Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 (Gireidi ya 10: Awara 2), Gireidi ya 11 – Awara 2½) Litheretsha Bammbiri ja 3 (Gireidi ya 10: Awara 2, Gireidi ya 11: Awara 2½) – U ñwala	Mishumo ya U linga ha Ora_a : Bammbiri ja 4 U thetshelesa U amba (Tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho) Mishumo ya ora _a yo itwaho vhukati ha ñwaha i vhumba tshipi _a tsha mulingo wa nnda wa mafheloni a ñwaha.

Thebu_u ya 2: Nyangaredzo ya u linga ha fomala Gireidi ya 12

U linga ha fomala		
Vhukati ha ñwaha	Mulingo wa mafheloni a ñwaha	
25%	75%	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA)	Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a ñwaha	
25%	62,5%	12,5%
<ul style="list-style-type: none"> • thesithe 1 • mishumo ya 7 • milingo 2 (vhukati ha ñwaha na wa u lingedza) 	Milingo i ñwaliwaho Bammbiri ja 1 (Awara 2) – Kushumisele kwa leambo kha nyimele Bammbiri ja 2 (Awara 2½) – Litheretsha Bammbiri ja 3 (Awara 2½) – U ñwala	Mishumo ya U linga ha Ora_a: Bammbiri ja 4 U thetshelesa U amba (Tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho) Mishumo ya ora _a yo itwaho vhukati ha ñwaha i vhumba tshipi _a tsha mulingo wa nnda wa mafheloni a ñwaha.

Zwivhumbeo zwa u linga zwe shumiswaho zwi tea u yelana na miñwaha ya vhagudi na maimo a nyaluwo. Nyolo/dizaini ya mishumo iyi i tea magudiswa kha theron na u dzenisa mishumo yo fhambanaho u itela u swikelela zwipikwa.

U linga ha fomala hu tea u thusa kha tshivhalo, maimo a u ñivha na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa afha fhasi:

Thebu_u ya 3: Vhuimo ha kuhumbulele na kupfesesele kha u linga

Maimo	Mushumo	Phesenthedzhi Mushumo
Mbudziso dzi re khagala (Vhuimo ha 1)	<p>Mbudziso dzi no amba nga mafhungo a so ngo tou ambiwaho nga maanda ngomu mafhungoni.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ambani zwithu/vhathu/elemennde ... • Ambani mbuno/vhungane/divho/mihumbulo ... • ḫivhani vhungane/vhathu/zwiitisi... • Tevhekanyani ndivho/mbuno/vhungane ... • ḫalutshedzani fethu/vhathu/muanea ... • Ambani hafhu nga zwo iteaho/ ephisodo/tshenzhemo 	
U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)	<p>Mbudziso dzine dza ḫoda u sengulusa, u ḫanganya na u vhekanya ha mafhungo.</p> <ul style="list-style-type: none"> • U nweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhudzi na vhuvhi U kuvhanganya elemennde dzi no fana/zwiitisi • U amba zwi no fana/phambano ... • U nea muhangarambo ... 	Maimo a 1 na 2: 40%
U humbulela (Vhuimo ha 3)	<p>Mbudziso dzine dza ḫoda mutshuden i tshi shumisa tshenzhemo yawe kha mafhungo a so ngo tou ambeswa nga hao kha mañwalwo.</p> <ul style="list-style-type: none"> • U ḫalutshedza muhumbulo muhulwane ... • U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito ... <p>Ndi ifhio ndivho/vhuvha/thuthuwedzo/vhungane ha muñwali (kana muanewa) ...</p> <ul style="list-style-type: none"> • ḫalutshedzani zwiitisi/mvelelo dza... • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (n.z.) nga ha muñalutshedzi/muñwali/muanewa • ḫimethafore/lifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesele kwañu ... • Ndi zwifhio, zwine na humbula uri zwi ḫo vha mvelelo (n.z) zwa nyito/nyimele ... 	Vhuimo ha 3: 40%

U thathuvha (Vhuimo ha 4)	<p>Mbudziso hedzi dici amba nga khatulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzenisa khatulo nga ha vhungoho, fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u todea na u tanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele .</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ni humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea ... ? • U tata ha muñwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei... • Ambani/ni nee mihumbulu lwa u sasaladza nga ha nyito/divho/tshiitisi/vhuvha/mahumbulwa/masiandaitwa ... • Ni a tendelana na muhumbulo/tshitamennde/ndavheleso/thaluso • Nga kuvhonele kwanu, muñwali/muñalutshedzi/muanewa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (ni tikedze phindulo yanu/hi nee vhungane ha phindulo yanu) • Naa vhuvha/kutshilele/nyito ya muanewa ndi hone kana u tanganedzea kha inwi. Ni nee thikhedzo kha phindulo yanu. • Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa muanewa zwi sumbedza mini nga ha ene muñe musi ho sedzwa matshilele a tanganedzeaho? • Ambani nga u sasaladza/ni nea mahumbulwa nga ha ndeme ya khatulo kha marñwalwo 	
U khodedzela (Vhuimo ha 5)	<p>Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mutshudeni nga tshiñwalwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa zwi re ngomu, u dibadekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muñwali (sa u nanga maipfi na imadzhari).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ambani nga ha phindulo yanu kha marñwalwa/tshiwo/nzulele/khuñano/thaidzo ... • Ni a pfela vhutungu muanewa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi do vha no i dzhia arali no vha ni kha nzulele i no fana na iyo? • Ambani ni nee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muñwali • Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/mathomo/mafhelelo/imadzharilimethafore/kushumisela kwa thekiniki ya vhurendi/zwishumiswa zwa marñwalwa nga muñwali ... 	Maimo a 4 na 5: 20%

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga

Mbekanyamushumo ya u linga yo dzudzanywa/dizainiwa uri i anqadze mishumo ya u linga ya fomała kha therodzothe tshikoloni u budekanyana na themo yothe.

4.4.1 Nyangaredzo ya thodea

Thebułu dzi tevhelaho dzi nea nyangaredzo ya thodea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iñwe na iñwe kha Luambo Iwa Hayani:

Thebułu ya 1: Nyangaredzo ya u linga ha fomała Gireidi ya 10-11

Mbekanyamushumo ya U linga			
SBA nga Themo			
Themo ya 1:	Themo ya 2:	Themo ya 3:	Themo ya 4:
Thesithe ya u tou ñwala nthihi (1) + Mishumo miraru (3)	Mishumo mivhili (2) + Mulingo muthihi (1) wa vhukati ha ñwaha u na : Mabammbiri mararu (3): Bammbiri ja 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – ·itheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala	Thesithe nthihi ya u ñwala (1) Mushumo muthihi (1)	Mushumo muthihi (1) + Mulingo muthihi wa mafheloni a ñwaha wa nga ngomu u na Mabammbiri mararu (3): Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Litheretsha Bammbiri 3 – U ñwala + Bammbiri 4 – Oraja
Maraga dza themo (Themo 1 - 3):			
<ul style="list-style-type: none"> Kha themo iñwe na iñwe, tanganyani maraga dzo waniwaho na maragaguę ni ise kha % dzi vhe maraga dza themo. 			
Maraga dza u phasisa:			
<ul style="list-style-type: none"> Kha Themo iñwe na iñwe, kha vha tanganyise maraga dzo waniwaho na idzo dza SBA u bva kha Themo ya 1 u swika kha Themo ya 4 vha dzi ise kha 25%, Isani Bammbiri 1 kha 17,5%, Isani Bammbiri 2 kha 20%, Isani Bammbiri 3 kha 25% Isani maraga dza Oraja (Bammbiri 4) kha 12,5% 			

Thebuļu ya 2: Mbekanyamushumo ya u Linga Gireidi ya 10-11

Mbekanyamushumo ya u linga			
Themo ya 1			
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo wa 4
* Oraļa: U thetshelesa u itela u pfectesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho(maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza15)	U īwala:(maraga dza 50) Maanea a nganetshelo/ mbuletshedzo/u ūta (Gr. ya 10) Maanea a u vhuisa muhumbulo/disikhesivi/u ūta (Gr. ya 11)	U īwala: (maraga dza 25): Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Vhurifhi ha vhukonani/ha fomala: (khumbelo/mbilaelo/ vhubindudzi) vhurifhi vhune ha ya kha gurannda/ īīwalovhuze na vhurifhi ha u u fhelekedza/ nganeavhutshilo/adzhenda/ maambiwa a muṭangano/ muvhigo/iviyu/athikili ya gurannda/athikili ya magazini/tshipitshi/ mufhindulano/inthaviyu	**Thesithe ya 1: (maraga dza 35) Kushumisele kwa luambo kha nyimele: Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
Themo ya 2			
Mushumo wa 5	Mushumo wa 6	Mushumo wa 7	
* Oraļa: U thetshelesa u itela u pfectesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho(maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza15)	Litheretsha: (maraga dza 35) Mbudziso pfufhi dzo (maraga dza 10) Maanea a litheretsha (maraga dza 25)	Mulingo wa vhukati ha īwaha (maraga dza 250) Bammbari ja 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele (maraga dza 70) Bammbari ja 2 – Litheretsha (maraga dza 80) Bammbari ja 3 – U īwala (-i nga īwalwa nga Shundunthule/ Fulwi (maraga dza 100)	
Themo ya 3			
Mushumo wa 8	Mushumo wa 9		
* Oraļa: U thetshelesa u itela u pfectesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho (maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza 15)		Thesithe ya 2 (maraga dza 35) Litheretsha: Mbudziso pfufhi dzo (maraga dza 10) Maanea a litheretsha (maraga dza 25)	
Themo ya 4			
Mushumo wa 10	Mushumo ya 11		
* Oraļa: U thetshelesa u itela u pfectesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho (maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza 15)		Mulingo wa mafheloni a īwaha:(maraga dza 300) Bammbari ja 1 – Kushumisele kwa leambo kha nyimele (maraga dza 70) Bammbari ja 2 – Litheretsha (maraga dza 80) Bammbari ja 3 – U īwala (maraga dza 100) Bammbari ja 4 – Oraļa (maraga dza 50)	

***Oraļa:** Vhagudi vha fanela u ita mushumo muthihi wa u thetshelesa u itela u pfectesa, zwipitshi zwivhili zwo lugiselwaho na tshipitshi tshithihi tshi so ngo lugiselwaho hu tshi itelwa u linga ha fomaļa vhukati ha īwaha.

Thesite ya 1 i nga sethiwa kha **35 maraga** kana arali dici nnzhi dici tea u iswa kha maraga dza 35. Naho u ūtanganelana ha tholokanyondivho, manweledzo, na luambo kha nyimele zwo dzinginywa sa zwine zwa shumea, vhadededzi vha eletshedzwa dizaina ūtanganelo ya zwitenwa zwine zwa tea nyimele ya tshikolo tshenetsho (mbekanyamushumo ya

thesite, u avhelwa ha tshifhinga na zwiñwe).

Thesite kha mbekanyamushumo ya u linga a yo ngo tea u vhumbwa nga zwitesite zwituku two vhalaho lini. Thesite iñwe na iñwe i tea u angaredza mushumo munzhi u vhonalaho, u nga sethiwa lwa tshifhinga tsha 45-60 minetse nahone i tea u sumbedza vhuimo ho fhambananaho ha vhukoni sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha mabammbiri a mulingo.

Thebuju ya 3: Nyangaredzo ya thodea dza mbekanyamushumo ya u linga ya Gireidi ya 12

Mbekanyamushumo ya u linga			Mulingo wa Ndā
LTT (SBA) nga Themo			
Themo ya 1:	Themo 2:	Themo ya 3:	Themo ya 4:
Thesithe ya u tou ñwala nthihi (1) + Mishumo miña (4)	Mishumo mivhili (2) + Mulingo muthihi (1) wa vhukati ha ñwaha u na: Mabammbiri mararu (3): Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala KANA Thesite yo ñwaliwaho	Mulingothangeli muthihi (1) u na Mabammbiri mararu (3): Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala KANA Thesithe yo ñwaliwaho + Mushumo muthihi (1)	Mulingo wa ndā muthihi (1) u na: Mabammbiri maña (4): Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala + Bammbiri ja 4- Oraja:

Maraga dza themo (Themo ya 1 - 3):

- Kha themo iñwe na iñwe, tanganyani maraga dzo waniwaho na maragagué ni ise kha % dzi vhe maraga dza themo.
- Maraga dza SBA:**
- Kha vha tanganyise maraga dzo waniwaho na maragagué dza mushumo ya u linga u bva kha themo ya 1 u ya kha themo ya 3 vha ise kha 25%.

Mulingo wa Ndā

- Isani Bammbiri ja 1 kha 17,5%,
- Isani Bammbiri ja 2 kha 20%,
- Isani Bammbiri ja 3 kha 25%
- Isani maraga dza Oraja (Bammbiri ja 4) kha 12,5%

Thebu_u ya 4: Mbekanyamushumo ya U Linga ya Gireidi ya 12

Mbekanyamushumo ya u linga						
Themo ya 1						
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo wa 4	Mushumo wa 5		
*Ora _a : U thetshela u itela u pafesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho (maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza 15)	U _i wala: (maraga dza 50) Maanea a nganetshelo/ mbuleshedzo/ disikhesivi/u vhuisa muhumbulo/u _{ta} ta	U _i wala: (maraga dza 25) Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: Vhurifhi ha vhukonani/ vhurifhi ha foma _{la} (khumbelo/ mbilahelo/ khumbelo ya mushumo/ vhubindudzi/ha foma _{la} na vhu si ha foma _{la} vhu yaho kha guran _{da}) Li _i nalovhu _{ne} na vhurifhi ha u thelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse zwa mu _{tan} gano/ ripoto/ riviyu/ athikili ya guran _{da} /athikili ya magazini/ tshipitshi/ mufhindulano/ inthaviyu	*Ora _a : U thetshela u itela u pafesa (maraga dza 15)/ Tshipitshi tsho lugiselwaho (maraga dza10)/ Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (maraga dza 15)	**Thesithe ya 1: (35 maraga) Luambo kha nyimele: Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo		
Themo ya 2						
Mushumo wa 6	Mushumo wa 7	Mushumo wa 8				
Litheretsha (35 maraga) Mbuziso pfufhi dzo _{di} sendekaho kha tshibveledzwa (10) Maanea a litheretsha (25 maraga)	*Ora _a : U thetshela u itela u pafesa (15 maraga). Tshipitshi tsho lugiselwaho (10 maraga). Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (15 maraga)	***Milingo ya vhukati ha _i rwaha (250 maraga) Bammibi _{ja} 1 – Luambo kha nyimele (70 maraga) Bammibi _{ja} 2 – Litheretsha (80 maraga) Bammibi _{ja} 3 – U _i wala (Li _i nga _{di} rwaliwa nga Lambamai/ Fulwi) (100 maraga)				
Themo ya 3						
Mushumo wa 9	Mushumo wa 10					
*Ora _a : U thetshela u itela u pafesa (15 maraga) Tshipitshi tsho lugiselwaho (10 maraga) Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho (15 maraga)	***Milingothangeli (250 maraga) Bammibi _{ja} 1 – Luambo kha nyimele (70) Bammibi _{ja} 2 – Litheretsha (80) Bammibi _{ja} 3 – U _i wala (Li _i nga _{di} rwaliwa nga Thangule kana Khubvumedzi) (!00 maraga) KANA Thesite ya u _i wala					

Ora_a: Vhagudi vha fanela u ita tholokanyondivho ya u thetshela nthihi, zwipitshi zwivhili zwo lugiselwaho na tshipitshi tshithihi tshi so ngo lugiselwaho hu tshi itelwa u linga ha foma_{la} vhukati ha _irwaha.

****Thesite ya 1** i nga sethiwa kha **40 maraga** kana arali dzi nnzhi dzi tea u iswa kha maraga dza 40. Naho u _{ta}nganelana ha tholokanyondivho, manweledzo, na luambo kha nyimele zwo dzinginywa sa zwine zwa shumea, vhadededzi vha eletshedzwa dizaina _{ta}nganelo ya zwitenwa zwine zwa tea nyimele ya tshikolo tshenetsho (mbekanyamushumo ya

thesite, u avhelwa ha tshifhinga na zwiñwe).

Thesite kha mbekanyamushumo ya u linga a yo ngo tea u vhumbwa nga zwitesite zwituku two vhalaho lini. Thesite iñwe na iñwe i tea u angaredza mushumo munzhi u vhonalaho, u nga sethiwa lwa tshifhinga tsha 45-60 minetse nahone i tea u sumbedza vhuimo ho fhambananaho ha vhukoni sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha mabammbiri a mulingo.

*****Milingo ya Vhukati ha ñwaha na Milingothangeli:** Kha Gireidi ya 12 muthihi wa mushumo kha Themo ya 2 na/ kana kha Themo ya 3 u tea u vha u mulingo wa nga ngomu. Arali zwa nga itea uri kha Gireidi ya 12 ha vha ho tou ñwaliwa mulingo muthihi kha iyo mivhili ya nga ngomu, uyo muñwe mulingo u tea u thivhiwa nga thesite mafheloni a themo (Mishumo 8 na10).

4.4.2 Milingo

Tshivhumbeo tsha mabammbiri a mulingo, Bammbiri ja 1, 2 na 3

BAMMBIRI	KHETHEKANYO			MARAGA	TSHIFHINGA			
1. Kushumisele kwa luambo kha nyimele	A: Tholokanyondivho (Zwibveledzwa zwinzhi zwi nga ñi shumiswa zwi tshi angaredza na zwa u vhonwa, kana zwa girafiki). • Vhagudi vha tea u kona u ñivha na u ñalutshedza ndeme ya thekh-iniki dzi ngaho dza u shumisa tshaka dza fonto na saizi dza hone, ñhoho na khephuisheni, n.z.			30	Gireidi ya 10-12 Awara 2			
	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa		10				
	10	Maipfi a 500 - 600						
	11	Maipfi a 600 - 700						
	12	Maipfi a 700 - 800						
	B: Manweledzo: Mafhundo a manweledzo a so ngo bva kha tholokanyondivho.			70				
	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa	Vhulapfu ha manweledzo					
	10	Maipfi ane a nga lingana 280	Maipfi a linganaho 80-90					
	11	Maipfi ane a nga lingana 320						
	12	Maipfi ane a nga lingana 350						
	C. Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo (hu lingwa zwi kha nyimele) • Ñivhaipfi na kushumisele kwa luambo • Zwivhumbeo zwa mafhundo • Ndílha ya kushumiselwe kwa luambo nga ndila ya vhudzivha			30				

BAMMBIRI	KHETHEKANYO		MARAGA	TSHIFHINGA			
2. Litheretsha	A. Vhurendi - Ho vhonwaho/gudelwaho (mbudziso pfufhi/ mbudziso ndapfu dici bavaho kha zwirendo zwiwa, hune khadzo ha tea u fhindulwa mbili) na zwi so ngo vhonwaho/gudiwaho (mbudziso pfufhi) (Zwo vhonwaho = 20; Zwi so ngo vhonwaho = 10)		30	Gireidi ya 10: Awara 2 Gireidi ya 11-12 Awara 2½			
	Gireidi	Vhulapfu ha maanea a litheretsha/phindulo ndapfu					
	10	Maipfi a linganaho 150 u swika kha 200					
	11	Maipfi a linganaho 200 u swika 250					
	12	Maipfi a linganaho 250 u swika 300					
	Kha hu lingwe zwi tevhelaho kha maanea/phindulo ndapfu:		25				
	<ul style="list-style-type: none"> Zwi re ngomu (U ḥalutshedzela/pfesa ḥohoho, vhudzivha ha u im-elela kuvhonele, thikhedzo na u pfectesa tshirendo) (60%) Luambo & tshivhumbeo (tshivhumbeo, thevhekano na netshedzo zwi pfadzaho, luambo, thouni na tshitaela) (40%) 						
	B.Nganea —Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi		80				
	C: Dirama —Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi						
	<ul style="list-style-type: none"> KHA VHA DZHIE NZHELE: Vhagudi vha fanela u lingedza mbudziso NDAPFU NTHIHI na mbudziso PFUFHI NTHIHI u bva kha Khethekanyo ya B kana Khethekano ya C. 						
	Gireidi	Vhulapfu ha maanea a litheretsha/mbudziso ndapfu (maipfi)					
	10	300-350					
	11	350-400					
	12	400-450					
	Kha hu lingwe zwi tevhelaho kha maanea a litheretsha/phindulo ndapfu:						
	<ul style="list-style-type: none"> Zwi re ngomu (U ḥalutshedzela/pfesa ḥohoho, vhudzivha ha u im-elela kuvhonele, thikhedzo na u pfectesa tshirendo) (60%) Luambo & tshivhumbeo (tshivhumbeo, thevhekano na netshedzo zwi pfadzaho, luambo, thouni na tshitaela) (40%) 						

BAMMBIRI	TSHIPIDA		MARAGA	TSHIFHINGA			
3. U ñwala	A. Maanea - Thoho nthihi ya maanea Nganetshelo/mbuletshedzo/u vhuisa mihibulo/ u tata khani/disikhesivi		50	Gireidi ya 10: Awara 2 Gireidi ya 11-12 Awara 2½			
	Gireidi	Vhulapfu ha maanea (maipfi)					
	10	300 - 350					
	11	350 - 400					
	12	400 -450					
	Kha vha linge zwi tevhelaho:		100				
	<ul style="list-style-type: none"> Zwi re ngomu & vhupulani (60%) Luambo, tshitaela & u dzudzanya/editha (30%) Tshivhumbeo (10%) 						
	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)					
	10-12	180 - 200 – zwi re ngomu fhedzi					
	B. Zwibveledzwa zwivhili - Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani: Vhurifhi ha vhukonani/ vhurifhi ha fomaña (khumbelo/ mbilahelo/ khumbelo ya mushumo/ vhubindudzi/ha fomaña na vhu si ha fomaña vhu yaho kha gurannda/u fhululedza/u pfela vhutungu)/ Linwalovhunje na vhurifhi ha u fhelekedza/nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse zwa muñangano (zwi vhudziswa zwo tangana)/ ripoto (fomaña na inifomaña/zwipitshi zwa fomaña na zwa inifomaña zwo ñwaliwaho/riviyu/ athikili ya gurannda/athikili ya magazini/ /mufhindulano/ intahiyu yo ñwaliwaho						

Magudiswa a teaho u funziwa

U linga zwi kwama magudiswa u ya nga ha jinwalo ili. Nga ñwambo wa nyaluwo ya u pfectesa magudiswa u buđekanya na gireidi dzothe, magudiswa na zwikili u bva kha Gireidi ya 10 - 12 zwi do lingwa kha mabammbiri a nnda mafheloni a Gireidi ya 12.

Mishumo ya u linga ya Oraja: Bammbiri ja 4

Mishumo ya u linga ya orača ye ya itwa vhukati ha የwaha i katela u linga ha nn̄da ha mafheloni a የwaha kha Gireidi ya 12. I shela mulenzhe nga maraga dza 50 kha dza 300 kha mulingo wa nn̄da wa mafheloni a የwaha. Zwidodombedzwa zwa mishumo ya orača, ine ya langulwa vhukati ha የwaha, ndi zwi tevhelaho:

Bammbiri ja 4	ZWIDODOMBEDZWA	MARAGA		
Orača	Orača i do sečiwa nga ngomu, ya lingiwa nga ngomu, ya modarethiwa nn̄da. • U amba: Tshipitshi tsho lugiselwaho U linga: <i>Zwikili zwa u ḥodisisa, u pulana na u dzudzanya zwi re ngomu, thounu, u amba, na zwikili zwa u ḥekedza, u dzhieila nzhele vhudzivha ha luambo, kunangele kwa maipfi, u ola na kushumisele kwa odio na thusedzi dza odio na zwa u vhone</i>	2X10	20	50
	U amba Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho U linga: U pulana na u dzudzanya zwi re ngomu, thounu, u amba, na zwikili zwa u ḥekedza, U dzhieila nzhele vhudzivha ha luambo.		15	
	• U thetshesela U thetshesela u itela u pfectesa U linga: <i>U thetshesela nga vhabebi u itela u pfectesa, u wana mafhongo na u ḥathuvha</i>	15	15	

4.5 U rekhoda na u vhiga

U rekhoda ndi maitele ane mugudisi a የwala vhuiamo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedzwa vhukoni ha mugudi kha u swikelela nđivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhuļamu na Tshitatamennde tsha Pholiši tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ḥea vhučanzi ha nyaluwo ya u pfectesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u phasela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṭhisēdza mvelaphanda yo itwaho nga mugudisi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhabebi, zwikolo na vhařwe vhashumisani. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nđila nnzhi. Izwi zwi katela garača dza mivhigo (ripoto), miṭangano ya vhabebi, mađuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhagudisi, u foinela, mařwalo, lubammbiri lwa mafhongo a kiłasi kana tshikolo, n.z. Vhabebi vha gireidi dzođhe vha vhiga nga pfecthesedzhi u ya nga ther. Maimo a vhukoni ho fhambanaho na pfecthesedzhi dza hone nga u sielisana hadzo dzi sumbedzwa nga afho matungo sa zwe zwa sumbedzwa kha Thebuļu i re afha fhasi.

Khoudu na phesentheidzhi dza u rekhoda na u vhiga

Khoudu ya ela	Thalutshedzo yavhukoni	Phesentheidzhi
7	Vhukoni ha ḥaledzi	80 - 100
6	Vhukoni ha ḥthesa	70 - 79
5	Vhukoni ha ḥtha	60 - 69
4	Vhukoni vhu fushaho	50 - 59
3	Vhukoni ho linganelaho	40 - 49
2	Vhukoni ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa koni	0 - 29

Vhagudisi vha do rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha shithi ya u rekhodela; vha vhiga phesentheidzhi u ya nga therò kha garaṭa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U modareitha ndingo

U modareitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yo linganelaho, i a tendisea nahone i a fulufhedzea. U modareitha zwi tea u itwa kha maimo a tshikoloni, tshitirikini, vunduni na kha maimo a lushaka. Maitele a u modareitha o angalalaho nahone o teaho a tea u vha hone u itela u vhulunga ndeme na khwalithi ya u linga u buđekanya na therò dzothe.

4.6.1 U linga ha fomała (SBA)

Thesithe na milingo zwa Gireidi ya 10-11 i modareithiwa nga ngomu. Mueletshedzi wa therò u tea u modereitha tsumbo yo nanguludzwaho ya mishumo iyi musi a tshi dalela zwikolo zwawe u khwaṭhisidza maimo a mishumo na u modareitha ha nga ngomu.

- Thesithe na milingo zwa Gireidi ya 12 zwi modeaeithiwa kha maimo a vundu. Maitele aya a do langulwa nga Muhasho wa Pfunzo wa Vundu.
- Vhaeletshedzi vha therò vha tea u modareitha tsumbo yo nanguludziwaho ya mabammbiri a thesithe na milingo a sa athu u ḥwaliwa nga vhagudi u khwaṭhisidza vhuimo na u gaida vhagudisi kha u seta mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya u linga Orała

- **Gireidi ya 10 na ya 11:** Mishumo muñwe na muñwe wa orała une wa do shumiswa sa tshipida tsha Mbekany-amushumo ya U Linga u tea u ḥekedzwa kha muhulwane wa therò u itela u modareithiwa u sa athu u shumiwa/ ḥwaliwa nga vhagudi. Vhagudisi ndi vhone vhane vha dzudzanya mishumo ya u linga ya orała ya gireidi 10 na 11. Vhaeletshedzi vha therò vha tea u modareitha tsumboy o nanguludziwaho ya mishumo ya u linga ya orała kha madalo avho tshikoloni u khwaṭhisidza vhuimo ha mishumo na u modareitha ha nga ngomu. Tsumbo yo nanguludzwaho ya vhagudi u bva kha tshikolo tshiñwe na tshiñwe vha tea u modareithiwa u khwaṭhisidza vhuimo ha vhukoni havho kha mushumo ya orała.
- **Gireidi 12:** Mishumo ya orała i tea u setiwa nga ngomu, u lingwa nga ngomu ya modareithiwa **nnda**. Mishumo wa orała muñwe na muñwe une wa tea u shumiswa sa tshipida tsha Mbekanyamushumo ya U Linga u tea u ḥekedzwa kha muhulwane wa therò u itela u modareithiwa u sa athu u shumiwa/ ḥwaliwa nga vhagudi. Vhagudisi vha dzudzanya mishumo ya u linga ya orała. Vhaeletshedzi vha therò vha tea u modareitha tsumbo ya mishumo yo nanguludzwahoya u linga ya orała kha madalo avho tshikoloni u khwaṭhisidza vhuimo ha mishumo na u modareitha ha nga ngomu. Tsumbo yo nanguludzwaho ya vhagudi u bva kha tshikolo tshiñwe na tshiñwe vha tea u modareithiwa u khwaṭhisidza vhuimo ha vhukoni havho kha mushumo ya orała.

4.7 Nyangaredzo

Liñwalo ili ji tea u vhalwa khathihi na:

- 4.7.1 Pholisi ya Lushaka mayelana na Mbekanyamushumo na Thodea dza kuphasele kha Tshitatamennde tsha Kharikhułamu ya Lushaka Gireidi ya 10-12; na
- 4.7.2 Liñwalo ja pholisi, Phurotokholo ya Lushaka ya U Linga Gireidi ya T-12.

GUŁOZARI

A ḥanganedzaho mafhungo: ndi muvhali, muthetshelesi kana mutaleli wa zwibveledzwa.

Akhironimi: lushaka lwa pfufhifhadzo hune ha vha na u buleaho sa ipfi, u fana na TSHIKEVHA (Tshikhriste, Kereke, Vhana). HIV a si akhironimi, ngeno AIDS hu akhironimi sa izwi i tshi vhalea sa ipfi.

Alitheresheni: ndovhololo ya themba kana pfalandothe dici fanaho, kanzhi dici vha dza mathomoni. Ndovhololo ya themba ndi asonentsi ngeno ya pfalandothe hu khonsonentsi.

Analodzhi: u wana zwi fanaho kha zwithu zwe doweleaho u vhonala zwi sa fani.

Anekidouthu: nganeapfufhi yo disendekaho nga tshenzhemo ya muthu.

Animesheni: ndi thekhiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwe imaho zwi neaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila.

Asonentsi: (thevhekano ya pfalandothe)– ndovhololo ya pfalandothe kha maipfi mavhili kana u fhira.

Cliché : phungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga ndila yo kalulaho lune wa xedza thalutshedzo

Figara dza muambo: maipfi kana mafurase a shumiswaho nga ndila yo dzumbamaho u itela u pfumisa

Foniki: vhushaka ha mibvumo na kupeletele. Foniki u shumiswa kha u vhala na u nwala.

Fonimi (phoneme): mibvumo i re kha luambo (tsumbo ‘t’ na k sa kha tapa na kapa, ‘th’ na ‘kh’ sa kha thoro na khoro).

Fontho: muelo kana lushaka lwa kuriwalele kwa maledere lwo shumiswaho hu tshi thaiphowi.

Homonimi: ipfi ji fanaho mubvumo na tshivhumbeo na jinwe hone ji tshi amba zwi sa faniho nafo (tsumbo o “fula” jinngo na jito jawe ji khou “fula”).

Khanganyiso (ambiguity): thalutshedzo mbili dici diswaho nga kushumisele kwa ipfi kanafhungo.

Khepisheni: thoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, nz.

Khudano: khakhathi i re hone vhukati ha vhabvumbedza kana vhukati ha vhatu na vhulombo ho vha livhaho.

Khudzaipfi: u amba nga ndila ine vhagudi vha tea u u pfa hu si na u kondelwa.

Khumbulela: u kona u vhala ha u tou humbulela zwa vhukati ha mitala nga ndila ine zwa sia u na muhumbulo nga ha tshithu.

Kuhumbulele kwa vhusiki: maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga ndila ya vhusiki na ndila i so ngo doweleaho hu na muhumbulo wa u todou zwi pfesesa khwine na u didzhenisa khazwo nga ndila ntswa nahone ya u fha.

Kuimele: ndila ine muthu a ima ngayo kana u dihwala ngayo musi a tshi amba.

Liedzamuthu: afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili.

Lifanyisi: u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiñwe, o hula sa ndou.

Limetafore: ndi musi hu tshi shumiswa tshiñwe tshithu u amba nga ha tshiñwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho.

Limudi: ipfi ji shumiswaho kha u sumbedza zwi ne mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ñwala. Li sumbedza zwine mubvumbedzwa a qipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Limudi ji dovha ja amba fhethu-vhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, video na zwiñwevhoo.

Linakisedzi: u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga ndila ya u zwi nakisa.

Linanedzi: u pima zwithu nga ndila yo fhiraho mpimo.

Liñwalo ja girafiki (graphic text): liñwalo line mafhungo a qekedzwa nga u tou vhona (sa kha daigiramu, girafu, n.z.).

Lishandi: ndi ipfi line ja fana two ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iñwe ndila maipfi kana mutala wa vhuvhili, u shnaa two ambwaho nga mutala wa u thoma.

Litanganyi: ipfi ji shumiswaho u tanganya matavhi a mafhungo kha mutualadzi.

Luambo: lu nyanyulaho ---- lumbo lu karusaho zwipfi zwihiwlane.

Luambo Iwa Hayani: (kha hu sedzwe na Luambo Iwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha di shumiswa nga ndila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha di vha na luambo Iwa hayani lu fhiraho luthihi.

Luambo Iwa Nyengedzedzo: (kha hu sedzwe na Luambo Iwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha di shumiswa nga ndila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha di vha na luambo Iwa hayani lu fhiraho luthihi.

Luambo Iwa u Engedza: luambo lu gudiwaho lu tshi engedza Iwa Hayani.

Luambo Iwa u fhuredzela: ndi luambo lune kanzhi lu shumiswa kha u fhuredzela.

Luambotavhi: ndi luambo lu shumiswaho nga vhatu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lu ne Iwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele.

Lushaka Iwa tshishumiswa tsha Jitheretsha: lushaka lune tshibveledzwa tshavhudavhidzani tsha Jitheretsha tsha wela khalwo.

Luvhengela mbiluni: u sa kona u kondelela kana u dzula wo nea khatulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi.

Maaravhi: maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u didzenisa kha zwithu.

Mathambanyi (antonimi): maipfi a re na qhalutshedzo dzi hanedzanaho.

Maipfi mavhumbwa: maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha mañwe kana kha midzi.

Mathakheni (tshiułudzani): tshipida tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u da mafheleloni.

Mathakhesandwa: musi zwo lavhelelaho zwa nthesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikelelwa kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenelelwa nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha mułodo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

Mapa wa muhumbulo: ndi girafu i imelaho thero kana ḥoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga ndila ya girafu.

Milayo: maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo.

Milayo ya u sielisana: milayo ine vhathu vha tendelana hu ndingedzo ya u ṭuṭuwedza tshumisano kha zwo livhiwaho khazwo.

Miswaswo (anecdotes): anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

Moudu/Ndila: ndi ngona, maitele ane ngayo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ḥwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhungo a nga shnaukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uła, sa u shnaukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha pharagirafu.

Muhoyo: ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ḥodou ambiwa.

Muhoyo wa ḫirama: afha ndi musi vhaṭaleli vha tshi ḫivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḫo bvelela khae ngeno ene muṇe a sa zwi ḫivhi.

Muṅwalo wa u pomba (cursive writing): u ḥwala hu sa ḥukhuwi hune małedere a ḥwalwa tshanda tshi so ngo takulwa.

Muṭa wa maipfi: tshigwada tsha maipfi ane a vha na vhushaka kana mudzi muthihi, une ngawo ha nga ḫumekanya thangi na mitshila yo fhambanaho.

Mutaladzi wa u thoma nganetshelo: ndi u anetshela kana tshiṭori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi a imelelwa u ri hu vhe na u ḫumana vhukati hazwo.

Mutevhetsindo: mibvumo i re na vhushaka hone i na ḥhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi).

Ndunzhe-ndunzhe: mihumbulo mihulwane i re na vhushaka i ḫumekanyaho. Pharagirafu i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yothe yo ḫumekana nga ndila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

Nganetshelo: u anetshelwa ha zwiwo nga ndila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ḥwala.

Nyimele: tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ḫanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo.

Nyolo: zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola.

Onomatopia: u shumiswa ha maipfi nga ndila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala.

Okizimoroni: ndi u ḥanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole u ri hu bvelele zwi ṫodwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u

shumisa līdadzisi lī tshi khou ḥalula dzina lī ambaho zwo fhambanaho.

Pfanywa: ipfi līne lā vha na ḥalutshedzoi fanaho kana i ṫođaho u fana na ya līnwe tsumbo, vheula/palula.

Pfufhifhadzo: tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi.

Phambana: u sedza nđila ine zwithu zwa fhambana ngayo.

Phani: u tambo nga maipfi ane a fana kana u yelana kha mibvumo.

Pharanomi: maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi.

Pholisemi: maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ḥalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka.

Puloto: ndunzhendunzhe ya mafhuno kana zwiwo kha mañwalwa a nganetshelo na matambwa.

Puloto ḥukhu: ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḥirama kana nganea.

Raimi (pfanapheledzo): maipfi kana mutualadzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo yo no fana hu tshi dzeniswa na pfalnaothe (tsumbo, ine. dzine. vhane).

Ridzhisitara: maipfi, tshitaila na girama zwo shumiswaho nga muambi na vhañwali kha nyimele dzo fhambanaho.

Thanganedzo nga- vhothe: mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhothe khathihi na vhaholefhali.

Thempo: luvhilo lune maipfi a ambiwa ngayo.

Theo (appropriacy): arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi yelana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho.

Thero: muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa.

Thoni/khalo: thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani.

Thumanyo: u ḥumanywa ha mafhuno kana dziphagirafu hu tshi khou shumiswa zwiñganyi zwi fanaho na mañganyi, masala na ndovhololo.

Tshifanyiso tsha muhumbulo: maipfi ane musi o shumiswa a ḥisa tshiñwe tshifanyiso mihibuloni yashu.

Tshiga: ndi tshithu tshine tsha imela tshiñwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

Tshigodo: kuambele kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muñwe vhuñungu kana u ita muñwe tshidahela.

Tshitatamennde tsha maimo a fhasi: tshitatamennde tshi so ngo tou khwañhaho tshothe

U dzhia sia (u sedza sia līthihi): nđowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho u ri muthu a sa nee khañhulo yo teaho.

U linga ha u bvela phanda (continuous assessment): u linga zwine zwa vha tshipida tsha u funza na u madzina avho nga u shumisa mihibululo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani vhuñwali.

U vhala nga nthā (tavhanya) u itela u wana zwidodombedza zwa tshibveledzwa nga u angaredza (skimming) na u vhala nga nthā (tavhanya) u itela u wana zwidodombedza zwa tshibveledzwa zwo nangiwaho (scanning)

U vhambedza: u linga hu u ḥodou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi.

U wa ha tshithu: nyito dzine dza itea nga murahu ha maṭhakheni.

Vhudī (aesthetic): zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako.

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho: Zwibveledzwa zwi ne zwa shumiswa kha ḥifhasi ja vhukuma,sa magazini na dzigurannđa.

Zwikili zwa u ḥathuvha ipfi: zwiṭirathedzhi zwa u shumana na zwine maipfi a so ngo ḥoweleaho a amba zwone.

Zwiko zwa mafhuno zwinzhi: ḥhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ḥwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, video na zwiñwe-vho.

Zwiko: hu wanalaho mafhuno kana zwithu

APHENDIKISI : ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (TSHATI YA REFERENTSI/TSUMBEDZI)

ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (TSHATI YA REFERENTSI/TSUMBEDZI)	
Mveledziso ya divhaipfi na kushumisele kwa luambo	
<p>mabulazwithihi (pfanywa), mafhambanyi, pharonimi, pholisemi, homonimi, homofounu, ipfi lithihi lo imela lifurase (makateli) Figara dza muambo (lifanyisi, limetafore, liedzamuthu, okizimoroni, methonimi, onomatopia kulilele, linanedzi haiphaboulu, mbamedzo, muhoyo, tshigodo, lishandi matshakhe-shanda, tshiga, linakisedzi, pharadokisi, phani,)/maidioma/mirero, luambo lwa musanda</p> <p>Maipfi mapambiwa, maipfi maswa (khadzimiso) na vhubvo ha maipfi</p> <p>Zwipiда zwa ipfi: Thangi, mudzi na mutshila</p>	
Zwivhumbeo zwa fhungo na milayo ya kushumisele kwa luambo	
Zwipiда zwa ipfi	Thangi, mudzi na mutshila
Madzina	dzina khumbulelwa, dzina ja ngelekanyo, dzina ja zwi kwameaho, dzina tswititi, dzina zwało, dzina tserekano, dzina mbumbano, dzina guęe, dzina mbalo (ja zwi sa vhalei), dzina vhukuma, dzherandi, ęefhungo na tshiitwa, mbeu, vhunzhi, tshukhufhadzo, dzina lo vhumbiwaho u bva kha zwiħwe zwipiда zwa muambo
Masala	Masala vhukuma, masala a vhushaka, masumbi, masala a vhune, masala a vhathu, mbalo
Maiti na mamudi	<p>lkhathi ja ndi, lkhathi ja ndo, lkhathi ja do, lkhathi ja kha di, lkhathi ja khou</p> <p>kushumisele kwo fhambanaho (kunzhi) kwa mañwe madzina/maiti dzherandi</p> <p>maiti mahulwane</p> <p>maiti a no rathela, a sa ratheli</p> <p>i sa fhelih, i no fhele</p> <p>mbofho</p> <p>doweleaho, so ngo doweleaho</p> <p>lifurase</p> <p>*tshiimadzi</p> <p>nyengedzedzo ya liiti: thusedzi dzo tumanaywaho na mamudi</p> <ul style="list-style-type: none"> • limudi ja thendelo • limudi ja ndaela • limudi ja gonelo • limudi ja tsumbo • limudi ja dzinaliiti • limudi ja tshitevheli • limudi ja thevhekano
Matħaluli	mbamedzo mbalo u sumbedza vhushaka

Madadzisi	khonadzeo muhumbulo tshifhinga maitele fhethu vhunzhi mbalo
Mbudziso	Thenda khanedza na mamudi
thangeladzina/libulafhethu	mutshimbilo fhethu tshifhinga libulafhethu
Fhungodavhi (kiloso) na mafhundo	fhungodavhi tserekano la vhushaka kiloso ya dzina mbumbano mbumbano tserekano nzudzanyo kwayo ya maipfi lipfanisi khanedza

małanganyi na mańwe maipfi (Pharagirafu)	<p>thevhekano/nzudzanyo: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, murahu, phanda, musi, nga murahu, u swikela, mafhedziseloni, tshi tevhelaho, zwinozwino, tsho fhiraho, nga murahu.</p> <p>u ḥalutshedza/zwiitisi: zwenezwo, ngauralo, ngauri, malugana na izwi/musi zwo ralo, u bva, zwo itiswa nga, hunoha,</p> <p>Ndi uri nga n̄thani u bva afho zwi amba uri maitele: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru</p> <p>mbambedzo: u fana, u fhambana, tshiṭuku kha, tshihulwane kha, hunoha, fhedzi</p> <p>nzudzanyo u ya nga ha tshileme (ndeme),</p> <p>nzudzanyo ya sia: n̄tha, fhasi, monde, uja, etc.</p> <p>Nyangaredzo: nga u tou angaredza, u khunyeledza</p> <p>Pharagirafu ya u nanga: u ya nga ha muhumbulo wanga, ndi tenda uri, muhumbulo wanga ndi, kupfesesele kwanga, ndi dzhia, ndi tenda uri, ndi vhona u nga, ndi takalela/u sa takalela/dipfa</p> <p>Pharagirafu ya u khethekanya/vhekanya: ndi lushaka lwa, i nga khethekanya nga, i wela fhasi ha, ndi ya, ndi tshipida tsha, i dzhenelela kha, i ḥanganyiswa na, i fana na, i elana na</p> <p>Pharagirafu ya u dodombedza: n̄tha, fhasi, nga nn̄da, tsini, devhula/tshipembe/vhukovhela/vhubvađuvha, muelo, muvhala, tshivhumbeo, mushumo, vhulapfu, vhedenya, tshileme, luhilo, zwi fana na,</p> <p>Pharagirafu ya u sengulusa ḥathuvha: vhudi/vhuvhi, zwone/zwi si zwone, zwi re ngonani/zwi si ngonani, khakhea/zwi so ngo khakheaho, zwa ndeme/zwi si zwa ndeme, u gaganya/kumedza, themendela, tsivhudza/eletschedza, u ḥata</p> <p>Pharagirafu ya u ḥalutshedza: i ḥalutshedza sa,</p> <p>Pharagirafu ya u vhina/khunyeledza: u khunyeledza, u nweledza, nga u pfufhifhadza, u ya nga hune na vhona ngayo zwithu</p>
Maaravhi manyanyu	Tsumbo Manyanyu
magarukela	Tsumbo
Zwigā zwa luambo	kholoni, luñanga zwidēvhe tshivhudzisi
Mupeleto	kupeletele milayo na maitele a u peleṭa pfufhifhadzo/aburivesheni akhironimi
Zwigā zwa luambo	kholoni, luñanga zwidēvhe tshivhudzisi

Ndivho ya kushumiselwe kwa luambo nga ndila ya vhudzivha

- Mbuno na kuvhonele kwa muthu
- Thalutshedzo yo livhaho na ya u tou humbulela
- Thalutshedzo i re khagala/ i so ngo dzumbamaho na yo dzumbamaho
- Siangane ya tshibveledzwa na muñwali malugana na zwa matshilisano a vhathu na zwa politiki na zwa mvelele
- Masiandaitwa a u nanga na u siedza kha zwine zwithu zwa amba zwone
- Vhushaka vhukati ha luambo na maanda
- Luambo lu nyanyulaho na u fhuredzela, u kwengweledza, u dzhia sia, u ūlula, u sedza sia jithihi, u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u shumisa luambotsumbo, nyambodavhi, u humbulela, u tikedza mbuno, ndivho ya u katela kana u bvisa mafhungo, nz

